

Tartalomjegyzék

- 3 **Antalovics Péter:** prófécia; amikor körbeér; jövőváró (versek)
- 8 **Garai Bálint:** Tartálykocsikban Montenegróig; Belülről a vagonok; Holtfák szigete (versek)
- 11 **Angeli Maja:** ej-de-tik-kus(s) (vers)
- 20 **Jódal Kálmán:** Piroschka-fragmentumok, avagy csintalan betonfúrók karcos, ziháló gépsikolyai (novella)
- 23 **Darvasi László:** Biciklizéseink Török Zolival (dráma)
- 47 **Darvasi László:** Júlia Szunce (dráma)
- 64 **Dedovity Tomity Dina:** Szindróma (dráma)
- 83 **Lukács Zsolt:** „Győztesek sikolya, legyőzöttek siralma” (fordítói jegyzet)
- 86 **Boris Pahor:** Beszélgetés Edvard Kocbekkel (interjú) (**Lukács Zsolt** fordítása)
- 108 **Edvard Kocbek:** Gyerekek, hagyjátok már anyukát; Hajnali háromkor; Vállamon hallgatag madarak gubbasztanak; Malaszt; [Borzalom]; 1940 ősze; Erőszak; Kísértés [1]; Minden lehetséges (versek) (**Lukács Zsolt** fordítása)

- 121 Oleg Tomić:** Ahol az eget kampóval lekötötték (novella) (**Erdei Iván Márk** fordítása)
- 141 Iványi Márton:** Tátongó szakadék, majd „világvége habbal” – A balkáni háború napjai és a posztjugoszféra háborús emlékezetének (a)lapjai (tanulmány)
- 156 Horváth Lajos:** Kosztolányi mint Shakespeare fordító IV. – A századfordulós Erzsébet-kultusz mint az első magyar *Téli rege*-újrafordítás hatástörténeti háttere – Erzsébet királyné Shakespeare-fordításai nyomában, avagy Kosztolányi Budapesten és Bécsben (tanulmány)
- 183 Sekulic Larisa:** A populáris művészetek helye az esztétikaelméletben (tanulmány)
- 202 Pizsár Ágnes:** Aaron Blumm a rövidtörténetben 2. (Aaron Blumm: *Ki ölte meg a Török Zolit?* Életjel–Kalligram, Szabadka–Budapest, 2022) (kritika)
- 205 Szabó Réka Dorottya:** Egy feminista Faust-történet (Szabadkai Népszínház: *Az Iglíc*) (kritika)

A fedőlapon és a számban **Somorai Renáta** alkotásait közöljük.
Fedőlap: Fázisok I–IV (2019, vegyes technika, vászon, részlet)

ANTALOVICS PÉTER

prófécia

azokban a sötét korokban már csak többes számban beszéltek mindenkiről,
tömegnek, emberi erőforrásnak nevezték őket gyűjtőfogalomként,
tudatukat megállás nélkül elárasztották
a szemét-perpetuum mobilével,
míg nem egyre többen kezdtek magukról ugyanilyen személytelenül
gondolkodni.

akkoriban néhány őrültnek tartott különc
szándékosan elvágta magát a civilizációtól,
a bolondok házat építettek a legnagyobb megmaradt erdőben,
könyveket, képeket, hangszereket vittek a legszebb, legtágasabb szobába,
újra megtanultak csendben lenni és egymásra érezni, figyelni,
esténként történeteket meséltek az istenekről, a természet törvényeiről,
a szeretetről, az elme erejéről, a tiszteletről, a békéről,
s közben már nem is érdekelte őket a fenyegető veszély,
mert az erdő körülöttük egyre csak fogyott,
de bennük egyre terebélyesebbé vált.

amikor körbeér

először a vizek nőttek bele a tájba,
behálózták a vidéket,
a láthatáron túlra értek,
ezüstszürke tavak lettek,
máshol szélesen folytak,
vagy kéklő érként
a szikkadt földbe tűntek.

később a cserjék, a fák is kisarjadtak,
felbukkantak folyók,
hosszú utak mentén,
a törékeny ágak erőssé váltak,
magasságot adtak a síkságnak,
lombjukkal tartották
a feltáruló eget.

az első emberek nem néztek oda,
míg fejük felett
meg nem látták a mozgó tüzet,
a szél a csontokig vitte a hőt,
a sűrű levegőben felvillantak
és elmúltak arcok,
mint izzó kövek.

ekkor már sokan jártak a földön,
mely alvóként lélegzett,
a talajba kapaszkodó
akaratból született a rend,
hogy értelme legyen a kimerülésnek,
házak épültek és omoltak
vissza a semmibe,

mert ez lett a vasszigorú törvény.
s a vizek újra szétáradtak,
új fák nőttek a partokon,
lombjaikkal más eget tartottak,
és alattuk mások keresték
ugyanazt az ismeretlen,
megfoghatatlan célt.

jövőváró

törött tükör a kézben,
a kép félúton maradt.
állandó útiszálló
(árnyékos szoba),
fényforrás alig,
lement a nap.

szűk falú acélfolyosók,
kifordított paradicsom,
égbolt nélküli tároló.
múltban fogant cselekvések
jövőbe fonódó,
súlytalan feledése.

lassú látszattá vált az idő.
végtelen lélegzetek
vágnek sorsokba,
szobor-életeket formáló
akaratlan erózió.

és szemhatárig érő pusztá,
száraz, belerévedt szemek.

mert nincs perc terv nélkül,
nem elég a könnyű vágy,
nem lehet cél az út,
kötelező a kemény végpont.

mert örvénylik az ösztön,
mielőtt az erőmű felszabadul.

szűk falú acélfolyosók,
kifordított paradicsom,
az égbolt bezárult,
csak szemmagasságban látni.

s a horizont mélyén lángolás,
átsejlik a fullasztó légen.
egyszer talán onnan jönnek
felfelé vezető utat vágni.

GARAI BÁLINT

Tartálykocsikban Montenegróig

Egy szerelvény utolsó kocsijában
hogy itt is csak görnyedek
mint régen a vasúti töltésen
amikor a bátyám
megtanított számolni a tehervagonokat
és görnyedtem anyám hasában is
amikor hidronefrózissal diagnosztizáltak
majd anyám görnyedt úton hazafelé
az újvidéki kórházból
előtte görnyedt apám is egy hajón a katonaságban
és milyen sokat ülhetett összekuporodva
a hegyek között, úton Montenegróig.

Négyéves voltam
amikor először utaztunk a családdal Újvidékre.
Megmutatták: *itt születél.*
Az indulás előtti éjjel próbáltam összekuporodni
mondtam a bátyámnak: *apa dereka
bizonyára azért fáj mostanában
mert régen sokat utazott tartálykocsikban Montenegróig.*
Persze a bátyám rögtön elmagyarázta
hogy léteznek személyvagonok
külön kabinokkal
meg hogy kényelmesen le lehet ülni
de most inkább aludjak
majd holnap azokat is megszámoljuk.

Belülről a vagonok

a terhet valójában emberek cipelik
és belülről a vagonok nem megszámolhatók

Holtfák szigete

Látod az odúkban emlősök laknak
a denevéreknek pedig
terített asztalként szolgál e faanyag
névének dacára tehát a holtfák szigete
tele van élettel.

Szóval ha ez a pad itt a komfortzónád
a minket körülölelő víz pedig a gátlásaid
akkor a deszkára kifolyt kávé a határ
kettőnk között egy szabadkai homokpuszta.

Amikor elődeink akácerdőt ültettek
– mert egy ilyen invazív növény
megköti a talajt –

még nem tudták, de akaratlanul
őshonos fajokat sodortak veszélybe
erőteljes terjedése miatt pedig
egy akácerdőt képtelenség kiirtani.

És most itt ülünk a komfortzónádon
körülöttünk a gátlásaiddal

én közben a holtfák szigetét próbálnám

szóval óvom azt ami még maradt

te pedig halkan felém fordulva

a kettőnk közé száradt kávéval keresztül

fülelmebe súgod

hogy mindezt csak nosztalgiából

meg hogy ültessünk mi is akácerdőt.

ANGELI MAJA

ej-de-tik-kus(s)

gyertek velem egy önvírusos őszinteségbe, ami segít, hogy ne fulladjak
meg, hogy lássatok, ki/vagyok
asszociációs road movie, duk-duk affér,
egy szövegfolym, ami pont ugyanúgy érhetne véget iksz oldal után,
mint ahogy ez az írás.
dolgok vannak benne (nagy nincs, nevetek), mégis romlékony dolgok,
amit kisérok, hisz tíz év múlva senki nem emlékszik majd
például példaként
a TJ-ösztöndíj-botrányra, így ez a része a hibridemnek elrohad,
de ne rántsa írásom többi részét magával,
hisz ez csak egy asszociációs futam C-19 idején
(A jelen helyzet segít az ógörög irodalom újraértékelésében.
Régebben inkább csak Kallimakhoszt ismertük, most Covidiust is
felfedezhetjük.)

tegnap hekkerek támadtak meg
angolul le nem írnám ezt a szót,
mert egy ameise is többet érdemel, mint az ilyenek.
és kerültem az 'áldozata lettem' kifejezést is, mert az áldozat nem én
vagyok, hiszen a szemét leginkább a kukába kerül.
nyugdíjuttalás napja volt,
csak egy mailre klikkeltem, és az unsubscribe-ra, mégis leemeltek
számlámról egy jelentős összeget,
pedig nem én regisztráltam visa-e kártyát az online oldalon
hiába
mégis folytak hozzám mint az Amazonas az smsek mailek

pedig nem nyitottam már meg egyiket sem
hiába fürödtem meg
alaposan a stresszben,
nekem ez már semmi, aki tavaly a halál faszán lógtam
ráadásul mindezekért (?) megjött a bátorságom is
mindent elmondani
(A bank azóta visszautalta a hekkerek által meg se nyalhatott pénzt,
de nem egy napig írok egy szöveget.)
végre egyszer elmondani, ami fertőzi a lelke
megtiszteltem és megtisztelem a világot/m végre így is: őszinteséggel.
(itt a 'megtisztelem' szó egyjelentésű oder...)
Tényleg
ma 'pecsétet' kaptam egy hosszúversemre:
KURVA JÓ
hát, elhittem,
nem teszem számra az ujjam,
száz pipa a szerkesztőnek,
amit az fb-n több év alatt már megkaptott???
meg
sok másik
(na, majd ezért több is letilt minden közlést tőled, M?)
és? lesz@rom, ha van egy Ő, aki megért, elfogad,
elfogadta a Térey-díjat,
kapott is a fejére,
többször említették nevét itt-ott, mint érdemei, kötetei kapcsán
a száját is baszogatták,
de de szerinte is kis magyar hidunk tartóoszlopai a gyengék
mindkét oldalon, hadilábon állnak
tudom, ám
automata palló nincs, azt le kell szögezni,
csavarozni. bár a lelket még nem lehet.

és ebben a mesterséges intelligencia se segít majd,
vagyis ne menj a palló szélére, aki olvasod ezt, mert beleeshetsz
a szakadékba Tiszába Dunába Marosba Volgába Amazonasba Elbába
(gondolj ide minden folyót, ami eszedbe jut hirtelen)

mindegy! vigyázz a hazára trashmeg = ha adnak, fogadd el, ha ütnek,
szaladj el, ezt nem a népmese világból idéztem, hanem közmondás,
tudod, és erőt ad

nekem is, mert Zalán Tibornál egy posztban ezt olvastam az fb-n nem-
rég: „Hiszem, hogy a magyarok megtalálják a helyüket a most kialakuló
világban, s hogy nem fogunk példázatbeli szabad tyúkká válni, amely
nem bírta a szabad versenyt a szabad rókával szemben.”

erről persze M asszociált,
kapott a lelke egy csepp ihletet,
egy versit, amit majd megtaníthat unokáinak,
amikor 2021-ben végre találkozhatnak.

ovi viris szájról szájra

ne jöjjön idén a télapó,
nem szeretném, ha elkapná a kovidot.
és a jézuska is vigyázzon majd nagyon,
hol teszi le az ajándékot.
a karácsonyfát mi is feldíszíthetjük,
akkor a szemébe, szájába kevesebb viri kerül.
mi így vigyázzunk, okszi?

hajnalban arra ébredtem, hogy a hüvelykujjam a számban van. Anyám látogatott meg álomban vagy egy elmaradt szerelem?
szemem bolygó, hajam hullám,
szüleimnek én vagyok a szeretetőcéán.
Ákos pedig a csodatesóm,
és lelkekre viccből masnipecsétet nyom.

már tudom, csak a szomszédaim 2 éves kislányát utánoztam,
akinek ezt a versit az fb-n a születésnapjára írtam
ébredve magamban a paplan alatt,
bimbam-bimbamm, nincs hara(n)g már köztünk, harag se magamra,
hogy a szemét levitelért csak egy Boci csokit adtam karanténkor Ákosnak.
ez van, amikor még homályos az ég,
az agyam is az, hiába csiripelnek bennem ősszel is a madarak.
azt hiszitek poénkodom, pedig nem,
hisz porszemnek érzem magam, leginkább
a szememben a legtöbbeket... ez azóta van, amióta 4 napig kómában
voltam. de ha süt a nap, vág az agyam. ég szinte, és mindent befog,
befogad. bal-jobb bal-jobb. na jó, nem vagyok majom. bár még felső
tagozatosként utáltam olvasni. talán azért..., ma már tudom, mert apám,
aki nyolcévesen itt hagyott, rengeteget olvasott. Fürdés közben is. És
egyszer kicsúszott a gatyájából az. Nem sok eidetikus emlékem van róla.
Még jó, hogy jó tanuló voltam, amikor a Balatonban játszott velem, mert
már tudom, Kosztolányi novelláskötetében az ő széljegyzetei szerepel-
tek. Kamasz koromban láttam meg a ceruzával írt apró betűit, pedig
akkor már könyvvel a kezemben sétáltam az utcán óráig Vásárhelyen,
hátha felfigyel, felfigyel rám egy srác.
még szemüveget is vettem a menzadíjamból, hisz kövérnek is láttam
magam –, amiben végül csak üveglencse volt, és hetekig még az se. ki is
röhögtek sokan szünetben a gimiben, aztán lám: író lettem és szemüve-
ges. ennyi! jósnő nem voltam, vagyok, megmondhatja, megmondhassa
mindenki!, hát(tudd)ha lennének angyalok, berendeznének az égben
vagy a fekete lyukban egy könyvtárat nekem, hogy amikor már szinte
mindenki a mobilját lapozgatva olvas,
legyen világom nekem is = mit olvasni.

mint ma egy mailt, amiben a kémikus unokahúgom büszkén mesélt: bevitte laborjába a 2 éves fiát, beleöntött egy lombikba valami szert, és elkezdte körkörösén mozgatni. vigyázz mami, elszédülnek a bacik, pont ez a lényeg, kicsim, hogy kómába essenek, aztán meg soha többé ne fertőzzenek!

de én tudtam, otthon van már náluk három marsall (kettő fiú és egy lány) és a kapitány + „pa”, a közlegény.

az én agyam pedig a mail után gyorsan oszcillálni kezdett;

magam láttam, ahogy láttam a fűszálakat

elhajolni és panaszkodom az érettségi szünetben:

így nem tudok tanulni kint a kertben, állandóan le kell fújnom a hangyákat a lapokról. apa azt szerette volna, ha a nap D-vitaminja is segít. (persze végül matekból se buktam meg). 45 éve volt. . .

apa leállította a fűnyírót, megyek seggbe rúgom őket, mondta, aztán kivette a fogsorát. felém nyújtotta. vacogéknak adjál egy szelet kolbászt abból, ami megmaradt!

hát, ez kutyául avas

poén, megtisztel(tet)ésre se jó? nem

hiszem, hogy megértettétek

nekem 8 éves koromtól csak **fájdalom-, álomapám** lehetett. . .

talán ezért az én(M)

és

tisztességem nem eladó soha semmiért

mint sok mindenkié.

.....

hát lyukasszatok ki, ha a lufimban túl soknak érzitek a levegőt,

nem érdekel, mert. . .

majd megfogalmazod magadnak, ha akarod:

a középszer szexbarátot terem. . . ki

puffad?

kipukkad vagy csak puff a tisztességnek?

az én lélektisztesség-lufim pukk-pukk szellent kire

mire

az ihlet (tudom, avitt szó) mégis folyik belőlem, mint a megjelenéseim,

könyveim,

Díjaim

mégis fojtanak is mint a könnyeim,
így hát kevesebb az olvasóm az fb-n, mint sokaknak,
mert túlokoskodsZ mindent Mem!
jó, most megnevezlek Mariann.
még...ha három jó ötleted is volt pandémiás évünkben,
ami a Szerelmed, az irodalmat érinti:

1. Legyen Az év folyóirat Olvasója verseny
2. Legyen az Ünnepi Könyvhéten irodalmi lapok bemutatkozása
3. Legyen pályázat diákoknak a gyermek- és ifjúsági irodalom műfaji meghatározásának megváltoztatására

Mindenkinek tetszett az ötlet, akinek elküldted, M,
de segítő kéz még n/sincs. Mert...?

Kell ez nagyon, igen nagyon,
napkeleten, napnyugaton –
ha már elindult visszafelé a világ,
legyen évszázadokig nyitva az irodalomra farod, pinád
é/is a pénztárcád?

(„Szeretünk úgy gondolni magunkra, mi, emberek, mint a felfedezés vágyától fűtött, nyughatatlanul kíváncsi és hallatlanul értelmes fajra, ami folyamatosan törekszik saját maga és a világ jobbá tételére. Ugyanakkor azt sem érdemes elhallgatni, hogy ha egy új élőlényel, tárggyal vagy fogalommal szembesülünk, általában azt kezdjük el firtatni, hogy ezt az izét meg lehet-e enni, meg lehet-e ölni, lehet-e vele ölni, és hogy meg lehet-e dugni.” <https://qubit.hu/2020/11/02/orgazmus-gombnyomasra> Hegyeshalmi Richárd)

Na jó, tudom tapasztalatból, hogy a nyugdíjasnak semmi nem jó, és semmire nincs ideje, és a nyugdíjas mindentől meg akar fulladni amit hall amit lát amit fog amit eszik ahogy anyám a zöldborsólevestől ami a kedvence volt és tényleg nincs/nem volt semmire ideje minden lassan megy/ment körülötte

és után lassan megy az idő lassan megy az óra lassan megy a szék lassan
megy az ágy lassan megy a paplan lassan megy a párna lassan megy a
konyha a kanalak és a villa a kés a vécépapír a víz minden
de még megy, megy, megy a nyugdíjas is betegségekkel együtt

nekünk meg nem lesz nyugdíjunk!!, hallom...
én se voltam jobb, ne aggódj, aki véletlen mindezt olvasod.
40 éve én is azt hittem, és mégis van paradicsomom, bár az asztalon
kenyér- és lélekmorzsák

hát, igen. 2020, 2020, 2020, 2020, 2020, 2020,
folytathatod, ha akarod, leírhatod tőlem kétezerhúsz/szor is,
hagyok helyet neked

bocs, várni nem tudok, még ma is türelmetlen Vihar Vera vagyok. (Apám
így hívott.)

ezért őszinteség-buborékomból folyik tovább a levegő:
a lányom megvette nekem a lélegeztető, levegő dúsító oxigén palack
nélküli készüléket a karanténkor, ami akár az éjjeli szekrényem lehetne,
és nárcisz helyett újra csíptethető pulsoximétert várt, és a bátyám meg-
kérdezte: melyik dobozba van becsomagolva a nővérke vagy aki a gé-
peket kezeli? az ózongenerátor pedig feleakkora, mint a mikró. minek
vette? tudja, az Egész testem be-, át-, kifertőtlenítették a műtéteimkor
pár hónapja
és mostanában... ismét
a könnyek
ihletcseppek legyetek velem, mert
a meg nem gondolt gondolat
belezabál, amit kifőztünk, (angeli és m)

s emberből emberbe szalad. (?)
ezt karácsony előtt írom, amikor egyedül leszek, és nemkedvem magát
pezsgőbe öli

JóAtt+Vill C-19

istenpénze jó napot, jó napot!
nem vagyunk mi vén pin@k vagy f@szok.
úgy hallottuk megszületted,
covidok királya lettél.
beb@szunk hát kicsit veled,
üdvösségünk vírusvilág
legyen?

ismerőseim! (Hercegem helyett)
ezt az injekciót ma nem hagyhattam ki, miközben várom az astra ze-
necat, pfizert, modernát, és láttam valamikor Leningrádban 1970-ben
orosz szakos főiskolás a szovjet úrhajók hatalmas kiállítását.
attól tényleg elájultam.
be kellett adnom otthon mindenkinek.

még annyit: hogy ne gondoldj túl engem:
ezt az írásom nem akarom
megjelentetni sehol,
mert meg/fel/átjelentettem végre magam
egy más világba,
és azt kívánom,
hogy legyen nektek is majd segítségetek
az embervírus ellen valamikor
(az irodalom, lom, lom)

Ez alábbi meg mi? Ezt én nem írtam ide. Neked lehet amnéziád, ha tudsz
rólam valamit.

És legyen neked művész/nő csiklóimplantátumod és instant orgazmusod, ha férfi vagy. Ja persze az irigység mindenkiben utat tör, de én nem szűrom le érte magam, hisz magammal szemben is nyertem, legyőztem sokszor a pinám, a halált is már egyszer,

na meg a hekkereket tegnap:

vidd hát

emlékem magaddal

h

o

v

á

JÓDAL KÁLMÁN

Piroschka-fragmentumok, avagy csintalan betonfúrók karcos, ziháló gépsikolyai

1.

Piroschka, a kétnemű, zsupori félbolond, aki a halottakkal beszélget, le-
hunyt szemmel hever egy erdei tisztáson, miközben maga elé suttogja:
– Farkasember... baszd meg, szeretlek! Szeretlek! Szeretlek! Szeretlek!
Csak téged, éppen téged, nem ám száz másikat.

Aztán elhallgat. Noha ifjúkorának rég leáldozott, most először érzi, hogy
igen, képes ilyen érzelemzuhanyra. Feltűri skótkockás szoknyáját, és
maszturbálni kezd. Lába között nedves lé csöpög, és ezzel párhuzamo-
san ágaskodik a hús. Vannak megmagyarázhatatlan dolgok, igaz-e, kár
firtatni.

2.

Piroschka, miután egy csokor íriszt kapott a festett szájú Farkasembertől,
hirtelen mozdulattal szájon csókolja a szőrmókot, úgy, hogy az ajkán ott-
maradnak a rúzsnyomok.

– Csak hogy tudd, úgy mellékesen... baszd meg, hogy is mondjam...
szóval tudod... na... szeretlek, baszom az anyád!

Azzal sarkon fordul, az íriszcsokor pedig egy másik valóságban a sok-
szorosára duzzad, növekszik, már nem is csokor, hanem erdő, íriszerdő.
Piroschka leveti katonaingét, meztelen felsőtesttel végighever a puha,
illatos fehérségben, azt suttogva: Igen, azt hiszem, boldog vagyok. Leg-
alábbis ebben a pillanatban. Igen, ez lehet a teljesség. A mellégördülő
Farkasember lakozott körmű mancsát szelíd határozottsággal átfogja,
és csókot lehel a szarvai közé.

3.

Két zombivadász által működtetett szerelmes betonfúró közt Piroschka. Két műanyag hobbisárkány által működtetett szerelmes betonfúró közt a Farkasember.

Mindketten az égre emelik tekintetüket, és azt zihálják: Csakugyan velem történik mindez? Ez a csodálatos? Azt hittem, öreg vagyok már az ilyesmihez, túlságosan agyonsebzett. És mégis.

Cementeső kezd szitálni a tintaszín és grafitiszürke égből, de ők egyre csak kacagnak, nevetgélnek, ügyet sem vetnek rá, hogy irdatlan zűr és baj van mindenfelé körülöttük.

– Csupa gondtalan, bársonyos szerelem az egész univerzum! Ha széthullóban van, számomra akkor is.

4.

A levágott fejű víziszörny bekapcsolja a betonfúróját. Az azonban surrog és nyiszorog, ki érti. Piroschka bekapcsol egy másik betonfúrót, ami hasonló hangokat hallat, pontosabban inkább csak tompán kerreg, és karcosan sóhajtozik.

Közöttük a Farkasember hever a végtelenbe tekergő, csavarodó autósztrádán.

Az inverz Piroschka elzavarja a natúr kiszerezésű víziszörnyet, leveti fekete bakancsait és szintén fekete ingét, majd a fekvő, már többé-kevésbé csak az asztrálsíkon funkcionáló Farkasember szívébe irányítja a fúrószárat. Körülöttük légkalapácsok és napelemek erdeje.

– Das ist die Liebe – motyogja maga elé, és bekapcsolja a gépet. Ráspolyos hörgések, masszív sóhajok töltik be a légheret. Igen, mosolyodik el a Farkasember is az aszfalton heverve, ez valóban a szerelem. Ritka kincs. Becsüljük meg. Aztán már csak a szív húsát széttrancsírozó csintalan fúrófej behatolását érzi a mellkasában.

5.

Piroschka, a Jugendstil-húsbaba.

A piramisok völgyében kifeszítve, megkötözve ordít, kéjesen sikítozik. Kopaszra borotvált fején tetovált ideogramma, nyakában WC-láncappalikáció. Körülötte a sivatagot porszívózó griffnémberek kísértet-csapata.

Ekkor a különc délutánban feltűnik a lézerpisztolyt szorongató Farkas-ember, és ártalmatlanítja a kísértet-griffeket.

Odamegy Piroschkához, és szerelmet vall. Egyértelműsíti: rég vártalak. Ezt követően a humán furdancsával Piroschka hüvelyét veszi célba.

Piroschka, a kifeszített húsbaba csak annyit közöl a beszélő-készülékén:
– Hatolj belém. Fulladj belém – majd tűnődve hozzáfűzi: – Baszd meg, ez lenne a szerelem?

Fönn a végtelen, digitális lego-égboltozaton két kósza ufó kergetőzik, üzekedik. Mindez teremthető és rombolható, szétszedhető és újra összerakható, mint bármi.

AARON BLUMM REGÉNYE ALAPJÁN
ÍRTA DARVASI LÁSZLÓ

Biciklizéseink Török Zolival

(Dráma)

Bíró Krisztánnak

Előbeszéd

Soká tartott, mire megtaláltalak. Szélfújta nejlonok, szálltak az évszakok! Az árokpárt volt a Kánaán. Puffogott a közelben egy valamilyen háború. Az emberek csoszogtak, futottak, igazodtak. Háborúk szoktak lenni. A háború összefingja az eget! Piff-puff, menekülj! Állj, vagy!!! Szia, te vagy a béke?! Sétálunk. Nem nyúlkalunk!

Lalala, bicikliztem, mint egy fölmanikűrözött álom. Vissza akartam fordulni, tél. Borultam, akár egy rossz kaszkadőr. Véraláfutás itt, itt, csontomig. Zú-zó-dás! Elestem, ájultam, feküdtem fűben, avarban, útszélen, járdán, kút mellett, a seholban... álltak az őzek, baaaazmeg.

Bicikliztem magányosan, másokkal, ismeretlenekkel, nem dicsekvés. Igen, a kutyák. Szaladtak velem négy lábú ördögök. Volt úgy is, hogy nem bicikliztem, ennyi. Egy napon, valamilyen kiskedden, valamikor, semmikor, megint azt éreztem, hiányzik.

Ő!

Ott, ott, ott jön Török Zoli! Szemből kerekedik, ssss! Hátulról! Lehagy, le-hagy, megelőz!

Hajrá, Zoli! Hajrá, Zoli!

Az út mellől integet, szervusz, Zoliiii, Török Zoliiii.

Csend.

Amikor először bicikliztünk együtt, nem mertem rád nézni.

Dzsoki Krézi szaval a vászonról.

**Ne nézz rám,
írta
Dzsoki Krézi.**

Ne nézz rám
mert nem lehet
szép a segged
a neved
nem lehet
nincs szemem és
nincs szemed,
ne nézz rám,
mert nem lehet
Óóóó... sirály kering tócsa felett
ne nézz rám
óóóó
anyám
leesett a biciklilánc
lánc, lánc
ne rám,
semmi ágán
semmi ágán
küllőm ágán
forog a szemed

Kezdődnek a biciklizések

A rövid távú memóriám... néha keveredik. Másokat is megzavarok, sajnos. Engem is összekevernek.
Ön Jolán?

Nem.

Ön Erna?

Nem.

Ön?

Nem!

Tudja maga, kicsoda?

Hát hogyne, kérem, a Török Zoli... hajaj... a Zoli úgy el tud bizonytalanítani, ő akkora egy ravaszság, mint a... hajtű. Ha akar, megvarr. Stopolja a lelkem. Kiszúr engem, mint egy... piros lányléggömböt. Mi vagyok én?! Csak egy álom, amit ki lehet szűrni?!

Va-ló-ság! Igazság! Realitás. Elég a mismásolásból! Török Zoli, ne bökdöss, ne szurkálj, te biciklis kalandor!

Azt mondja, na, mit... valahány szép fogával nevet rám. Beleneveti a boldogságot az arcomba. Minden bicklizésünkre emlékszik! Hajaj, a mind. Az összes. Jó neki, hogy ilyen pertuban.

Betolja a kerékpárt, az utolsó csavarig ellenőrizi, fölpumpálja a gumikat, olajozza a csapágyakat, megnézi a láncot. Feszés. Lakat! Jó kis lakat. A lámpák! Fékjeim! *(csenget)* Madárccsicsergés. *(fölül rá)* Az ülés férfitenyér. *(nevet)* Hahaha, nem fapados!

Aztán fölül, elindul.

Hahó, hahó, halihó!

Jövök, tekerek! *(lihegve)* Minél messzebb haladtam, annál puhább... *(az ülésre)*, pazar kis ülés a körtének formázott, varázsos fenekem alatt. Jó seggem van. Parfüm a fingocskám. Hát nem cu ki?

Teherautó a vásznon, dudaszó.

Ne dudálj, te teherautó bubu, te sofőr Kékszakkál, kamion Kaszanova! Gurulhatok a vad hegyekig, völgyekig, egy jó kis szakadék, a tenger... húúúúúú, zsiíííí. Férjezett vagyok, te ilyen-olyan, pernahajder, mit képzelsz! Na hiszen, a férjem, ha látna.

Zoli. Zolikám!

Hol vagy, Török Zoli!

A videón közben az látszik, hogy a kanyargós, hegyes-völgyes út mentén emberek állnak, integetnek. A bolond költő, Dzsoki Krézi. A férj. A doktor. Pap. A nővér. (Zoli nem.)

Egy, kettő... hat hónapja ismerkedtünk meg. Egyszer részegen táncolt egy esküvői asztalon, ajándék demizsont ölelgetett, verték a cigányok, a szerbek, a magyarok, szászok, a... jó. Kit nem vernek itt... Kapsz egy pofont, és hú, de fontos leszel. A sérelmed! Elmondom, hogy történt. A falu legromosabb háza előtt találkoztunk. Dzsoki Krézi, a verspoéta saját tulajdonú lakóháza, kék virágú gyom az udvaron, a ház, mint egy óóóriási máglyarakás. Török Zoltán. Megjátszotta, ahogy a férfiak... hú, de nagy szám vagyok, de nagyon nagy szám vagyok, azt mondta: józanok, felnőttek és értelmesek vagyunk, kezeljük így a helyzetet. Mondom, jó, jó, milyen helyzetet?! Nézett két télikabátgomb-szemmel, firtatott. Puncimat igencsak melengető nézés!

Teker.

Egy picike perc múlva mit kérdez?

Teker.

Van-e merszem el. Mit? Hová?! El. El, el. Hová? A világ végén tánccmulság van. Hú baaazmeg. Csak így. Elsőre. Első blikk. Semmi lacafaca. Ó, férfi, ó férfiak!

Teker.

Mondtam neki tartózkodással, már miért ne lenne merszem. Zoli. De miért menjek én veled a világ végéig?! Nekem ott jobb leszel?! Erre ő, mint egy berekedt kismatróz, tudom a nevét?! Megleپódtam. Tudtam valóban. Honnan. Kivágtam magam. Mindenki tudja, egy Török Zolit csakis Török Zolinak hívhatnak. Azt is mindenki tudja, ő nem lehet más, csakis Török Zoli, kész, passz.

Nyújtja a kezét.

Ágnes vagyok.

Nem Klára?

Mindig vágytam Ágnesnek lenni. Neki leszek Ágnes.

Hálásan köszönte.

Bizalmaskodik? Nekem?! Jegygyűrűm, karátos, tessék. A férjemről hiába kérdez. De nem is kérdezett. Az én férjem... olyan ember, hogy követne engem.

Meddig.

Nahát, ő valóban a világ végéig.

Biciklivel?

Neki, Török Zolinak nincs is biciklije. Mi?! Hogy állíthat ilyet?! Az első napon hamiskodik, mint egy nikotincsempész! Ilyen penge lett a szám. Nincsen biciklije?! Szakadna rá az ég! Ott is hagytam, mint egy kihűlt hurkát. Állt a romos ház előtt, ahol Dzsoki Krézi, a verspoéta él, amikor él. Kanyarítottam egy kört, templom, bolt, kórház, vissza, Dzsoki Krézi palotája. Ott állt még mindig. (videó) Török Zoli. Zolikám! Elért a világ végéig a drága, átkozott mosolya.

Táncmulatság!

Teker.

Eldöntöttem, holnap nem te-ke-rek. Éjszaka másztak a hangyák. Karom. Mellem. Arcom. Köröztek az ölem körül. Reggel füstölt a kedvem, akár a rosszul elnyomott csikk. Hagytam az ebédet. Mégis! Délután kihajtottam, karikáztam erre s arra, az artézi kútnál összefutottunk. Persze, hogy biciklivel volt, leugrott róla, én is leszálltam, és? Máris csókolt. Így rá a számra.

Piff-puff, háború!

Ha lett volna ffff... fölállt volna. Egy szép kis fffff, tollászkodik a fülemüle a makkon. Szeret. Kis kemény csőrrel kikopácsolja a fehéret. Csobogott mellettünk a meleg kútvíz, pötyyözte a lábszáramat. Meleg támad a hasamban, amikor erre gondolok. (Az ülésre.) Egy kis fasz alatt arany herék csilingelnek, nem kijeji nagyharangok, de. Kicsit megszédültem. Bucka!

Teker.

Így szokták a férfiak? Hazudik egy orbitálist, és már dugja is?! Kiugrik a varangyos. A férjem, óóóóó, nahát, ő aztán nem így szokta. Alig tudom rávenni, hogy fúj, fúj a szél, csak fúj... hanem a Zoli! Hites férjem nem tud csókolózni. Az nem csókolózás. Evés. Az ivás. Harapás. Krákgógás. Ök-len-de-zés. Nem csók.

A Zoli csókol, szélből van a nyelve.

Teker.

A nap folyamán többször megszédültem. Senki sem láthatta. Meg kell kapaszkodnom az asztalban, kocogtak a poharak, micsoda koncert. A férjem dühösen elzörgött dolgozni, de előtte, na tessék, kölcsönkérte a biciklimet.

Neki is van.

Annyira kipróbálná az enyémet.

Nincs mit azon neki kipróbálni, az enyém.

Hogy mégis, csak egy kicsit.

Menjen már a picsába, nem adom. Nem és kész. Én biciklim. (*si-mogatja*) Hogy találkoznék akkor Török Zolival?! Az egyik szédülés után eszembe jutott Dzsoki Krézi egyik szép verse:

Ő, Dzsoki Krézi szaval a videóról

*Úgy szeretném,
hogy szeressél,
ne kergessél,
csak szeressél
Piff-puff, háború!*

*Legyen fasz és
legyen pina,
legyen szív és
legyen kutya
Piff-puff háború!*

legyél te és
legyek én
legyen nekünk körülmény,
legyen ég, legyen ég
piff-puff háború

Teker.

Dzsoki fölmelegíti a kezével a fürdőben a vizet. Kiugrál a tóból a halak, amikor ő énekel, micsoda csobogás. A verset nekem írta, a fülembe suttozta, titokban, nem értem, miért. Kérdeztem Török Zolit, ő írta-e nekem. Inkább levelet írta. Belesimogatta az arcomba a jót. Sok levelet fog írni nekem a Török Zoli. A verseket hagyjuk, a versek nem érdekesek, hazudnak, szépelegnek, de a levelek! Rendben, te ravaszdi Török Zoli, de máshoz írtál-e levelet?

Ó, ó, hogyan is írt volna!

Elég a ravaszkodásból, valljal színt, írtál vagy nem?

Tintapaca, hóhullás, beszárás, írt.

Piff-puff, megölök mindenkit.

És mit írtál?

Miről?

Óóóó, semmiségeket. Hogy él. Nincs pénze. Jó lenne, ha nem lenne többé háború. Az időjárásról írt. Éhes. Szomjas. Kívánt ezt meg azt. Csupa érdektelenség.

Simogatta az arcomat, mint egy szerelemkalandor, piff-puff háború. Addig simogatott, míg nem arra gondoltam, jó lenne egy fasz.

Teker.

Mindenki féltékeny lesz. Rám! A bugyuta férjem.

Dzsoki Krézi, a verspoéta, aztán a rettenetes brazil pap.

Különben néger. Brazil. Néger. Pap.

Teker.

A nap folyamán többször megszedültem.

Teker.

A brazil papok olyan féltékenyek, hogy bármikor ölnek. Ma Zolival egész nap együtt voltunk, angyalokat rajzoltunk a szőke homokba, imádom mindenes-tül. Kék óceán, lazachús vonásokkal, szellemhajó! Elmentünk Brazíliába, és biciklivel, Zoli mutatta az utat. Kanyargott az út. Lejtett, mint a szemérem-domb. Mennyi paradicsommadár. Hullámzó tenger, sirályok koldulása. Árva fityingünk se maradt. Hajaj, Brazília drága ország. Loptunk a Maracana mellől biciklit, egy kicsi, tenyérfehér tér volt, a templomban néger pap prédikált. Egy igazi néger pap! Csillogott az aranyfoga, mint amikor az Isten pislog.

Pap, videóról, portugálul, felirat magyar:

Ki kerékpárra száll, az valójában keresztre feszül. A fentről alátétkintő Szentlélek előtt világos, hogy a biciklizők azért vesznek lendületet, mert hozzá igyekeznek, az égi szerelembe. Isten várja a kerékpárosokat. Piff-puff, háború. Féltékeny vagyok Ágnesre.

Halj meg, Török Zoltán!

Zoli letepert egy virágos réten, a számba zihálta: mindig engem szeres-sél, te, Ágnes. Nehéz eljutni Brazíliába, nagyon problémás. Milyen hamar vissza lehet jönni. Már itthon is voltam. Sírtam.

Teker.

A férjem valósággal meredt a kapuban, zseblámpás díszkivilágítás. Rendőr lett tán, vagy mi?!

Hogy én meg hol, hol, hol?!

Közöd? Hát a kakasviadalos Brazíliában, kisokos.

Ne hazudjak, kurva, így meg úgy.

Már miért hazudnék, fakabát?! Piff-puff, háború!

Megcsalom! Klára, te! Hűtlen fillér, fagyjon be a pinád!!

Na, na, Copacabana, nana! Kivel hetyegnék én Brazíliában, mondja már,

kivel?! Nem most van az a karnevál!
Állj, állj, álljak meg, mi ez?!
Csak megszédeltem, az van. Táncolt velem egy brazil pap, nevetett, kicsillogott a szájából az Isten.

Teker, közben videó.

*Férj:
Napok óta könyörgött, legyek féltékeny. Izzak föl. Tanuljak meg csókolni! Legyek, legyek, legyek.*

Levelézésjelenet

Teker.

Azt ígérte, küld levelet. Csakhogy sokáig egy nagy frászt, annyit se kaptam. Egy napon, kiskedden, jött a postás, jelzem, zihálva, lenne egy kis baj is, izé, így meg úgy, kölcsön szeretné kérni a biciklimet, az övének kiszúrták a kerekét, biztosan azért, hogy ne tudja kivinni a csekket vagy a felszólítást, és ha ezek nála maradnak, vége a társadalomnak, piff-puff. Adjam már oda a biciklimet.

Na, azt már nem.

De ő is adna valamit, már nevetett.

Egy levél, küldemény, naccság, szent ég. Feladó, Török Zoli.

Kikaptam a kezéből, rácsaptam az ajtót.

Tűnés. Sipirc!

„Életemben nem mondtam ki, hogy szeretlek. Ágnes, kivétel lettél. Miattad fölruágtam az összes szabályt. Elveimet tagadtam. Brazíliában nem volt rossz, ugye? Már tudom, mit akarok. Téged. Legyél az ágyamban-alvós. Legyél a válladatadós. A lábadra rápakolhassam a lábam. Dughassam nyelvem a füledbe, a szádba. Szeretnélek kinyalni. Nem csak sötétben. Fájjunk egymásnak. Megbolondítottál. Legyél a biciklistársam. Örökre. Ámen. Török Zoli”

Teker.

Azt hiszem, mindjárt be fogok ájulni. Még a végén kölcsönadja az aranyos, madaras ffff. Csak ott szabad elájulni, ahol rád találnak. Mert különben kiszáradsz. Megrág a kutya.

Teker.

A férjem kémkedik Zoli után. Távollátó, gukker, lehallgatás, a férjem egy spion. Mit akarsz tudni, te!

Videó, férj:

Soha nem leselkedtem. Élni szerettem volna veled. Mint fű a földdel, fa a levéllel. Bicikliztem volna veled. Végig a töltésen, zöldár idején, tavasszal, októberben, amikor befesti a vállunkat a levelek rozsdája. Megtaníthattál volna csókolózni, Klára.

Ágnes leszáll, nézi a biciklit.

Valaki babrált vele. Nem tarthatom az udvaron, be kell vinni a szobámba. Őrizet, figyelem. Szédülés közben tudok figyelni? Tudok!

Visszaül, teker.

Írtam Zolinak! Rozsdás volt a postaláda, ette a borítékokat. Dzsoki Krézi egy időben postaládából lopta a leveleket, beszorult a keze. Így. Egész éjszakára. Hát te meg, kérdezték tőle hajnalban a csószók, ballagtak a mezőre, harmatot számolni, ott volt a postaládánál a Dzsoki. Beszorulva. Tisztelt harmatcsósz urak. A levelesládából egy levél sírt. Meg akartam menteni. Füllentett Dzsoki Krézi, persze. *(leszáll)* Azokból a levelekből akart témát szerezni. Na hiszen. Születésnapod alkalmából, Gyászotokban... Kedves Apám, anyám, tudatom veletek, megszületett harmadik unokátok, jó egészségnek örvend. Drága kisfiunk a piff-puff háborúban... *(visszaül, teker)* Egyszer volt a postaládában egy macska. Dzsoki

Krézi írt egy verset, jó kis vers volt, feladta, hogy tegyék közzé, és a postaládában a versből macska lett. Addig nyávogott, amíg nem jött a kiürítés. Én is föladtam a leveletem.

„Zoli, Zolikám, hazaértem, rájöttem, valójában nincs otthonom. Hideg a ház. Az én otthonom máshol van, ott van, ahol Te vagy. Brazíliában, a tengerparton, az utcán, a szobában, a hóban, az út mellett. A mennyországban. A pokolban. Biciklizés közben. Bárhol. Elmondtam a postaládának. Belebeszéltem. Azt üzenem, legyél velem. Píff-puff háború.”

Teker.

Szeretek róla álmodni. Na, például Zoli hazaérkezik. A falhoz támasztja a kerékpárt, együtt élünk ugyanis. Teszek-veszek, Zoli örüljön nekem, a rendnek, csecsebecsék itt meg ott. A hátam mögé surran, úgy csinállok, mintha nem venném észre, belecsókol a fülembe. A tűzhelyen rotyog az étel, félek, kifut a leves. Na, engedj, mondom, de ő nem enged, az istenért se. Círógat, és megígéri, soha nem veszekszik velem. Az orromat puszilgatja.

Zolikám, Te Török Zoli, hogyhogy nem vagy éhes?!

Teker.

Az a kibaszott álmodozás.

Teker.

Amikor felébredek, borjúmájából van a lelkem. Ébredéskor is szoktam szédülni. Úgy alszom el, mint egy ringlispíl, forogva. Mióta hazajöttünk Brazíliából, pszt, többet szédülök.

Teker.

Legalább egy árva sort írhatott volna.
Drága Ágnesem, vigyelek a vázon?
Legalább egy árva sort. Képzeld, Ágnesem, azt álmodtam, állsz a kormá-
nyon, karjaid széttárod, kemény a bimbód, fújja szép hajad a szél.
Legalább egy szó.
Ágnesem.
Legalább.

Esik az eső, videó.

Ilyen időben biciklizni, a sarokig is? *(leszál!)* Mit lehet tenni? Piff-puff.
Zoli hazaérkezett, bebújt mellém az ágyba. Kutyaszaga volt, ázott kutya,
bundás, bundás, Zolikám, ne legyél kutya, csak az ne. Sztranac! Előbb a
bal mellemet puszilgatta, aztán a jobb bimbót, nehogy véletlenül vala-
melyik megsértődjön. Zoli, Zoli, Zoli, korholom, ne malackodj, közben
másra sem vágyom.

Suttogok a fülébe, amiket ő mondana nekem. Szomjazok utánad, mon-
dom. Megéhezek melletted. Írj levelet, sok levelet. Piff-puff, háború!

Ha húsevő növény lennék, pillanatok alatt elnyelnélek. Nem csavarog-
nál, mint Dzsoki Krézi, aki egyszer öt versért vett Topolyán egy farmot.
Belém költöznél. Behumnálak a szemhéjam mögé. Enyém lennél. Hal-
lod, te Török? Ordítok érted. A húsdod kell. A véred. A lelked. A varázsod.
A mosolyod. A te szíveddel élnék. Újra rend lenne a világban, piff-puff, h.

Teker, sötét.

Eltűnik a bicikli

*Ágnes előlép, lehet, hogy ott van a bicikli, lehet, hogy nincsen. Ha ott van,
úgy játszik, mintha nem látná.*

Úristen! Hol van! Ide tettem, ahova Zoli szokta az övét. Többször végig-
jártam az utat, amit utoljára, Dzsoki háza, temető, templom, iskola, bolt,

telep, sehol. Ellopták?! Kicsoda vetemedne ilyesmire. Hol van. Hol van. Felénk nem lopnak kacsát, se kecskét, tehenet, biciklit pláne nem. Jó, elhagyják, az árokban marad, a tóparton, a kocsmá előtt, akkor valaki hazaviszi. De az nem lopás, csak megőrzés. Gyalog kellett a központba mennem. Egy lépés, kettő, három, száz. Bicikli nélkül milyen átkozott hosszú.

Videó, falu főtere.

A falupláza előtt kisimogattam a gyűrődő szoknyámat. Volt két kispuki. Hajam is hogy, kezem fésű. Hónom alján folt-e, szagom. Bámultak. Énekeljek, bazmeg? Táncoljak? Nem. Kicsit szédültem. Csak Zolinak éneklek, neki se mindig.

Jó napot kívánok, Zolival soha nem szédülök.

Videó, hivatali ablak. Hivatalnok kihajol.

Igen, kérem. Vegye tudomásul, a hivatalnokok nem verselnek. Nincs idejük! Lófaszt. Regény! Minden kupé egy kibaszott regény. Össze szoktak téveszteni, ha erre kíváncsi. Voltam már, kérem, én minden. Brazil pap. Orvosdoktor. Egy asszonyosság háborúnak nézett. Piff-puff, háború. Azt mondja a múltkor az egyik kliens, hogy te, Dzsoki Krézi, írd már nekem egy verset, retúr, a Kékadriáig. Itt nem lehet föladni hirdetést. Pláne nem bicikliset!

Én! Akkor hol, te nagyméltóság?! Kihirdetem, elveszett a biciklim, a nagyon szerencsés megtaláló... tehet egy kört a... falupláza körül Török Zolival... nem. Zolival nem. A szerencsés megtaláló... éneklek neki. Táncolok. Nem. Nem táncolok, nem éneklek. Találják meg és kész. Ha látta a biciklimet, hívjon!

Videó, hazafelé sétál. Botladozik, mint aki elfelejtett menni.

Belöki a kaput.

Otthonom. Azt gondoltam, csoda történik, vár a biciklim a falnak támasztva. Hát nem. Piff-puff, szédülök? Ne lőjetelek, ne bombázzatok, ne ássatok óriási, vándorló sírokat, szünet, szünet! Ne vegyétek el. Szépen

kérem, könyörgöm nektek, esdeklek. Kit szopjak le? Csak... csak... az én drága biciklimet ne.

Sötét, áll.

A férjem hol... micsoda ebédet főztem a szarházinak. Sorba raktam a cipőit. Trikók. Ingek. Mosott gatyái. Vasalás. Levágott körmei a konyhaasztalon. Annyi mindent hallottam a lélekről. Mint az üveg. Kendő, selyem, madár, lalala. Májas? A lélek finomfőzelék. Bugyog, mintha duzzogna, sűrű, mint a reggeli takony. Miben mesterkedik az én féltékeny férjem? Biciklim a prédája? Mi lesz, ha ő találja meg, és nem Török Zoli.

Áll, végül kiált, sikolt.

Zoli! Török Zoli! Szerelmem!

Áll.

Ittasan tért haza. Be se jött a házba, eldőlt a teraszon, mint a krumpliszsák. Pokrócot rá. Zolira gondoltam. Kifejezetten hűvös szél, pára, alacsony légnyomás. Férjem horkol, mint egy vaskályha. Magamra kaptam a kabátomat, a sötétbe futottam, hátha találkozom vele. Szaladtam a görbe utcákon, hajladoztak a fák, ebek vonyítottak, suttogtam a sötétbe, Zoli, Török Zoli. Szoktak az emberek éjszaka biciklizni? Szoktak! Akkor Török Zoli is szokott. Sehol. Esett, mire hazaindultam. A férjem a kapuban állt.

Hol voltál, kurva.

Bicikliztem.

Nézett, mint a harapni készülő kutya, sehol sem látta a biciklimet, amire hirdetést adtam föl, mert elveszett, ellopták, ő lopta el, nem tudom, emelte a nagy öklét a féltékenységében. Akkor az történt, hogy az utcáról szóltak!

Hé, hó.

Mit hé?!

Sztranacl

Ne bántsod azt a lányt, mert piff-puff lesz!
Dalolt az éjszakában egy árva biciklicsengő.
Ezerből felismerem. Török Zoli megmentett.

Nem teker, áll.

Reggel az állomásról üzentek, az állomásfőnök hívta a főorvost, az orvos a rendőrparancsnokot, a rendőrparancsnok a tűzoltót, az meg a polgármestert, az meg engem.

Halló?

Halló!

Kérem, mi a fene van már?!

Magának Klára vagyok, ha erre kíváncsi.

Klára, megtaláltuk a maga csinos, karbantartott biciklijét. Tudja, összefogott a falu? Hajnalig keresték az emberek. Égen, földön, interurbán Brazíliában. Van szemtanú, aki látta a tolvajt is. Vagy nem tolvaj.

Nem is tudom, mit mondjak, meg vagyok hatva.

Igazán csinos bicikli, csak kicsit kemény az ülése, Klárika.

Az már igaz, polgármester úr, kemény. De a fenekem bírja. Hol van?

Kacsintson, megmondom.

De hát telefonálunk, úgyse látja.

Kacsintottam, mint a stoppolt zokni.

Az állomásnál, a resti előtt, biztos valakinek sürgős útja akadt, és nem akarta lekésni a vonatot.

Vigyek pumpát, polgármester úr?

Nem kell, Klára, az állomásfőnök föl pumpálta.

Gyalogol.

Folytatódik a biciklizés, háború

Fölül a biciklire vagy betolja, teker.

Zolinak bakmacskaszaga volt. Lőpor, halálszag, anyukám. Néhány percünk volt. Olyan kevés ez, mégis olyan sok. Szép voltam, mint a költészet, folyt lefelé a combomon a meleg ondója.

Teker.

Nagymamát megerőszakolták a szerbek.

Nagymama testvérnénjét a muszkák.

Nagymama húgát a magyarok baszták.

A nációk Rebeka Csornojét, abból lett a Dzsoki Krézi.

A románnak nem állt föl. De megtalálta a kolbászt meg az órát!

Nagymama kiterítette a báránybőrt, annyi lucsok, vagy mi, rajta. Ilyen vastagon. Nem tudta fújni a szél, olyan nehéz volt. Átitatva mindennel. Nem lengett a szárítókötélen a báránybőr. Piff-puff-háború.

Teker.

A férjemet megőrjíti a féltékenység. Van olyan, hogy elfogy a tenger, tengerem. Van valakim, van valakim. Piff-puff, háború, szöknek a fiúk magyarba, mint a bogarak. Húzzák a harangot, azt se tudják, miért. A férjem bezárt! Engedjenek ki! Bekopogott aztán a Doktor úr, dörzsölte a lábtörlőn a cipője talpát, hideg volt a fonendoszkópja, mint a biciklikormány reggel, kérdezte, tudom-e, hol van a legtöbb bicikli a világon.

Mondtam, nem tudom, de talán Brazíliában. Összezsapta a kezét, el is ejtette a tablettákat, a sarokba gurult az egyik, nahát, nem, mert Vietnámban.

Teker.

Doktorkám, azt maga ne képzelje, hogy Zoli Vietnámban lenne.
Csak semmi Rambo. Semmi apokalipszis. Kisdombos, bazmeg.

Teker, a kivetítőn menekültek, romok, kilőtt harckocsik.

Ma inkább ágyban maradok. Zoli, bújj hozzám, légyszi. Szép vagyok, nem? Teste a testemhez ér, a bőrömön táncolnak a pihék, a fülemben nyal, nyúzza a bugyimat. A hasamra fordít, remegek, belém hatol, piff-puff, háború. Ha nem jön Zoli, a szívem, mint egy kismadár, remeg. Ülök, hallgatok. Kedvem lyukas vödör, nem csinálok semmit, bármire nézek, ő jut eszembe, sírva fakadok, a könnyeim potyognak, Dzsoki Krézi, írj verset a reménytelen szerelemről!

***Írta Dzsoki Krézi,
a címe az, hogy Nyávog.***

*Nyávog a föld
és nyávog a szív
és nyávog az ég
és nyávog a postaláda.
Én is nyávogok.
Te is nyávogsz!
Nyávog a piff-puff háború!*

Féltékenység-jelenet

Teker.

Férjem a fészerben... a fejszével, mindjárt elfogy a hasáb, mi lesz, ha. Bejön, számolja a tablettákat, beleeröltet egyet-kettőt a számba. Ha már nem szopok. Az ember nem a férjét szopja, hanem a szerelmét. Kiköpöm a bogyót, ne vegye észre, megint a székhez kötöz. Szokott kötözni. Reggel mérget kevertem a kávéjába. Sejtése van. A kávé bögére kihúlve az asztalon, hideg, mint a pince fala, ahova bezár, ha úgy viselkedem, sze-

rinte. Hideg minden, kihűlt a ház, kihűlt az étel, a szám, a szívem, kihűlök magam is. A méreg mindig meleg. Nem issza meg, kiönti, bazd meg ezt a lötytyöt.

Teker.

Zoli adott egy kavicsot, annyira finom íze volt, hogy azonnal elszopogattam. Reggel is kavicsot találtam a számban. Szürke. Jó íze volt, elszopogattam. Nem akartam, hogy az uram kikutassa. Kikutatja a szájamat, elveszi, ami benne van. Elveszi a szavaimat, a sóhajomat, a kiáltásomat, mindent, mit a számba rejték. Benne van a számban a világ.

Teker, vetítõn megy fölfelé egy hegynek, onnan mondja ezt.

Pontos voltál. Elõbújtál a sötétbõl. Csókoltál. Annyira finom. Csókolózásaink tökéletesek. A mellem simogattad. Elõször a balt, majd a jobbat. Melltartómat kicsatoltad, meztelen hús a kezedben. Értesz a húshoz, értesz, Zoli. Kezed az ölemnél. Imádom. Kõkemény voltál, már a combommal is éreztem. Úgy szoplak le, mintha kisbaba lennék. Szeretlek. Van egy férjem. Nincs senkim. Csak te. Van egy piff-puff háború.

Teker.

Zoli azt mondta, ma koncert lesz a házban. Egy egész zenekar jelen lesz. Mindenféle hangszer: fúvós, vonós, pengetõs, ütõs. Billentyûs nem, azt nem szeretem. Fagott, furulya, lant, hárfa, gitár, hegedû, fuvola meg a többi, amit el tudok képzelni. Minden hangszeren õ játszik. Zoli a hangszerek helyett a testem használta. Elõször is kiemelt a tokból. Minden érintése gyönyörû hangként szólalt meg belõlem. Az én hangom a zene. Zoli pengetett, fújt, szívott, húzott, vont, ütött.

Teker.

A férjem csak dobolni tud.

Fejezet, templom

Teker, aztán a kivetítőn látszik, hogy belép a templomba, mise.

És amikor jött az a rész, hogy vizsgáljuk meg lelkiismeretünket, bánjuk meg bűneinket, elstutogtam, hogy: paráználkodtam. Gyónom a mindenható Istennek, hogy sokat vétkeztem: gondolattal, szóval, cselekedettel, mulasztással. Rosszul imádkoztam, csak azért, hogy Zolival biciklizhessek. Szitkozódtam, amikor nem láthattam, hazugságokra esküdtem, hogy velem legyen, mindent felhasználtam, hogy csak én legyek neki. A bűnt szándékosan kerestem, szentmisére nem jártam, akkor is Zolival bicikliztem. A férjemnek hazudtam, megszőktem, kutya. Sztrana. Önző voltam, folyamatosan azt akartam, hogy Zoli csak az enyém legyen, mindig. Ja, és szép vagyok. Ez bűn? Ámen.

Teker.

Ha nem érek haza időben, nekem esik az uram, belém tömi a bogyókat, mint a libába a kukoricát, zár a pincébe. Van patkány, lidérc. Szoktunk beszélgetni. A patkány okos, a lidérc nem. Jó, jó, jó. Az asszonyok öszszesúgtak a hátam mögött. Nyelvet öltök, pattanok a biciklire, repülök a szerelmemhez. Török Zoli! (*bombázók zaja*) Piff-Puff háború.

DOKTOR-jelenet

*LGT, És jött a doktor, zene kell, a zene kell,
doktor beszél a vászonzól.*

Én mindenkit meggyógyítok. Tejszín a szívre, piskóta a segg alá, a cipőfűzővel el lehet kötni a vénát. Ne spricceljen. Piff-puff-háború. Klárát be kellett hozni, akut. Nyilvánvaló szindrómák. Meggyógyítom, úgy adom vissza a családnak, mint egy vasárnapi krémest, finom lesz, puha. Most mint a kő. Kerékpárját nem hozhatja, nálam nincs kerékpározás. Látogatás korlátozott. Étrendje felügyelve. Férje idegi alapon működik, szotyola, kisüveges tö-

mény. Megkérdeztem. Úgy értem, a férjét. Ki a lófasz, már megbocsásson, az a Török Zoli.

Ági teker.

A biciklimre csíptetőzve egy levelet találtam: „Miközben alszol, körbeticiklizem a házat, körbe Téged, körbe az álmod. Próbálok bejutni Hozzád, bejutni az álmodba. És bejutok. Fölmegyek a lépcsőkön, keresem a szobád, megtalálalak, pisszenni sem merek, nehogy más is felébredjen. Csak ülök, nézem, ahogy alszol. Időnként elmosolyodsz, tudom, ilyenkor rólam álmodsz, megfogom a kezéd.” Sztranac, takarodj már a faszomba.

Teker.

Vakított a nap fénye. Káprázat! A vizit előtt figyeltem az ágyakat. Szar. Vér. Húgy. Könnyek! Hoztak egy fiatal nőt, kék-zöld foltok, a teste átfagyott. A doktor úr megvizsgálta, legjobb, ha lekötözik. Ismerős. Megkérdeztem a Doktor urat, járt-e itt a Zoli. Milyen Zoli. A Török Zoli. Ja igen, járt. Biciklivel? Azzal.

A kerékpárja mellett áll.

Hol a biciklim. Zoli! Török Zoli!

Fölül, teker.

Húha, húha. Manapság ritkán jutok le a pajtába. Szép, míves, gondozott tanyánk régóta, innen mentünk Budapestre, az Adriára, NSZK-ba. Birka, tehén, tej, a természet, mint álom. Madáretetők. Férjem nem szereti. Pszt. Piff-puff háború.

Teker.

A Doktor úr azt mondta, Török Zoli nincsen, nem létezik, igazán sajnálja. Doktor úr azt mondta, szedjem az orvosságokat, igyam a teát, ne tartsam vissza a bélgázokat, és magamra hagytott. Ültem az ágyon, nem sírtam. (sír)

Teker.

Mindenhol csillogás, aranyból épített hatalmas termek, sűrű illatok meg rácsok. Csönd uralja a rejtélyes palotát. Vannak neszek. Kis neszek, nagy neszek. Szépnek kell lennem. Kívánatosnak. Nézték a bőröm. Simogatták. Megnézték a pinám. Húúú, azta. Ennyi vér. Bólogattak. Mind a négyen. A fürdőbe vezettek, tusolás. Bekenték a testem, elcsúszik a combomon a légy. Vazelin, vagy mi. Török Zolival jobb. De ez is jó volt, ez a kezegetés. Nem. Itt semmi nem jó.

Teker.

Száz lány él rajtam kívül a teremben, egyik szebb, mint a másik. Virágoskert! Egy hárem, énekelnek, hörögnek, milyen nehéz lesz a pelenka reggelre. A férjem összejátsszik a háremtulajdonossal. Bejött a férjem, azt mondta, megette a biciklimet. Kutyafeje volt. Főzte vagy sütötte? Mind a kettő. Nem hittem el.

Teker.

Egész nap egy szót se szóltam senkihez. Csicssergett körülöttem minden, meg hörgött, lelátok a teásbögre aljába, pedig benne van a tea. Néha hallottam, ahogy beszélsz hozzám. Láttalak. Néztem magam elé, a mosolyomban rozsdá nőtt, hiányzol. Azt hiszem, mennem kell. Menni is fogok. Biciklimet helyezd a kerítéshez. Ja, igen, hallottam egy verset.

Dzsoki Krézi

*Hárem, hárem, enyészet,
vidd innen az egészet,
nekem csak a részlet kell
futok hozzád
még reggel.
Futok hozzád, mint a fény,
száll a Hold, mint óriás lepény.*

Teker, suttog.

Éjjel fölrazott a biztonsági szolgálat főnöke, rám parancsolt, azonnal tegyek vallomást. Ég Belgrád. Ég Budapest. Európa! Subidubi. Ég az összes kibaszott részlet! Ki vagyok, hol születtem, hol éltem, a szüleim, testvéreim, a barátaim, mit gondolok, és miben hiszek, ha hiszek egyáltalán. Van-e pajtánk? Egy pajta... egy olyan pajta! Menekülni. Elbújni. Egy olyan személyes. Hallgattam, mint a vaj! Tudom, hogy fogsz. Én is foglak, Török Zoli.

Szökés a kórházból – jelenet

Megharaptam a doktor úr ujját, amikor. Tapogattam. Vére serkent a csempére, pitty-pötty háború. Ó, jaj, hová gurult az az ujj. Így mutat. A fémtálcával vertem szét a főháremhölgy arcát. Karmoltam, mint a csipkebojóbokor. Ordítás. Sikoltás. Jaj, ön megvakult? Futás, futás! Milyen hosszú egy háremfolyosó, hogy csattog a papucs. Nem lőnek inkább? Piff-puff háború. Bombát dobtak a kórházudvarra! Engem nem kaptok el!

Teker.

Hát elszeleltem. Nos. Várt a biciklim a kórházkerítésnél. Várta a kemény ülés a finom fenekemet. Sziréna! Csengők sikongása. Hold, köd, hideg, a város köhögése, az erdő horkolása. Sziréna! Csengők sikongása. Piff-puff, felültem, tekertem, hajrá! Szirénák! Húúúúú, mint a ... a ... piff-puff háború. Zolikám, megyek hozzád.

Teker, leszáll.

Éhes voltam és kimerült, behúzódtam.

A kivetítőn a pajta, Ágnes megérkezik.

Zúgott az erdő. Zúgott a világ. Testem össze-vissza sértették az ágak. Sziszeggett a hideg. Az igazi hajnal olyan, hogy már el is múlt. Elvackoltam a szalmában, rád gondoltam, piff-puff. Amikor eszembe jutsz, bizseregni kezd. Pinám, szegény pinám. Vágyom mindenedre. Madár a faszodon, drágám. Vágyom arra, hogy rám nézz, hozzám érj. Lélegezz mellettem. Hogy szeress. Minden este veled alszom. Veled álmodok. Veled ébredek. Reggel minden gondolatom hozzád száll. Amikor helyetted temetnek, az a legnagyobb szégyen.

Teker.

Utánam loholt a férjem.

Vonyítás.

Egy kutya.

Sztranac.

Vissza akart vinni.

Gyere velem, azonnal gyere velem, kövess, jöjj.

Teker.

Azok ott csillagok. Tomboló, véres éjszaka. Amikor helyetted temetnek. Veled akarok. Úgy is, bekapom a kismadarat, tollastól, karmostól, bekapom azt is, ahogy repül. Szorítalak, mint a heveder. Ég Belgrád. Ég Budapest. Nem engedlek. Biciklizünk. Zoli, Zolikám, Török Zolikám. Maradj. Ne aludj. Maradj velem. Maradj.

Azt hiszem, meghaltam. Te meg élsz, élsz, Török Zoli.

Teker.

Ébredjünk már föl.
Ébredjünk már föl!

Vége

DARVASI LÁSZLÓ

Júlia Szunce

(Dráma, két személyre)

1.

Jozef Krieg sokat mesélt a nőkről. Mutatott is néhányat, ilyen-olyan firmákat. Nem a frizura, vagy hogy mekkora a dekoltázs. Látod-e, fiam, be nem áll a szája, ez meg hallgat, mint ki fél a szótól, ennek dalától lesz véres az alkonyat, nézd, szül éppenséggel. Gyászol. Sirat. Így hal meg. Mennyi mindent tud egy vászoncseléd. Aranyba öltözik, vasba, kőbe. Keresi a Napot, a Holddal az ölében ébred. Hol van, amikor itt van. Miért van itt, amikor máshol van.

Rengeteg pernye elfér a szélben. Rengeteg füst, sóhaj, mennyi halálos mozdulatot hordoz egy fuvallat. Ha mindent, ismétlem mindent elégetnének, az összes embert, az összes emberi építményt, az összes emberi... gondolatot, igen, ... az is elférne a szélben. Apám, Jozef Krieg igazán szépen tudott ünnepelni. Szerette a pernye táncát. Nagyon szerette.

Ordított utánam, hová mész, átokfajzat!

Az apád vagyok, Jozef Krieg.

Nem tudom, mondtam.

Mit akarsz, mi a terved, átokfajzat!

Nem tudom, mondtam.

Miben mesterkedsz, te á...

Nem tudom, mondtam.

Nem tudom.

Én, én, én, én, én, erdő.

Jozef Krieg ordított utánam.

2.

Öt napja nem aludtam. Nyugat felől érkeztem. Vagy dél. Nem tudom. Nyár vége volt, szeptember első hete, pénteki nap, szélfúvás, azt hiszem, vagy szombat inkább. Erős iramban haladtam át az országon, ez az én földem, ez a szomszédomé, ez az én folyóm, ez a szomszédomé, ez az én tengerem, ez az ő tengere. Ami történt, mindenkié. Öt napja nem aludtam, azt hiszem. Vagy hat.

Külön életet élt a kezem, a lábam, a homlokom, nem ismerték már egymást a tagjaim. Azt gondoltam, meg fogok halni. Nem sajnáltam magam. Kit sajnáltam, nem tudom. A dombok után találtam a gazdaságra, lovakat és teheneket tarthattak itt. Kecskéket is. A főkarám állt. Fekete falak, füstösek. A többi épületet szétszedték, elhordták és föltüzeltek, de még látszott a futtatópálya, a fehérre meszelt kerítés a foghíjas roncsaival. A főház romjai között az a szörnyű, édes büdös. Megtaláltam a kutat az udvarban, a bádognödörnek nem volt alja. Madzaggal engedtem le a kulacsomat. Oldalára dőlt teherautó rohadt az erdőbe vezető földúton, ponyváját lebegtette a szél, kábelek lógtak belőle. Mindig elcsodálkozom, ha egy cipő, egy papucs felét találom. Hol van a bakancs párja? Péntek volt, vagy szombat. Öt napja nem aludtam, azt hiszem. Vagy hat.

Az istállóban idegen szag terjengett, sokáig nem tudtam, miféle, aztán rájöttem, emberszag az. Élő emberszag. Bogarak zümmögtek az arcom előtt, és mintha minden egyes zümmögést külön hallottam volna. A pajta közepén hevert. Olyan tartásban, milyenben. Hát úgy. Azt gondoltam, halott. Nem lehet életben az, aki így... ilyen tartásban. Ha mesterkedik valamiben? Törbe akar csalni? Vannak cimborái, lesben állnak?

Később mondtam valamit, hé, maga ott, álljon fel, mi lesz már! Tessék ezt a viselkedést abbahagyni. A maga érdekében mondom, mert különben... Az is lehet, hogy nem mondtam semmit. Megböktem az oldalát. A szája előtt szalmaszál, emelkedik fel s alá, hát él. Erős volt az arccsontja, vastag a szája. Minden nagy volt az arcán, a szeme lehunyva is óriásinak

tetszett, egy eltakart, hatalmas tekintet, gondoltam, és ültem mellette, néztem őt.

Egy nő volt, egy alvó nő, én öt napja nem aludtam már.

Beszélt-e Jozef Krieg alvó nőkről? Nem hinném. Jozef Krieg inkább ordított. Ha csöndben volt, akkor is ordított.

3.

Érintettem a vállát, nem mozdult. Tébláboltam, mégis föl kellene ébreszteni, a fejemet vakartam, rákiáltottam, a fülébe suttoztam, ébresztő!

Hallja, keljen már föl.

Mert különben...

Különben mi...?!

Különben én mit teszek.

Én olyat teszek, hogy...

Á, dehogyan meri...

De merem! Igenis merem!

Nagy szám, egy nővel hepciáskodik itten, egy kiszolgáltatott, gyenge...

Hogy hívják magát, nem valami Török? Zoltán Török?

Mindig ezzel takaróznak, hogy gyengék. Nem halott, csak alszik.

Alákaroltam, fölültem, ő néhány pillanatra úgy maradt, majd lassan visszahanyatlott a szalmába. Megérintettem a mellét. A melle is nagy volt, egy alvó nő, akin minden nagy, akin minden sok, és akit nem lehet fölébreszteni. Mi ez az egész.

Hat napja nem aludtam már. Vagy hét. Nyolc is talán. Nem tudom. A kulacsomból vizet lötytyintettem az arcára. Nem mozdult, a szalmaszál az ajkához tapadt, lélegzett, aludt.

Arra jutottam, beteg. Nem normális dolog az, ha valakit nem lehet felébreszteni, ahogy persze az se normális, ha valaki képtelen aludni, mint például én, aki csak ülök éjszakánként a fűben, egy téglafalnak, egy fa törzsének támaszkodva, és fújom a füstöt, járkálok, jövök-megyek, a karjaimat a fejem alá vonva leheveredem, állok sokáig, míg el nem fordul a fejem fölött a Göncölszekér, vagy mindegy, nem tudom, nem érdekes.

Arra gondoltam, mind a ketten betegek vagyunk, ő azért, mert alszik és nem tud felébredni, én meg hogy ébren vagyok minden pillanatban, és nem tudok aludni. Segíthetünk-e egymásnak? Nekem ne segítsen senki.

Hogy hívnak?

Megszáradt a száján a szalmaszál.

Nevedet kérdeztem, te!

Engem, és azt hiszem, ez érthető, nyugtalanság fog el, ha a dolgoknak nincsen nevük. Egy eltévesztett név is jobb a névtelenségnél. Elhatároztam, hogy nevet adok neki, szólítanom kell valamiképpen. Így teszek akkor, ha alig van esélyem, hogy eltaláljam azt a nevet, amelyen azok szólították, akik ismerték őt. Akikkel itt élt. Akik már nincsenek itt. Ő itt van. Azok, akik tudták a nevét, elmentek. Sokáig gondolkodtam. Komoly feladat, elnevezni valamit, még ha egy alvó nő is az a dolog. Bajt hozhatok rá az új nevével. Viszont egy háborúban fordítva van. Egy háborúban úgy vesznek el a nevek, mint a szakadó falevelek. Hogy jövök én ehhez?! Mit szólna apám, hogy nevet adok ennek meg annak. Jó, hogy nem a halottaknak. Élt valamilyen néven, amíg élt, Kovács, Dragan, Pucsics, és a halálában máshogy hívják. Kell egy halottnak új név, Jozef Krieg?

Végül azt mondtam neki, Júlia Szunce. Azt mondtam, szerintem a legjobb valamennyi közül, ami az eszembe ötlött, és nagyon remélem, nem sértem meg vele. Ezentúl úgy fogom szólítani, hogy Júlia Szunce.

Bemutakozzak én is? Elmondjam, hogy hívnak? Engem... engem... nem tudom, éppen most hogy hívnak. Biztosíthatom, hogy van nevem... de. Sajnálom. Ne haragudjon. Annyit kiabált, ordított velem az apám, hogy elfelejtettem. Nevem eltűnt egy ordításban.

Ugye, nem haragszik?

Különben meg mindegy. Nem fogok könnyöroggni, ha azt hiszi. Nem fogok én itt gazsulálni. Nem fogok... Júlia Szunce.

Volt egy bicikli a kerítés mellett. Rozoga alkotmány, ette a rozsdá. A gumi leeresztve. Szalagot kötöttek a kormányra.

4.

Mindent elvittek. Dalol a rom. Kidobva szövetek, edények, ruhamaradékok, verseskönyvek, írta Dzsoki Krézi, az meg ki? Fényképek, semmi fontos. Sokszor az marad egy ilyen házban, ami pedig a legfontosabb. A legfontosabb csak neked a legfontosabb. Érzem. Miért ver a szíved. Mondd, mi a tiéd. Van-e olyan, de tényleg, ami a tiéd. Mindent elvisznek. Nem mindent. Ami nem kell másnak, az a tiéd? Volt egy bicikli a kerítésnek döntve.

Másnap láttam, hogy álmodik. Ennek örültem, mert aki álmodik, az erősebben él az olyannál, akit kerülnek az álmok, gondoltam legalábbis. Az arcán tükröződtek az álom történései. Mint egy film. Színház. Szempillája rebbent, nyugtalan hullám futott az arcbőre alatt. Tátott a száján, mintha szólni akart volna, remegett a szája, mint aki fázik. Sírt. A keze is álmodott. Tett egy mozdulatot, amelyben volt valami ellenkezés, szenvedély, valami tagadás, ne, ne kérem. Elég!

Én ezt eddig nem tudtam. Hogy álmodik a bőr, a kéz, a mellkas és a lélegzet. Megnyugodott. Újra egyenletes lélegzés. Ültem mellette, cigarettáztam. Akkor már, azt hiszem, hatodik napja nem aludtam. Vagy tíz? Júlia Szunce, mondtam, tudja, telihold van, egészen felhőtlen az ég. Ragyognak fent a csillagok, látni a Göncölszekeket, a Fiastyúkot, a Kismédvét. A lovakat elhajtották, a teheneket, biztosan voltak juhok, kecskék, az udvarházat fölették a lángok, üszök mindenütt, csak pernye, sárba fulladó bögre, hintaló, félpapucs, félcsizma, Júlia Szunce, és azt hiszem, ááááá, azt hiszem, a kutakat is megmérgezték. Ültem mellette, cigarettáztam. Aztán betakartam.

Jó éjt, Júlia Szunce, mondtam, és rágyújtottam újra. Van egy bicikli a kerítésnek döntve.

Reggel lőttem egy kendermagos tyúkot. Elég közel merészkedett, billegtette a fejét, te meg ki vagy, mi vagy. Aztán már nem volt feje. Kószált néhány ilyen. Birkák, kecskék és tehenek. Gyakran előjött egy kecske-

bak is, szelíd, igen, azt is le fogom lőni. Haza akartak jönni. A szárnyast megsütöttem, a sültet Júlia Szunce szája elé tartottam, talán feléled tőle, és... Alszik az ember, de enni kell akkor is. Lassan, nagyon lassan elnyitlak egymástól az ajkai, szája befogadta a falatot. Evett valamennyit, de nem nyitotta ki a szemét.

Mi van magával, Júlia Szunce.

Néztem a fogait, ahogy rágnak.

A fogai is nagyok voltak, nagy, fehér fogak, és lassan rágtak.

Az jutott az eszembe... megmosdatom. Hány napja lehet így. Csak hever. Nem azért, mert szaga van. Nem volt. Csak, gondoltam, jobban alszik az ember tisztán. Le kellett vetköztetni. Volt a ruhájában néhány papiros, azokat félretettem, micsoda igazolványok. Hivatalos papirosok. Hátha megtudom, miért alszik, miért nem ébred, kicsoda ő. Megtudom a nevét. Az igazi nevét. Akarom én ezt?

Kiáltottak. Fürkésztem a fák mögé, be az erdőbe, hé, hó, senki. Remegett a millió levél, kinevettek. Egy erdő, ami hahotázik. Igen, laknak ott halottak is... de még mennyien. Te erdő! Csak magát mutatja, én, én, én, én, erdő. Hajladoznak a fák, remegnek, nem beszélnek, én, én, én.

Gyere elő, te!

Itt hagyta valakit?!

Nem ember kiáltott? Egy idő óta ember és állat nagyon hasonlóan beszél, ugyanúgy, nyüszítés, hörög. Állathangon jajgat az ember, emberhangon jajgat az állat, én, én, én, erdő.

Gyere elő, hallod? Mutasd magad! Nem bántalak.

Nem foglak...

A kurva anyádat nem maradsz csendben!

Júlia Szunce!

Akkor visszamentem, már mezítelen volt, úgy hagytam, csodálkoztam az ölen. Olyan semmise volt, egy kicsi szörgubanc alatt a kicsi szeméremtest, olyan jelentéktelen, hogy nem lett kívánásom se, pedig ennyi idő után,

ennyi nemalvás után igenis jogos lett volna. Férfi vagyok, nem? Férfi! Olyan férfi, hogy... Langyos, szappanos vízzel végigmostam a testét, kimostam a hajlatokból a szürkét. Nem változott a lélegzete, Júlia Szunce, egy alvó nő, én találtam, én bukkantam rá, én, én, én viselem gondját, aki akkor már hat napja nem aludtam, hat vagy hét, nyolc is talán, kilenc, tíz, nem tudom.

5.

A tizenvalahányadik napon elmeséltem neki a Szőke Borjával hogyan történt. Szőke Borja kicsi volt, pedig olyan természetes nem vagyok, nem vagyok egy óriás, egy... egy monstrum, én csak átlagos vagyok, ezt láthatja ő is, illetve láthatná Júlia Szunce, ha csak egy pillanatra fölnyitná a szemét. Nincs rajtam, legalábbis így gondolom, semmi különleges, semmi olyan, ami meglepetést vagy megütközést okozhat, azt hiszem, nem lógtam ki a sorból, nem voltam föltűnő, csak hát most, ugye, most nem tudok aludni, már két hete, vagy mióta, nem alszom, tizenöt napja is talán, hunyásnyit sem, mindegy, a Szőke Borja a vállamig ért, fiatal volt, növésben lévő nagy gyerek. Lehet, hogy már pillantani sem tudok?

Egy nap különösen sokat kellett löni, Szőke Borja annyit sütötte el a fegyverét mindenféle célzás nélkül, mert nem kellett messzire löni, négy-öt méterre kellett, szinte az orrunk elé, az ember ilyenkor nem is céloz, érzésből lő, csak úgy, ezt is csak úgy, ezt is csak úgy, sajnos annyiszor kellett meghúzni a ravaszt, hogy Borjának fájni kezdett az uja, egyre jobban fáj, de annyira fáj, hogy estére, pedig a többiek még mindig lóttek, ő már nem tudott, csak ült, sírt, egész éjjel sírt, hallani lehetett a visszafojtott zokogását, megszántam, vagy csak idegesítettem, ne sírjál már bazmeg, odamentem hozzá, és azt mondtam neki, jól van, Borja, hát férfi vagy te, vagy mi, anyámasszony katonája, mondtam, tegye csak az ujját, azt a fájós ujját a köre, ide ni, és Borja bólintott és odatette, és én rátapos-tam az ujjára, és akkor Borja abbahagyta a sírást. Tényleg fáj neki, mint tört kicsi ág lógott a mutatóujja, de nem sírt.

Másnap, amikor megint lőni kellett volna, Szóke Borja már a szanitécnál volt, aki betekerte az ujját, pihened kell, Borja, remek fiú vagy, de túl-hajtottad magad.

Borja, kicsi Borja, neked már nem kell bizonyítani.

Ő meg pihent, míg mi... nem sírt.

Nem tudom, jók-e Júlia Szuncénak az efféle történetek.

Fölbred-e tőlük, életre kel-e.

Vagy még inkább az alvást választja.

6.

Az egyik éjszaka egyszerre fölnyílt a szeme. Mintha világosabb lett volna a pajtában. Nézett engem, gondolhattam, de jól ismerem az ilyen tekinteteket, nem tükröződik és nem magából fénylik, és én tudtam, az ilyen nézésekben nincs látás. De hátha, mégis. Ha lenne a tekintetében látás, akkor most pillant meg engem először.

Én, én, én, én, én, erdő.

Nyugodjon meg, Júlia Szunce, én csak egy férfi vagyok.

Nem fogom bántani. Így nevezem magát, ha meg nem sértem, hogy Júlia Szunce. S mire megkérdezhettem volna tőle ezt vagy azt, lassan lecsukódott a szeme. Azt hiszem, soha nem láttam többé a tekintetét. Lemegy a Nap, nem jön föl többé.

Hogy is felejtettem el a papírjait. Ott voltak a leborított féldézsán. Zizegtek. Meg voltak rágya. Nem is papírok voltak, hanem egy levél és egy könyv, egy füzet inkább, rögtön láttam, hogy napló.

Hétfő

Dzsoki Krézi írt egy verset nekem. Nyávog a postaláda.

Kedd

Férjem.

Féltékeny.

Az Azúr-fiú jött, és hogy ők mennek, menjünk mi is velük, valahogy elférünk. Dzsó papa azt mondta, ha ő nem megy, akkor senki se, mire Mama azt mondta, essen le a lábad, te megölsz bennünket, te átkozott! Már nem félek, ha kiabál a család. A kiabálástól már nem félek.

Szerda

Volt a kútban egy madár. Nagy nehezen kihalásztuk.

Senki meg nem tudta mondani, milyen, illetve Markó azt állította, hogy paradicsommadár, Brazíliából. Hogy kerül ide paradicsommadár? Nevetett Mama, csak egy postagalamb. A véres postagalamb nem furcsa szerzet. Markó egyszer azt mondta, az erdőben látott egy oroszlánt. Beszélgetett a bakkecskével. Mindig ilyenekkel jön. Látott ő már karón varjút is. Markó nagy meséket tud, és tudja mozgatni a fülét.

Csütörtök

Későn ébredtünk. Néha fél fölébredni az ember. Csak alszik, csak alszik, mert nem tudja, mi vár rá. Már bőgtek a tehenek. Feszült a tögyük. Ha későn fejk a tehenet, kedvetlen lesz. Kevesebbet csap a farkával. A férjem féltékeny. Ki a férjem?

Péntek

Mami csinált csufticét. Postás nincsen, de jött egy ember a faluból, elhozta Petruska külföldi levelét, még a nyár elején írta, most ért ide. Két hónapig jött. De már itt van.

Lássuk csak.

Kedves Dzsoki Krézi bácsi, jó itt. Írt-e verset mostanában. Írjon. Kellenek a mai világnak a szép költemények. München nagyobb, mint Zágráb vagy Belgrád. Égnek néha. Budapest is ég. Nagyon sok a torony, a templom és a boltok akkorák, hogy elvész bennük az ember. A múlt héten a szeleburdi Deni elveszett. Van egy nagy tér München közepén, millió

galambbal, nem találtuk, kiáltoztuk a nevét, ...hova tűntél, gyere elő, hol vagy, te átkozott, na csak gyere elő, és amikor előkeveredett, volt a kezében egy óriási perccel, honnan vette, ma sem tudjuk. Könnyes volt a szeme. Tényleg nem akarnak jönni? Lenne hely, mindent megoldunk.

leejti a levelet is

Nem mentek el.

Miért nem.

Aki elmegy, és bárhová is vezet az útja, mindig érdekesebb lesz. Miért? Mert azt lehet gondolni róla, amit csak akarunk. Aki marad, arról is sokat lehet gondolni, de mivel mégis csak itt van, közel van, érinthető és megszólítható, nehezebb bármit gondolni. A többiek. Ott vannak, meg ott, meg ott. Milyen érdekesek. Nem látjuk őket. El kell képzelni őket. Egy kisfiú nagy perccel. Ezek nem mentek el. Érdekesek?

Azt hiszed, hogy te érdekes vagy?

Érdekes, hogy mi történik veled?

Júlia Szunce.

7.

Egy nap egereket fedeztem fel a testén. Futott a mellén a dög. Voltak társaim, kamerádok, akik egyetlen lendítéssel kapják el és roppantják össze, aztán csak eldobják a testet. Nekem ez nem szokásom. Mint ahogy a legyet kapjuk el röptében, én is úgy fogtam el az egeret a hasán. A gombot rágcsálta. Nem roppantottam össze, csak tartottam. Tíz perc múlva nem élt. Nyugodtan kifordíthattam a tenyerem, s a földre ejthettem az állatot.

A hatodik egér után nem jött több.

Kivitettem Júlia Szuncét a napra. Érje a szél, friss levegő, motozzon fény a hajában. S ahogy szétnéztem, hirtelen szükségem lett a dőrejekre, a puszkapor csípős szagára, a robbanásokra. Mellé feküdtem, és néhányszor belőttem a fák közé.

Én, én, én, én, én, erdő.

Maradt néhány kézigránátom, egyet bedobtam a futtatópálya melletti galagonyabokrok mögé. Jólesett a remegés, hogy reszkettek a fák és a bokrok, és aztán a szétszivárgó, nyugtalanító csönd. Elszáll egy füstfelhő a földből, mint valakinek a lelke.

Akkor már egy hónapja nem aludtam, azt hiszem, és ez olyan volt, mintha aludnék mégis. Az ember szédül, mintha soha többé nem józanodhatna ki. Arra is gondoltam, azt hiszem, hogy mi a fontos.

Ott egy fa, egy nagy lombkoronájú, öreg bükkfa, a törzsén futkároznak a bogarak, van egy szabályos út a kéreg alá a földből és vissza, rabló madár köröz az égben, azt hiszem, rétisas. Nem tudtam meg Júlia Szunce nevét. Nem volt az leírva sehol. Egy hónapja így hívják őt, Júlia Szunce. Egy hónapja nem alszom. Nappal még meleg van, de az esték egyre hidegebbek.

Mi a fontos.

Nincsen már egér.

Befogja a rozsdá az erdőt.

Az van, és ez nem rossz, vagyis nem föltétlenül az, hogy semmi sem tartozik hozzád. Nincs felelősség, mert nem lehet felelősséget vállalni. Csak Júlia Szunce van, hogy úgy mondjam, zavaró ebben az egészben, egy alvó nő, aki szemernyi hajlandóságot sem mutat, hogy felébredjen. Ha ő nincs, azt hiszem, egy éjszaka átlépek a halálba, ébren, de érzések nélkül. Ha egy hónapja nem aludtál, az olyan, mint ülni a halál várószobájában. Valami fáj, a kezed tán, a lábad, ez sem tartozik hozzád, egyszerűen nem találod a fájdalom helyét a testedben. Volt egy idő, azt képzeltem, hogy a lélegzetem, a levegő, amit a számon kiengedek, ami ezt az országot, ezeket a földeket bejárja, ez is hozzám tartozik, s rajta keresztül hozzám tartozik minden, amit látok és amit megszólítottok, vagy ami éppenséggel engem szólít meg. Én, én, én. Addig figyeltem egy tál gyümölcsöt, míg két óra alatt meg nem rohadt. Nem tudom, hogy csináltam. Soha nem sikerült többé.

8.

Voltak madarak.
Nem, paradicsommadár nem.
Voltak állatok, juhok, kecskék, lovak, tehenek.
Volt néhány nő is, akik.
Emberek, akik.

9.

Ha másfél hónapja nem alszol, úgy érzed, nem tartozik hozzád már semmi. Könnyűség, de nem könnyű mégsem. Amikor valaki fölébred, talán meghal egy ember. Nem hiszek benned, Uram, nem hiszem, hogy vagy, nem alszom. Olyan zenék szólnak, hogy csorog a könnyem tőlük. De Júlia Szunce miatt nyugtalan voltam. Nem hagy meghalni. Alszik.

Gyakran elsétáltam, a biciklit kipróbáltam. Botladozás inkább. Keringés. Faltól falig. Nincs is fal, csak fák, erdő, én, ő. Nem lehetek mindig vele. Mire visszaértem, egy kutya aludt Júlia Szunce mellett. Koszos kis dög. Egy vakarcs odafészkelte magát Júlia Szunce testéhez, boldogan aludt. Föl-fölmorrant közben.

Tettem-vettem az istállóban, az egyik karámrészt afféle szobának alakítottam ki, összeeszkábáltam egy faasztalt, a teherautó ülése volt a szék, csináltam priccset és polcot, várható volt, hogy megérkezik a hideg komolyabb fele, és aki nem alszik, az jobban fázik.

Én fáztam már éjszakánként nagyon, hat hete nem aludtam, azt hiszem, hat vagy hét hete.

Úgy éreztem, hogy elhagytam a homlokom, s az agyamat égeti a nap, az agyamat veri az eső, az agyamat fújja a szél.

A kutya jött, aztán napokra elmaradt. Eleinte nem érdekelt. Egyszerre nagyon haragos lettem. Átkozódva rugdostam az állatot Júlia Szunce

mellől. Elfogott egy érzés, ami már régen nem, igyekeztem fölidézni, mi is ez, miféle érzés, kellett hozzá jó félóra, mire rájöttem, hogy csodálkozom.

Évek óta nem csodálkoztam. Azon csodálkoztam, hogy féltékeny lettem a kutyára. Odafeködtem Júlia Szunce mellé, elfoglaltam az állat helyét, ami egyébként az én helyemet bitorolta, átöleltem Júlia Szuncét. Tartottam a karomban. Odahajoltam az arcához, a szétnyíló ajkai-ból kilélegeztem a lélegzetét, Júlia Szunce, Júlia Szunce, lélegeztem a szájába. Nem értettem, miért van a testének mindig ugyanolyan illata, ha megmosdattam, akkor is ezt az illatot párologtatta ki magából. Tartósan ugyanaz a kissé édes, kissé keserű szag. Az alvás illata? Nem tudom. Jó volt, egyre jobb. Nem aludtam. Olyan zenék szóltak, hogy elsírtam magam.

Másnap az állat visszajött. Ült Júlia Szunce előtt, és figyelte fekete gomb-szemével. Néha fölvakantott. Én meg azt mondtam neki, hogy Sztranac. Elneveztem, hogy gyűlölhessem.

Sztranac a neved, te kutya, mondtam. Rám nézett, lesunyta a fejét és elügetett. Aljas egy dög. Éjszaka visszajött, járt-kelt, körözött, a közelben maradt. Annyira dühített, hogy nem tudtam azt se mondani, hogy Júlia Szunce. Nem tudtam kimondani.

Én, én, én, én, én, erdő.

Sztranac, te dög.

Ha ettem, ha mosakodtam, nézett. Ha könnyítettem magamon, akkor is nézett. Két hónapja nem aludtam, söpört, fújta rám a hideg szeleket, a permetet, a ködöt az ősz, egyre jobban fáztam.

Sztranac, mondtam reggel a kutyának, meg foglak ölni.

Vakkantott, beügetett a cigányruhás bokrok közé, de még visszanézett. Fölkaptam a puskát, utána lőttem.

Csönd lett.

Júlia Szunce, mondtam a nőnek, aki aludt.

Végre ki tudtam mondani, Júlia Szunce. Ültem és cigarettáztam. Szögeltem, kalapáltam, szétszedtem a teherautót. Meg tudom-e javítani. Délután visszajött Sztranac. Vértett. Reggel meglőttem az oldalát, csupa vér volt, vonszolta magát. Jól megkapta.

Sztranac, mondtam neki, mire megállt, nézett. Talán vakkantott, nyüszített, nem tudom, megindult újra. Elhaladt mellettem, mintha ott se lennék, bement Júlia Szuncéhoz és lefeküdt mellé.

Sztranac beteg, mondtam Júlia Szuncénak, aki aludt.

Másnap reggelre meghalt az állat. Alányúltam a lapáttal és kivittem az istálló elé, elkapartam.

Sztranac.

10.

Szeretlek, Júlia Szunce, mondtam neki, rágyújtottam. A késő ősz olyan, mint egy beteg asszony, akit valaha eszelősen szerettél. Szerzte a földéken terül a sárga, barna levélszőnyeg, a zizegés, a moccanások, ahogy a szél teszi a dolgát. A távolban apám ordít. Egyszer hallottam azt a kifejezést, hogy vonul az idő. Most már tudtam, milyen az idő vonulása, két hónapja nem aludtam, legalább kettő, azt hiszem.

Az egyik éjszaka könnyen roppanó hártyát növesztettek a tócsák.

Gondolkodtam, megöljem-e Júlia Szuncét. Arra gondoltam, nekem innen úgysis el kell mennem, egy napon tovább megyek, vagy jönnek valakik, az ellenségeim, az egykori bajtársaim, kamerádok, sokan lesznek, erősebbek, mint én, elűznek, Júlia Szuncét nem vihetem magammal, hogyan is vihetném, ez nem lehetséges, ezek, ők is rátalálnak. Szőke Borja például, akinek meggyógyulhatott az ujjja, és az övék lesz Júlia Szunce. Csak megölik. Előfordulhat, hogy jól tartják, kényeztetik, fölcsinálják, történhet velem bármi, de ha én nem leszek mellette, már biztosan nem hívják többet Júlia Szuncénak.

Ha én ölöm meg, akkor az enyém marad.

11.

Aludt Júlia Szunce, én vagy tíz hete nem aludtam. Vagy tizenegy. Nem tudom. És amit mostanáig egyáltalán nem éreztem, ellenállhatatlanul tört rám a félelem. Nem tudtam pontosan, mitől félek, meg kellett állnom az udvaron, a homlokomat elborította az izzadság, hirtelen tudtam, hogy fáj a kezem.

A kezem fáj!

A fejem? Lábam?

Fájok! Fájok!

Én, én, én, én, én, erdő.

Újra egésznek éreztem magam, a lábam ismerte a kezemet, az arcom tudta az ölemet, s ha fáj valami, hát tudtam a fájdalom helyét. Kiálltam az istálló elé, üvöltöttem. Nem tudom, talán olvastam valahol, hogy a kiáltásnak csakis egy megalkotott világban van értelme, és ha nincsen teremtő, akkor felesleges magunkra vonni a figyelmet a kiáltással, hát, őszintén szólva nem tudom. Csak az Istenhez lehet kiáltani?! Én, azt hiszem, amikor kiáltok, nem az Istent hívom. Azért kiáltok, mert olyan zenék szólnak. És mert nem alszom. És mert Júlia Szunce alszik.

Amikor Istenhez beszélek, meg se szólalok.

Júlia Szunce, kiáltottam az udvaron.

Júlia Szunce, Júlia Szunce!

Ő aludt, nem tudom, mióta, én ébren voltam, négy hónapja, talán, azt hiszem. Ösztönösen csináltam mindent. És fáj, mégis jó volt. Néhány perc gyaloglásra az istállótól magaslatra leltem, ahonnan beláttam körben a tájat, a lekopasztott erdőket, egy piszkoskék folyó kanyargó szalagját, a rétekre dobált hófoltokat, üszkös udvarházakat, vérbe alvadt kerteket.

12.

Szeretném, ha szülnél nekem, Júlia Szunce.

Fogadd be a magom.

Szülj nekem gyereket.

13.

Nem tudom, mióta nem aludtam. Szakadt a hó, a szélből jég lett, a fák ágai mutogattak a sötétben. Arra gondoltam, talán nem is rossz, hogy nem alszom. Ragyogás. Csupa jeges tündöklés a vidék, a közeli felületek, a láthatár széle, és olyan zenék szóltak, hogy, igen, éppen olyanok. Ültem mellette és cigarettáztam.

Félek, Júlia Szunce, mondtam neki. Nem válaszolt, aludt, a szája tátva.
Te nem félsz?
Te nem félsz így, ahogy vagy?

Megvertem Júlia Szuncét, belerúgtam a testébe, azt hiszem.
Vérzett, az arca feldagadt, az ajka hasadt, eltört az egyik ujja is, nem érdekelt, szerettem.
Nem aludtam.
Ő aludt.
Levetkőztettem.
A magamévá tettem, én, én, én, én, én, erdő, ne nézd, apám.
Ártatlan volt Júlia Szunce.
Aludt.

14.

Tudtam már, mi következik, mi lesz. Fél éve nem aludtam, azt hiszem, még mindig voltak csikorgó hidegek, nemsokára alszom. Azt hiszem, ettől félttem, ha ilyen a félelem. Ha ez az. Álltam az erdőszélen, bámultam egy kíváncsi őzet, gondoltam, lelövöm a biztonság kedvéért, aztán egyszerre magától csukódott le a szemem. Álltam lehunyt szemmel, mint nagyon régóta már. A nap éles, vakító fénye átragyogott a szemhéjamon. Istenem, mondtam halkán.
Istenem.
Jozef Krieg.
Én, én, én, én, én, erdő.
Kitapogattam azt a biciklit.
Nem kiáltottam.
Féltem, azt hiszem. Bementem Júlia Szuncéhoz az istállóba, aki még mindig aludt. Nem tudom, mit mondtam neki. Talán nem szóltam hozzá. Lecsukódott a szemem, azt éreztem, az övé kinyílik. Júlia Szunce, mondtam, kinyitottam a szemem.
Remegett a szemöldöke, az ő szeme hunyva volt újra. Már feküdtem mellette. Tudtam, mi történik.

15.

Abban a pillanatban, ahogy elalszom, ő rám nyitja a szemét.

Vége

DEDOVITY TOMITY DINA

Szindróma

(Mojca Kumerdej azonos című novellája nyomán)

Mindenki hallja, hogy jövök. Így még nem kopogott magas sarkú ezen a korzón. Mindenki felém fordul. Mindenki látja, ahogy a szoknyám minden lépéssel feljebb csúszik a harisnyámon. Mindenki sejti, hogy a kabátom alatt már csak övként funkcionál. Mindenki érzi a túlzásba vitt, ötezer dináros parfümfelhőt, ami messze túl fűszeres hozzám, de a fűszeres dögös, drága és rendkívül határozott. Mindenki tudja, hogy a fiatal színésznő megindult a bemutatóbulira szerencsét próbálni! A színésznők kiváló szociális képességekkel rendelkeznek. Bájosak, kedvesek, bevállalósak, és jól feltalálják magukat bármilyen szituációban. Ilyenek a színésznők. Ezek szerint én is ilyen vagyok. Ez megnyugtat. Jólesik ez a gondolat.

Jaj, cigi! Szeretem ezt a boltot, olyan tiszta.

Dobar dan!

Vajon leszokom majd arról valaha, hogy magázzam a tőlem fiatalabb eladókat is? Minek vettem kosarat? Most már nem tehetem vissza. Nézzük, vegyek enni? Inni fogok... és megettem a tonhalas tésztát, az felszív minden alkoholt. Tampon? Nem is kell, hogy megjöjjön... vagy?

I jedan Marl... Marlboro, Marlboro, Marlboro, Marlboro Gold.

Hány évnek kell még eltelnie, hogy az emberek nagykorúnak nézzenek?

Ki is vagyok sminkelve!

Hvala. ČAO!

Igen, jól hallottad, ennyire felnőtt vagyok. Vagy tényleg úgy nézek ki, mint egy kislány? Erőltetett a magas sarkú? Még jó, hogy nem látja a ruhámat... baszki, a kosár!

Nagyon jól kezdődik. Kirakat! Teljesen jó. A szoknyám pont ott vágja el a combom, ahol a legvékonyabb, remek! Hihetetlen ez a magas sarkú.

Soha többé nem veszek fel lapos cipőt. Tökéletes az árnyék is a melleim között. Bár lehetne kicsit mélyebb is... Mi van, ha ezt valaki végignézte bentről? Semmi baj, nem történt semmi, sőt! Szívesen!

Egyre közelebb és közelebb van az embertömeg. Még nem állok kézen. Le fogom izzadni a sminkem. És senki ne érjen hozzá a hátamhoz. Amúgy se! Kurva hangos ez a cipő. Legalább ketten már biztosan ide-néztek.

Miért kezdek el másképp sétálni, ha érzem, hogy lát valaki? Meg levegőt venni, pislogni, állni, rágni, nyelni, vakarózni, a szívemről nem is beszélve...

Még életemben nem sétáltam így, mi bajom van? Zsebre kéz. Ez jó. Ez én vagyok. Ez laza. Ha most rálépek a jeges sárga kőre ebben a magas sarkúban, akkor vége. Elcsúszok, kitörök a két első fogam, és miközben dől a vér a számból, mindenki iderohan, körbeállnak, én fekszem a véremlen, a szoknyám a nyakamban. Úgyhogy csak az egyik kezem teszem zsebre, úgy tompíthatom az esést.

Tekintet! Most úgy kell tennem, mintha nem vettem volna észre, amíg hallótávolságon belülre nem érek. És az én hallótávolságom elég kicsi.

Sziasztok!

Ennyire nem kéne erőltetnem a hangosan köszönést. Akkor sem, ha ovi óta hallgatom, hogy nem szoktam köszönni.

Hahó!

Ezt most csak odavetettem a mindenségnek, hátha valaki nem hallott az előbb? Ez nagyon kellemetlen. Mi ez az erőltetett mosoly az arcomon? Örökké így akarok létezni? Ezzel az üres vigyorgással? Még akkor se tudok őszinte lenni, ha az vagyok!

Jaj, de jó, akkor te hallottad.

Sziaszia!

Elég!

Szeretem azokat az embereket, akik csak megölelnek. A puszinak semmi értelme, akár mellé megy, akár nem. Most akkor nekem is mindenkit meg kellene ölelnem? Túl nagy szünetet tartottam, most már gáz lenne.

Miért néznek így? Valamit félbeszakítottam? Rólam beszéltek? Látták, ahogy riszállok? Túl magas a cipőm sarka? Valószínű. Baszki, a szoknya túl rövid! Ha eljátszom, hogy keresek valamit a zsebemben, talán észrevétlenül lejjebb tudom húzni...

Még mindig csönd van. Oké... ne... nene... jön... Ne!

Mizu?

Jézusom. Kimondtam. Ez a mentőkérdésem. Nagyon elmés. Hogy tud ez időről időre kicsusszanni a számon? Hol hallottam egyáltalán? Hát persze, az a kurva sorozat... Tehát valamikor húsz éve volt menő. Mint ez a szó is: menő...

De ki megy hova?

Ne. Elbambultam. Pedig válaszolt valamit. Gáz lenne visszakérdezni. Hogy lehetek ekkora idióta? Nem elég, hogy megkérdeztem, még nem is figyeltem. Na, mindegy, ezt el kell engedni, mosoly, bólintás, mindig beválik, hátha nem azt mondta, hogy beteg a kutyája. Vagy ő beteg. Halálos beteg! A kutyája halálos beteg! A kutyája elpusztult!!!

Haza akarok menni. Otthon még megvolt a remény, hogy jó ötlet kitenni a szobából a lábam. De egyértelműen a legjobb lenne betekerni egy fület, aztán magam betekerni egy takaróba és várni, hogy az oxigénhiánytól elaludjak. Nem pedig feltenni a csókálló rúzszt, begöndöríteni a hajam, és akkor a fehérműkomplett miatt se kellett volna törnöm magam a borotvával.

A ruhakupacból pedig, amit magam után hagytam, fel lehetne öltöztetni egy egész csapat könnyebb vérű lányt, akik mennek a Gardenba. De én nyilvánvalóan nem vagyok olyan lány. Ha az ember művész, azt vesz fel, amit akar.

Mindenki tudja, hogy fél napig készülődtem, hogy így nézzek ki. A tangám ordít a farpofáim közül.

Na, ne higgyék már azt, hogy rájuk cuppantam. Ezt nevezem eloldalgásnak. Hát rágyújtok! Legalább az természetes tud lenni. Csak ne essen ki a kezemből semmi, mert nem hajolhatok le. És ha valaki felveszi he-

lyettem, annál kínosabb nincs. De hova néztek? Ha megúszom, hogy találkozzon a tekintetem másokéval, megkímélem őket is és magamat is az interakciótól. Nem lesz az, hogy elfelejtek reagálni, nem lesz mizu, és nem lesz halk, elnyújtott köszönés sem. Ha elnézek mindenki feje fölé a távolba, amíg kifújom a füstöt, az romantikus és titokzatos. Lássá mindenki, hogy elgondolkodtam. Valaki fessen meg! Mindenki látja, mit csinálok, átlátnak rajtam. Azt is látják, mit ebédeltem. Vetek egy gyors, észrevétlen pillantást a tömegre. Hát a kutya se néz rám. Ez miért fáj?

Jaj, jaj, meglátott. Észrevétlen pillantásról volt szó. Persze, hogy idejön.
Heelő, szia!

Úgy marad az arcom, görcsöl, pedig próbálkozok, tényleg.
Te vagy a csinos!

Nem köszönhetem meg csak úgy, azt hinné, tudom. Persze, hogy tudom! Inkább meg se köszönöm. Ő viszont megköszöni. Áhá. Tehát ő tudja. Pedig hát annyira nem dobom el az agyam. A kék festék nem is megy a bar-na szemhez. Vagy lehet, ki kéne próbálnom? Tuti jobban állna. Hát igen, lehet, hogy túlóltöttem. A magas sarkút már nem kellett volna.

Jól vagyok, köszi, minden oké.

Mindig ki kéne találnom erre a kérdésre előre a választ. De hát velem nem történik semmi! Még szerencse, hogy húsz év múlva valószínűleg mind kihalunk. Így nem kell majd az unokáim előtt is szégyenkeznem, amiért nem mesélek nekik vad sztorikat fiatalkoromból.

Hát... akkor még úgysis találkozunk!

Miért úgy mondtam, mintha ez egy kurva vicces dolog lenne?

Ne. Nenenene... na jó, ez elkerülhetetlen...

Heló!

Ha még egyszer az életben így köszönök, kitépem a nyelvem. Annyira finomkodó és nyálás. És legfőképp bizonytalan! Döntsem már el, hogy tegezem, vagy magázom. Nem emlékszem, hogy aznap este megittuk-e a pertut, nagyon részeg voltam. Szuper, most már ő is így köszön. Most már neki is kellemetlen. Egy kellemetlen élmény vagyok! Megáll mellettem. Pont. Mellettem. Jézusom!

Kellemes ünnepeket neked is!

Baszd meg. Látom, észrevétlenül felvonja a szemöldökét. Ne. Nem ittuk meg a pertut soha. Ő nem fog szólni miatta. Ő jó fej. Többé az életben nem tegezek le senkit. Maradjon az a heló. Egy életen át helózni fogok. Hogy lehetek ilyen szerencsétlen? Ő hiába jóindulatú, velem nem lehet. *Öhm... mindjárt jövök.*

Hazudj csak. Úgyis elfelejti. Szerintem nem is hallotta. Most tényleg toporogtam, hogy jelezzem, hogy pisilni megyek...?

Legalább nem estem el. Ne keress tekinteteket! Koncentrálj a célra! Csak ne lökjek meg senkit, aki utánam fordulhatna...

Elnézést... bocsánat...

Ismerős nincs, végre egyedül lehetek. A nők az életük hány százalékát tölthetik a mosdóban várakozva? Nem baj, legalább múlik az idő. A sminkem még rendben van, azért ezt elég jól összehoztam.

Tévedtem.

Heló... sziaa!

Legalább a megjátszás, na az megy. Megint úgy marad az arcom. Neki is. Már lassan két hónapja nem nyitottam meg az üzenetét, amiben interjú kér tőlem az osztályvizsgánkról. De miért pont tőlem? Annyival jobban beszélnek az osztálytársaim. Bármelyik. Biztos, mert rendkívül jók a csöndjeim. Vajon elhiszi, hogy nem láttam? Hogy én nem olvasom az üzeneteimet? Hogy én egy olyan rendszeren kívüli művész vagyok? Ráadásul rendkívül elfoglalt? Soha többé nem vehetem fel vele a kapcsolatot. Mint amikor egy beszélgetés csak boldog szülinapot-üzenetektől áll. Minden további interakciót megnehezít.

Látom a szemén. Csalódott bennem. Mint emberben. Bunkónak is tart. Beképzeltnek. Én ezt nem tudom elviselni. Kérlek, kedvelj, nem bírom, ha nem bírnak.

Menj csak, nyugodtan!

Én ilyen kedves ember vagyok. Vagy csak azt bizonyítottam be, hogy büntudatom van, amiért már hónapok óta kerülgetem azt az üzenetet, akármennyire is zavart, akármennyire is éreztem magam tőle rossz-

szul újra és újra? Vajon elfogadja bocsánatkérésnek? Én ezt nem bírom. Ha kimegyek, azt fogja hinni, hogy a másik végét használom. Dehogyan, pontosan tudni fogja, hogy egy felelőtlen, öntelt picca vagyok, aki nem áll szóba akárkivel. Pláne nem ad interjút.

Úgyse kell pisilnem. De ha elengedném magam, biztos kijönne pár csepp. De most nem tudom elengedni magam!

Na, de ilyen fénylő orral és homlokkal sehova. Mégis honnan jön ennyi anyag az arcbőrömbe? Ez nagyon undorító. Mintha folyton izzadnék. Talán folyton izzadok. Talán nem tiszta a lelkiismeretem. Ideje visszatérni. Nagy levegő. Baszki, mennyi ember.

Éééé, sziaa!

Végre. Valaki, aki mellett normálisan veszem a levegőt.

Hát hol voltál eddig?

Hát hol voltál eddig??? Legszívesebben követnélek egész este, veled akarok beszélgetni, senki mással. Gyere, igyunk meg mindent, beszéljünk ki mindenkit, járjunk együtt a mosdóba és akkor még úgy is tűnne, mintha barátkoznának velem emberek!

Nee, neee, ez is idejön. Hát persze, hogy idejön. Téged mindenki szeret. Neked sok barátod van. A helyedben én se velem lógnék egész este. De ne hagyj el, kérlek! Viszont nem bírok el két emberrel. Úgy látszik, ez se jön össze.

Szia-szia!

Egymás felé fordul a lábfejük. Állítólag ebből lehet felismerni, ha valaki harmadik kerék lett két ember között. Nem baj, most hátha bevonnak. Jaj, be ne vonjanak. Ez annyira kínos.

Mh... mindjárt jövök!

Dehogy jövök. Úgy kell tennem, mintha megláttam volna valakit a távolban.

Jó estét!

Oké. Oké, legalább vannak emberek, akik tudják, hogy nem várhatnak tőlem semmit, és eszükbe se jutna eszmefuttatást kezdeményezni velem bármiről a világon. Érzem, érzem, végigfut rajtam a tekintete. Tudom! Ha

tudtam volna, hogy ma találkozunk, biztos, hogy egy kicsivel hosszabb szoknyát veszek fel. De hát sejthettem volna, hogy itt lesz. Nem tehetek róla. Azt hiszem, ez az egyetlen hely most a világon, ahol összefuthatok veled. Megint elbambultam.

Tekintet!

Heelóó!

Látom, emlékszik rá, hogy neki elfelejtettem gratulálni az ő bemutatójuk után. De ha egyszer nem találkoztunk. Most már nagyon gáz lenne. Legközelebb ő lesz az első. Vajon a gratulációk hány százaléka őszinte? Hiszen én is gratulálok annak, aki nem tetszett annyira. Pedig ő igazán tetszett. Mit csináljak? Gratuláljak neki most? Megnyugodnék. Többé az életben nem kéne erre gondolnom. Nem merem. Nem merem, mert többet úgyse tudnék mondani. Hát ha elfelejti. És én is. Talán miután ittam. Esetleg akkor. Lehet, azt se tudja, ki vagyok.

Mi lesz velem, ha majd egyszer a másik oldalon állok? Ha a leendő egyetemisták majd úgy gratulálnak nekem, hogy igazából egyáltalán nem tetszettem nekik? És erről beszélnek is. Az órán. Az ÉN tanáraink előtt. És parodizálnak cigizés közben a szünetben. Mi van, ha ez nem jut majd el hozzám? Mi lesz, ha kikerülök az egyetemről, és senki többé nem fogja nálam is jobban akarni, hogy jó legyek? Senki se fog szólni, só! Alig várják, hogy valamit rosszul csináljak. És mi lesz, ha én még jónak is fogom érezni magam? Soha nem akarom befejezni az egyetemem. Felvételizek újra!

Szesz!

Na végre. Az osztálytársaim előtt nem szégyellek semmit. Vajon ő hogy áll a monodrámájával? Ha megkérdezem, tuti azt fogja mondani, hogy szarul. Közben tudom, hogy ez azt jelenti, hogy lassan kész. Határidőig pláne. Ráadásul elég fasza. Ezt csinálta négy éven át. Az volt neki a legfontosabb, hogy mindenki tudatosítsa, mennyire rendkívül nagyon borzalmasan szar lesz majd aznap az órán a színpadon. Aztán persze, hogy kurva jó lett, dicséretet is kapott, az egyetlen dicséretet abban a hónapban összesen. Óra után pedig megkérdezte mindenkitől, egyen-

ként, hogy ugye, milyen szar volt? De ha megkérted, hogy segítsen valamiben, biztos, hogy volt valami kifogása. Bezzeg, ha koreografálni kellett, mindig én voltam a kedvenc osztálytársa. Azóta is nyomatja a facebookra mindennap, hogy épp mit próbál, hol játszik, és hogy áll rajta a kosztüm. Le fogom tiltani. Le fogom tiltani, és remélem, hogy egyszer megkérdezi, hogy miért tettem. Úgyhogy nem érdekel a monodrámája. Nem érdekel, hogy áll a monodrámája. És sikítanék, ha visszakérdezne.

Látom, ahogy a bemutatóm után legördül a függöny, és kialakul a világ legfeszültebb csöndje, majd az összes néző egy emberként kezd hatalmas ovációba. Hallom a székeket csattanni, ahogy felpattannak róla. Végtelen taps, itt-ott felhangzik egy-egy bravó, a tanárain büszkén törölgetik a szemüket hangosan szipogva. A harminckettedik visszatapolás után beesek az öltözőmbe, ahol óriási virágcsokrok várnak, nem látom tőlük magam a tükörben. Majd miután elkészültem, félve belépek a klubhelyiségbe, ahol mindenki felém fordul, ismét kezdetét veszi a tapsvihár, aminek nincs vége, mindenki emeli a gorkis poharát, kiabálnak, felvesznek, dobálni kezdenek a magasba. Az eseményről természetesen felvétel is készül. És képek. Az ablakon kívülről is. Látszik a képeken, ahogy repülök. És tökéletes a hajam, és a fejem se furcsa. Szóval nem egy olyan fej, ami épp mozgásban van, és a bőr késik rajta.

Mindezt azért, mert csináltam egy monodrámát. Amit én írtam és rendeztem. És fényeztem. Én ragasztottam a díszletet és varrtam a ruhát. Minden segítség nélkül. Egy ember se olvasta el előtte. Mindenki a bemutatón látta először. És mindenki hihetetlenül ÉREZTE magát valahogy, miközben nézett. A függöny után mindenki egy percig nézte a sötétet. És mindenkinek megváltozott az élete.

Van bor! Köszönöm! Istenem, de jó. Annyira szeretek inni. Könnyebben veszem a levegőt. És mintha hirtelen visszakerülnék az anyaméhbe. Ott nem néz senki. Vajon ez normális? Nem hangzik teljesen annak. De hát már négy teljes napja nem ittam. Akkor is csak söröztem. Ja, meg előtte megittunk egy vodkát, mert csak hetven dinár, illetve azóta kiderült, hogy nyolcvan. Meg aztán volt egy gorki, de azt ki számolja, az egy ital a

sörrel. Ó, meg amikor bezártak, átmentünk a... oké, muszáj megnézniem. (telefon) „Személyiségváltozás... ingerlékenység, hangulatváltozások... kritikátlan megnyilvánulások, esetenként agresszivitás... az intellektuális funkciók hanyatlanak... májzsugor!” Hiszen akkor nem lehetek alkoholist. Remélem, senki nem nézett bele a hátam mögül a telefonomba. Én néha belepillantok véletlenül máséba, de mit csináljak, kicsi, fényes, mozog... Kurva kínos lenne. Nézzük, fehér vagy vörös. Tök mindegy, úgyis szar. De a vöröstől lila lesz a nyelvem és a fogaim. Rádadásul, ha magamra öntöm, amire mindig van esély, eléggé megszívtam. A fehér lesz. De melyik poharat vegyem el? Ebbe beleivott valaki, vagy csak nincs rendesen elmosva? Miért kell visszatenni a poharat, ami tele van? Lehet, hogy annyira szar? Nagyon feltűnő, ha azt veszem el, amelyikben a legtöbb van? Annyira nem szar. Na, nem is jó. Lassabban! Nem ihatok egyszerre több kortyot, hogy néz az ki. Mindenki tud beszélgetni. Mindenki jól érzi magát. Másokkal. Igazán elfogadhatnám már, hogy ha valaki akarna velem beszélgetni, valószínűleg megszólítana. Kezd zavaró lenni, hogy itt iszok egyedül. Igazából én bárkivel szívesen elbeszélgetnék. Borom van, szép vagyok, érdeklődő fejet vágok, nem értem, miért nem jön ide senki.

Na nem. Te nem. Tudod mit? Nem is veszlek észre. Menjek ki a mosdóba? Tele a poharam. Tegyem le és menjek ki? De gyakorlatilag onnan jövök. Azt fogják hinni, hogy valami húgyúti fertőzésem van, vagy terhes vagyok, esetleg klamídiám van...

Sziiiia! Mizu?

Neki megteszi. A kurva életbe, egyáltalán nem érdekel.

Ahaa, áá... igen... ugye? Ja, szerintem is... mhm... hozok italt.

A kezeden van, te nyomorék.

Hehe...

Hihetetlen, hogy lehúztam. Ennyit igazán nem ért. Ú, de szar. Marja a gyomrom. Nem baj, jól tesz.

Persze, gyere, jóhogy!

Végül is legalább látják az emberek, hogy nekem is van társaságom. De nem érdekel senkit! Én ezt nem akarom. Otthon akarok lenni az ágyam-

ban! Tökömet... most kéne, ilyenkor kellene megalapozni az életem... kapcsolatokat kötni, barátkozni. Nem bírom! Minek választottam ezt az életet? Miért nem szólt senki? Bár magamtól is rájöhettek volna. Miért nem mentem el pszichológiára? Annyira szeretnék megtanulni kommunikálni emberekkel, meghallgatni őket. De addig se tudok odafigyelni, amíg válaszolnak arra, hogy mizu! Meg nem is vettek fel. Minden el van baszva! Hol vagy? Lehet, nem is jössz? Kérlek. Nem teheted ezt velem. Kérlek, lépj be az ajtón most! Ugye szép vagy? Nem muszáj, de... De nem láthatod, hogy veled beszélgetek. És mondja és mondja. Istenem, inkább lennék egyedül. Nem érdekel az új *Dűne*. Szerintem nem pislog a faszi. Ez egy pszichopata. Ha nem teszek valamit, végig velem lesz. Hazáig követ, majd elrabol és megerőszkol, levágja a végtagjaimat és újra megerőszkol... Félek. Valaki! Valaki!

Jó lesz.

Sziia!

Kedves idegen, kérlek, ments meg! Megszóltattam egy idegent! Egy idegen férfit!!

Jó a buli?

Ez rosszabb, mint a mizu. Remélem a kis barátom észreveszi, hogy me nekülök tőle.

Ja, hát elég fasza.

Nézlek, nagyon nézlek, olvass a szememből, csinálj valamit! Ugye nem hiszed azt, hogy flörtölök? Igazából flörtölhetnék is. Azt olvastam a helloworldies.hu-n, hogy ha félrebillentem a csípőm, érintgetem a nyakam, a hajam, mutogatom a csuklóm, hátravetem a fejem, illetve henger alakú tárgyakat babrálok, akár negyvenöt százalékkal is nőhet a... pupillája. Mellé érdeklődjek és nevessek is, ha lehet.

Igen? ... Hoppá! Nem mondd! ... Tényleg? Váó!

Mi a faszt csinálok? Menjek már haza. Úgy látom, kis barátom feszeng. Helyes. Ne, megint felhozta a *Dűnét*. Összefogtak ellenem. Nem hagyom magam.

Nem, sajnos nem... De ezek után tuti megnézem!

Oké, hivatalosan is Két Emberrel Beszélgetek! Emberek! Mindenki látja?

Öö...

Nem tudom, milyen filmeket szeretek, hogy lehet így bekérdezni? Erre nem készültem fel! Várj, várj, várj. Te most érdeklődsz? Ez flört? Te vagy az? Téged kereslek? Rád vártam ennyit? Kis barátom szerencsére átveszi a szót. Kösz. Eljött az idő!

Kimegyek a mosdóba!

Huh... a mosdó a kedvenc helyem a világon. Baszki, itt 0–24 áll a sor. Ha előkapom a telefonom, ami ugye teljesen természetes, majd jól nem szól hozzám senki. Látom, hogy próbálsz, baszki! Kurva felkapott vagy, igen, nem úgy, mint én, aki még egy faszit se tud felszedni. Nem is kell pisilnem. Ha belehajtom a fejem a vécébe, minden olyan hideg és tiszta. Szellőzik a fejem. Mintha kinyitnék rá egy ablakot. Kapok levegőt. Miért nem tudok funkcionálni férfiak társaságában? Valami baj van velem. Fogyatékos vagyok? Meddig lehet ezt csinálni? Egy barátnőmmel régen azzal viccelődtünk, hogy minket lehet, hogy molesztáltak az oviban, azért félünk a férfiaktól. És nem emlékszünk rá, úgyhogy van rá esély. A traumáinkra nem emlékszünk. Ez elég magyarázat lehet.

Meg amikor leitatott az a csávó... Én tizenhat voltam, ő huszonkettő... vagy huszonöt? Mondjuk nem mindegy. És elkezdte terjeszteni, hogy megdugott. Hát én nem úgy emlékszem. Viszont soha nem bíztam a memóriámban. De ismétlem, nem valószínű. Bár ki tudja... Igazából nem emlékszem semmire. Hát... de arra tán emlékeznek...! Mindenestre még mindig megvan a kép, ahogy másnap reggel a családi ebéd előtt meglátom, hogy nyolc helyen szívta véresre a nyakam. Aztán baszakodás a kendővel a nyár közepén... Milyen klisés. Na nemrég láttam a facebookon, hogy felszentelték kispapnak Rómában. Szerintem ez még klisésebb. Azt hiszem, ettől már lehet elbaszott az ember lánya.

Oké, gondoljuk át, a kedvenc filmem... az *Amélie csodálatos élete* és az *Álom luxuskivitelben*. Na, mehetünk. Vagy ez nagyon lányos? Művészkedő? Se? Bár... ha a *Dűnét* szereti... akkor... én végül is bírtam a *Boszszúállókat*. Az egyik részét. Ezeknek van bármi közük egymáshoz? Nem

emlékszem, melyik részét láttam, véletlen volt. Nem értettem belőle semmit. Mi van, ha kikéri a véleményem? Belekérdez. Tudni fogja, hogy fogalmam sincs. Mindegy, hátha azóta másról beszélgetnek. Na most mehetünk!

A sminkem egész jól bírja. Ez igen. Persze, jó ötlet volt ez a csókálló rúzs. Azért feldobok még egy réteget. Sose tudni. Hallod, csajszi, mit nézel? Tudod mit, egyáltalán nem veszek észre, én megszoktam a figyelmet... Így nem tudok sminkelni. Ne nézz, kérek, a kurva életbe! Amúgy megértelek, legfeljebb hatos lehetsz. Ugyan, már a mosdóban se lehetek biztosságban. Tudod mit? Ráriszállok, ha már úgyis rajtam van a szemed. Jövök! Halóó, fiúú!

Oké, ez nem vicces. Simán itt hagyott. És honnan ez a nagy buli hirtelen? Meddig voltam én a mosdóban? Lehet, azért nézett úgy az a csajszi, mert fél órát bent voltam. És a buli is azért alakult ki, mert én elvonultam. Várták, hogy elhagyjam a helyiséget. A kis szerelmem már biztosan talált magának egy másik csajt. Akinek melle is van. Mert csak ez számít. Olyan undorítóak a férfiak. Tuti nem is néz a szemébe.

Nem tudom, mit hittem. Közel sincs homokóra vagy cselló alakom. A tökéletes 90–60–90-es arány is távol áll az én kisfiútestemtől. A kis szerelmem is olyan, mint az összes többi férfi. Talán úgy volt vele, hogy egy gyors körbe beleférek, amíg csak az arcom látta, mert a sminkem egyértelműen kifogástalan, megdolgoztam érte. De kurvára nem érdekelte, hogy milyen filmeket szeretek. És amikor látott hátulról, ahogy osonok a mosdó felé, meggondolta magát. Igen, csak gyorsan akart megdugni, amíg nem kezdődik el a buli, hogy aztán kutathasson tovább élete szerelme után, aki megszüli a gyerekeit, és akivel leélheti az életét. De rám nincs értelme várnia, pláne harminc percet, amíg a csajnak hasmenése van, mert mi másért tartózkodna valaki fél órán át a vécén. Ennyi idő alatt felszedhet másik hármát, akár jobb arányokkal is.

Feladom. Fáradt vagyok. Nem csináltam semmit. Egész életemben nem csináltam semmit. Mindenkinek jobb lenne, ha nem léteznék. Senki nem venné észre, ha elsétálnék. Igazából mindenki erre vár. Lesik, hogy

mikor veszem végre fel a kabátom, és indulok el az ajtó felé. Nem értik, mi tart vissza, hogy elmenjek. Futni akarok. Dehogyan akarok futni. Miért érzi mindenki ilyen kibaszott jól magát?

Táncoló emberek. Ez jó. Jó. Azt hiszem, most már tényleg mindenki engem néz. Szexi vagyok, mégsem kihívó, furcsa, de nem kellemetlen. Érdekes. Most vagyok a legszebb. Remélem a kis szerelmem is észrevett a terem túloldaláról, elnéz a csöcsös csaj válla fölött, meglátja, ahogy egy kósza reflektorfény pont megcsillan a felfelé ívelő, félig lehunyt, hosszú szempilláimon, és nem tudja levenni rólam a szemét. Szabad vagyok és könnyű. A tökéletes hajam lassítva omlik a tökéletes vállamra. Mondanám, hogy a mellem is tökéletesen hullámszik és rugózik a zene ritmusára, de ez nem valószínű. Közben úgy teszek, mintha nem ismerném ezt a zenét. Nekem ennél sokkal kifinomultabb az ízlésem. De elég laza és nyitott vagyok ahhoz, hogy élvezzem. Nem nézek senkire, hiszen nem érdekel mások véleménye. Ráadásul egyedül táncolok, ami rendkívül független és titokzatos, nem úgy, mint a többi lány, akik körben állnak, a pompomlány-effektus elérése érdekében. Hogy csoportba verődve szebbnek látszanak, mint amilyenek valójában. Így lesznek a hatásokból nyolcasok. De legbelül mind rivalizálnak egymással, és ellesik egymás mozdulatait. Az enyémeiket is. Ezt csináljátok utánam.

Igazából nem is néz senki. Be kell látnom. Fáj. Görcsöl az arcom. Kell még bor. Hoppá, hoppá.

Na végre. Bedugult a fülem. Mozdul a talaj. Állj. Emberek között vagyok. Azt fogják pletykálni, hogy alkoholistá vagyok. Pedig az előbb megállapítottam, hogy nem. A legjobb, ha az ember ilyenkor nem mozdul. Ha sikerül, akkor nem esek rá az asztalra, és nem rántom magamra az öszszes használt és nem használt borospoharat, ami a világ leghangosabb csörömpölését idézné elő. Basszameg!

Hej.

Szóval otthagytad a csöcsöst.

Mizu?

Idióta.

Mi? Hogy elmentem melletted?

Mozdulj meg, kretén! Vissza a flörtöt!

Mhm... igen, szerintem is... Persze, jól vagyok, egyre jobban...

Vajon azért jött utánam, hogy aztán kigúnyoljon? Igazából titkon össze-néz másokkal, és elfojtja a nevetését. Vagy azért beszélget velem, mert sajnál. Azt akarja, hogy lássák rajta, hogy milyen jó fej, hogy megszánt engem, a szerencsétlen, műveletlen, tehetségtelen kis cafatot. Hogy még velem is szót tud érteni. Sebaj, tökéletes szimbiózis. Hátha van egy ember a teremben, aki ettől elhiszi, hogy valaki kíváncsi rám... Látom, hogy mozog a szája. Szép száj. Kicsit lányos. Enyhén bal oldalra beszél, amitől félmosolya lesz. Ettől a bal szeme is mosolyog. De csak az. Furcsa. Érdekes. Szexi.

Elhallgatott. Kérdőjelet érzékelttem kis szerelmem megszólalásának végén.

Legszívesebben kivágnám az agyam. Ponttá akarok zsugorodni, aztán nyíljon meg alattam a föld, hogy soha többé ne kelljen ember szemébe nézmem, kérdésekre válaszolnom vagy nem válaszolnom. Le akarom harapni a hüvelykujjam, aztán lenyúzni a bőrt az arcomtól kezdve a láb-körmeimig, amiket egyenként kitepek, közben ordítani akarok, amíg nem kezd el bugyogni a vér a hangszálaimból, majd amikor az szétfolyt a padlón, angyalját fekhetek bele, miközben spriccel a vér a szememből, amit nem veszek le a kis szerelmemről, ezért belespriccel az övébe is... Talán így már ő sem emlékezne a kérdésre, amit feltett...

Ne. Nenenene. NE! Vedd le a kezed a derekamról! Mintha hirtelen újra kilencéves lennék. Nem tudok mit kezdeni a helyzettel. Mintha állat lenne. Ott van a szemében, a mozdulataiban, hogy ha rajta múlik, előbb-utóbb bennem lesz. Haló, én csak baszkódtam! Nem húzódok el. Megkövült a testem. Ez biztatásnak számít? Mert nem az! Nem, nem kéretem, halottnak tettettem magam! Gondold meg magad. Kérlek. Hátha megy ez nekünk szavak nélkül is. Akkor még visszatérhetünk az eredeti kerékvágásba. Akkor még ráfoghathatjuk, hogy véletlen. Miért nem veszed észre? Nem, nem azért dübörög a szívem, mert beindultam!

Na, valószínűleg ezen a ponton szoktam elbaszni. Ezen a lépésen kell túltennem magam. Mi van, ha tényleg csak beindultam? Ha ez az érzés igazából... Az? De mindenki néz, nem?

Figyelj. Tíz perc múlva a bejárat mellett. Ott lakok szemben az út túloldalán.
Mi ez a fej, most akkor nem akarod, vagy mi a faszom van? Ne szarj velem, haver. Most már elkezdtem. Most már te is végigcsinálod. Nem hiszem el, nem hiszem el, nem hiszem el. Bólintott.

BÓLINTOTT! Köszönöm! Köszönöm!!! Mondjuk elég gáz lett volna, ha nemet mond. Azt biztos nem élem túl. Istenem, megyünk! Végre! Olyan ügyes vagyok! Még életemben nem voltam ilyen bátor! Honnan merítettem egyáltalán ennyi lélekerőt? Kit érdekel! Megcsináltam! „Tíz perc múlva a bejárat előtt!” Azért ez elég menő. Menő?! Nem túlmagyarázott, mégis sokat sejtető, laza és szexi, mint egy filmben! Csak semmi látványos öröm, ezt csinálom minden este. Háromszor. Semmi különös. Na és most? Mit csinálok tíz percig? Remegek. Bor! Csak az ízéért. Meg a szám ízéért. Megy ez nekem. A nehezén túl vagyunk. Innentől kezdve semmi dolgom. Csak ki kell majd zárnom az ajtót, aztán minden jön magától. Ez a bor egyre finomabb. Még egy korty, pont annyi hiányzik. Nem nézem az órát! Talán van még annyi időm, hogy levegőt vegyek a friss, hideg véceből. Akkor kicsit észhez térek, de pont nem nagyon. Ne gondolkozz, ne gondolkozz. Csúszi a látvány, az emberek... nem baj. Úgyse lát senki. Nem néz senki, eddig se vett észre senki. Minden kurva természetes. Ma este úgyszint mindenki szexelni fog. Én is! Semmi különös nem történik. Annyira szabad vagyok. Istenem, éljen a világ összes vécéje! Látom az elkenődött kis szardarabot az alján, de mégis minden annyira tiszta. És én is annyira tiszta vagyok!

Na várj, ez az én vécém. Mi a... ez az én fürdőszobám. Te Úristen. Hogy nézek ki? A csipám összeragasztotta a festéket a szempilláimon. Ez kurva undorító. Mintha rohadt volna belül, hogy lehetek ennyire bűdös? Úgy nézek ki, mint egy zsíros málna. Hány óra van? Akkor... most ott van a fasz az ágyamban?

Vagy rohamot kaptam a női mosdóban, elkezdtem hányni, és kiöntött a foyerbe, és ott úszott mindenki az összecsócsált, félig megemészített tonhalas tészta maradékaiban egy kis fehérborral, aztán az egész csak nőtt és nőtt, kirobbant az ablakokon, vízesésként lefolyt a lépcsőn a menekülő, életükért küzdő tanáraimmal, leendő kollégáimmal és osztálytársaimmal együtt, majd a mentők hazahoztak... Ez az ajtó mindig ennyire nyikorgott? Szóval itt vagy.

Na, most mi a faszt csináljak? Jobban tetszik a hányós sztori. Valószínűleg eddig ott feküdtem mellette. A legjobb megoldás, ha észrevétlenül visszamászok.

Oké, siker. Nézzük, te vagy a kis szerelmem? Huh. Biztos ügyes voltál. Egy pillanatra sem emlékszem. Nem a te hibád. Nem tudok egy ismeretlen ember mellett elaludni.

Végül is hálás vagyok magamnak, amiért szerencsétlenkedtem a borotvával. Meg az alsóneművel. Mintha tudtam volna előre. Ugyan már, minden buli előtt ezt csinálom. Jaj, remélem, nem voltam nagyon gáz. Nem estem-keltem, nem sírtam, nem beszéltem a filmekről és nem fingottam álmomban, nem mondtam, hogy szeretem...

De hiszen itt van. Itt alszik mellettem. Akkor annyira nem lehetett rossz. Jézus!

Ha levegőt veszek, megemelkedik a mellkasom, és azzal együtt a keze is. Fel fog ébredni, én pedig arra egyáltalán nem készültem fel. Nagyon... lassan... veszem... a levegőt... meg fogok fulladni. Nyugalom. Megpróbálok... élvezni. Az ember szereti, ha megérintik...

Istenem... mint egy polip csápjá.

Izzadok. Nem kapok levegőt. Félek, ha nem koncentrálok, egyszer csak ledobom magamról a karját. Aztán ordítani kezdek, bugyog a számból a vér... Na! Nagy levegő. A gyomorsavam mindjárt kimarja a hasfalam. Ennem kell.

Jézusom! Oké, elfordult. Köszönöm! Nincs több kifogásom. Muszáj ennem. Azt hiszem, van még valahol a hűtő ajtajában egy kis sajt. Ha levágom a széléről az undi, szőrös kis zöld penészfoltokat, akkor az még teljesen jó. És pont elég.

Igazából jól fekszek itt. De ha nem eszek sürgősen valamit, be fogok hányni.

Olyan jó lenne, ha tudnék főzni. Annyira életképtelen vagyok. Bizonyára csak nem akarok. Nem vagyok elég éhes. Ha eldönténém, erőt vennék magamon és elkezdeném, ha megfognám a rohadt fakanalat, valószínűleg minden jönne magától. Mert minden ott van a kurva receptben. Kibaszottul írja amúgy. De én azt akarom, hogy valaki méretre vágja a falatot, fújja meg, és tegye a számba. Aztán én megrágom, esküszöm, azt a részét már rám lehet bízni. Eljuttatom a seggemig, probléma nélkül. És ha kérhetném, ha már itt van, mosogasson is el. Mintha lenne itthon tojás... Egész életemben undorodtam a tükörtojástól. Folyik a csirke menstruációja rá a tányéromra, én meg mártogassam bele a pirítósomat? A fikámat még csak-csak megeszem, de ezt? Aztán megkóstoltam. Erőt vettem magamon és megkóstoltam. Azóta képes vagyok minden nap azt enni. Diadaltánc övezi, ha egyben marad a sárgája. Ha szétesik, ment az egész nap a faszra. Amikor teszek rá curry-t, az már gourmet. Ha egyben maradt, folyik és nem kaptam szalmonellát, akkor már el is hiszem, hogy tudok főzni. Kérlek, ne nyögj ilyen jóllakottan. Faszom!

Jézusom, ez a kvázi szexin morgott jó reggelt a legnyálasabb dolog, amit életemben hallottam. Kérlek, menj el! Nem akarom, hogy egy idegen férfi belefúrja az orrát a nyakamba. Barátom, neked sincs sokkal jobb szagod. Úgy tűnik, nem működik, ha halottnak tettetem magam. Valaki mentsen meg, én ezt nem tudom végigcsinálni!

Szóval jól érezted magad tegnap. Ez megnyugtat. Valahol pedig kurvára aggaszt!

Feltehetően én is, hiszen, ha nem éreztem volna jól magam, azt talán észrevetted volna, és talán nem vagy erőszaktevő. Talán.

Basszameg, hogy derítsem ki, hogy védekeztél-e? Biztonság kedvéért elköltök kétezer dinárt egy esemény utáni tablettára. Meg is érdelem. Ez a minimum.

Szóval úgy döntöttél, kellemetlen a csend. Hallod, el se tudom mondani, mennyire rohadtul nem érdekel, mit álmodtál. Téged érdekelt valaha, hogy bárki mit álmodott? Nem... nem emlékezhetsz rá ennyire, ez képtelenség. Ezt már rég hozzászótted. Miért érzed szükségét, hogy ezt megoszd velem? Én meg miért hallgatom? Mégis hogy kéne reagálnom? Ha nem nézek rád, valószínűleg észreveszed magad. Hogy tudsz még mindig beszélni? Ennyire nem figyelsz rám? Nem olvasod a jeleket? Nincs is rám szükséged ehhez a beszélgetéshez. Akár le is léphetnél. Nem teszek hozzád semmit.

Látom, ahogy nyálhidak képződnek az ajkaid között. Amik tegnap még szexin húzták félmosolyra az arcod, mára eltorzultak, és most van ebben a félmosolyban valami mű, valami nyálás. Tuti mindenkinek helóval köszönsz!

Oké, fogd a kurva kezem, ha olyan kibaszottul megnyugtat. Miért csinálom ezt magammal? Miért hozom magam ilyen helyzetekbe? Miért HAGYOM magam ilyen helyzetekben?

Neee csókolgasd a nyakam! Ez nem a jó libabőr. Le foglak lökni az ágyról, lehánylak és elfutok. A retkes kurva életbe. Érzem, nyugi, nem kell hozzám dörgölnöd. Basszameg, mindjárt hányok.

Szóval nedves vagyok. Ezek szerint ott távoznak a könnyeim? Ez jó. Ezt le kell írnom. Egyszer használni fogom. Nem tudom, hol férne el. Majd beleírom a monodrámámba. Na jó, essünk túl rajta. Minél gyorsabban végzel, annál előbb leszállsz rólam. Aztán elmész, ugye? A szó összes értelmében, kérlek! Én meg megúszom az egészet egy tablettával.

Hihetetlen, hogy nem veszed észre, hogy nem mozdulok. Ez már nekrofilia. Neked ez jön be? Most jöttél rá, hogy ez izgat fel igazán? Lehet, ezért éreztél olyan jól magad tegnap éjjel? Mert magatehetetlen voltam?? Nem bírom, nem bírom, nem bírom!!!

Hova mész?

Te... hallottad a gondolataimat? Azért mész el?

Kérlek, gyere vissza, mindjárt vége.

Ne haragudj, elviselhetetlen vagyok. De csak havonta egyszer, egy hétig, észre se fogod venni, ígérem.

Gyere vissza, én is itt vagyok! Nem bírom tovább. Sterilizáltatni fogom magam. De előtte agyműtétre megyek, nehogy meggondoljam magam. Mindent kidobatok magamból. A méhemet, a petefészkeimet, az agyamat, mindent. Fel akarok szívódni, nem hagyhatok semmi nyomot magam után.

Nagyon hideg van. Erre nem készültem fel. Úgy érzem, ponttá zsugorodtam, ahogy egész életemben kívántam. Annyira kicsi vagyok és üres. Fázok. Ne hagyj itt. Ne hagyj itt, magammal, ez elviselhetetlen. De ki akarna velem összebújni? Egyedül fogok megrohadni. Rászolgáltam. Elképzelem, hogy itt vagy velem. Olyan jó lenne. Hogy érezzem az illatod. Hogy halljam, ahogy itt szuszogsz mellettem.

Ígérem, simogatni foglak, amíg sebes nem lesz a tenyerem. Egész nap és örökké, amíg le nem kopnak az ujjaimról a barázdák, amíg ki nem serken a vérem, míg az ujjaim helyén már csak csonkok maradnak. Soha nem fogom abbahagyni. Persze, amíg meg nem unsz. Kérlek, ne unj meg soha. Megtanulok főzni! Mindennap leborotválom a pinám és haját mosok! Plasztikáztatom a mellem! Kivetetem a lengőbordáim!

Kérlek, gyere vissza! Annyira szeretlek. Annyira szeretlek, hogy el akarlak pusztítani. Megfognálak, és addig szorítanálak magamhoz, míg össze nem morzsolódsz, amíg ki nem folyik belőled az élet. Azt hiszem, így még nem szerettek embert. A bőröd alá akarok csúszni. Bármit megtennék, hogy most megérints. Felrobbannék!

És spriccelne a vér...

LUKÁCS ZSOLT

„Győztesek sikolya, legyőzöttek siralma”

*„Arra a végleges megállapításra jutottam,
hogy a kommunisták halálosan gyűlölnék engem.
Maga ez a mondat rettenetes igazságot rejt,
ugyanis valaha hasonlókat írtam a klerikálisokkal kapcsolatosan.
Micsoda kegyelem, midőn felismerhetem, hogy
a szélsőséges jobboldal és a szélsőséges baloldal
egyforma dühvel gyűlöl.”
(Edvard Kocbek: Naplójegyzet, 1951. dec. 16.)*

Kocbekkel foglalkozni olyan, mint az igazságot kutatni, hiszen Kocbek egész élete során az igazság mellett igyekezett lándzsát törni, amelybe azonban látszólag lassan a saját élete tört bele, végül pedig a kommunisták és katolikusok közt a történelem süllyesztőjében találta magát, ám küzdelme mégis eredményre vezetett, hiszen ő mert először nyíltan a honvédő fehérgárdisták (domobranci) lemészárlásáról beszélni. Mi vezette ebben az emberfeletti küzdelemben? Ő maga folyton a lelkiismeretének a hangjára utalt, és naivan hitt abban, hogy a kommunistákkal szót lehet érteni. Jelen interjúja a lelkiismeretének ezt a hangját szólaltatja meg. Ugyanis a Felszabadítási Front vezetőjeként, majd később miniszterként is felelősnek érezhette magát a fent említett ügyben, és ebben az interjúban éppen ennek a történetét részletezi, mármint hogy az akkori pártvezetésnek színt kellene vallania ezzel kapcsolatosan, és a felelősöket bíróság elé kellene állítania. De nemcsak ezzel az üggyel, hanem a Dolomiti Nyilatkozattal és egyéb politikai és pártügyekkel kapcsolatos visszaemlékezéseivel is sikerült felkavarnia az addigi állóvizet.

„Lelkiismeret-furdalásom elviselhetetlen, vad és legyőzhetetlen volt”, ahogy ezt naplójában már 1949-ben leírta, mivel az elvtársaknak a mézszárlással kapcsolatos megnyugtató szavai nem hagyták békén és állandóan gyötörték. Tíz évvel később, amikor legújabb művét, az *Okiratot (Listina)* korrektúrázta, egy partizán harcostársának, Božidar Jakecnek a felesége is említést tett neki a mézszárlásokról.

Az interjú megírása sokáig tartott és lassan haladt: 1970 januárjában Boris Pahor vetette fel annak ötletét, hogy Kocbek a triezsti *Zaliv*ben kifejtse az üggyel kapcsolatos véleményét, amibe Kocbek bele is egyezett, de októberben már félelmeinek és aggályainak adott okot, hogy emiatt akár börtönbe is zárhatják, és többször is feltette magának *Naplójegyzetében* azt a kérdést: „Hogyhogy épp engem nem öltek meg?” És hogy ezzel kapcsolatosan még nem érkezett el a megfelelő idő, valamint keresi a megfelelő műfajt, amit inkább majd önéletrajzi formában szeretne megírni. 1973-ban, amikor lánya, Lučka temetésén ismét találkoztak, Pahor emlékeztette Kocbeket az interjú megírására, és hogy azt majd a 70. születésnapjára szeretné megjelentetni, amelyben 30 kérdésére kellene feleletet adnia. Végül ebből se lett semmi, aztán abban állapodtak meg, hogy ha nem is jelenhet meg a születésnapjára, legfeljebb majd az év végén adják ki, a legfontosabb, hogy addigra erőt gyűjtsön és mindenképpen kifejezze az igazságot. Feltehetőleg megfigyelhette a rendszer kettejük tevékenységét, mert a születésnap megemlékezés alkalmából maga a párt hamis és történelmietlen igazságtalanságokkal vádolta meg Kocbeket, ami végül is megadta a végső lökést, hogy egyúttal ezekre is válaszoljon az interjújában. Egy másik fontos tényező is hozzájárult döntéséhez, ugyanis amikor 1974 karácsonyán Kocbek Párizsban járt, az ottani emigránsok újabb tényeket és adatokat szolgáltatottak neki a honvédők lemészárlásával kapcsolatosan, és folyton kritika érte amiatt, hogy miért nem áll ki mellettük és az igazság mellett, sőt őt magát is bűnrészességgel vádolták. Miután végre 1975 februárjában az interjú megjelent, amelynek persze minden részletéről tudott a párt, rá három hónapra ők maguk is megjelentették ezt, de saját kommentárjaikkal megtűzdelve, és így egy újabb fertelmes hadjáratot indítottak Kocbek ellen. A külföldi sajtóban is híre ment ezeknek, és maga Heinrich Böll is Kocbek védelmére kelt.

Amikor 2004-ben Kocbek születésének 100. évfordulóját ünnepelték, és verseinek fordításával foglalkoztam, összegyűjtött műveinek akkor még csak két kötete jelent meg, de mostanra már a 17. kötet kiadásánál járunk. Akkor avatták fel első szobrát a Tivoliban, jóllehet ellenfelei szobrai a mai napig is állnak, ami a szlovén nyilvánosságot egyáltalán nem zavarja. Most már az övé is áll, jobban mondva egy padon ül, méltóságteljesen, és továbbra is piszkálja a szlovénség lelkiismeretét...

JEGYZETEK

¹ Edvard Kocbek: *Történelem (Zgodovina)* című verséből; fordította: Lukács Zsolt.

BORIS PAHOR¹

Beszélgetés Edvard Kocbekkel²

[Fegyenc testem...]

[Telo je tuja last...]

Fegyenc testem

zsarnoki ígélet,

szörnyeteg lelkem

ősi pogány ítélet,

kolonc szívem

Rog-rémekeket igézzet.

(A Borzalom című kötet mottója)

Lukács Zsolt fordítása

Az alábbi, Edvard Kocbek barátommal folytatott beszélgetés már évekkel ezelőtt kezdetét vette egy abbáziai kávézóban, amely visszavonult csendje miatt különösen vonzó volt szezonon kívüli hangulatával. Abban az időben barátom beleegyezett abba, hogy áttekintésre megmutassam neki a feljegyzéseimet és kiadjam azokat; de a zűrzavaros trieszti események annyira lefoglaltak, hogy tervemet nem tudtam kivitelezni. Amikor azonban néhány hónappal ezelőtt arra gondoltam, hogy az lenne a helyes, ha ő maga alakíthatná az imázsát, összeállítottam egy sor olyan kérdést, amelyeket Kocbeknek meg kellett volna válaszolnia, hogy ily módon egy sajátos és értékes önéletrajzi vázlatot kapjunk tőle. Be kell vallanom, minden voltam, csak éppen visszafogott nem, hiszen Kocbeknek egy egész könyvet kellett volna írnia, ha teljesíteni akarja a kívánságomat. Úgy döntött viszont, hogy a sok kérdésből kiválasztja az általa legfontosabbnak tartottakat, és az ezekre adott válaszokkal pótol-

hatatlan történelmi dokumentumot kínált számunkra. Mivel azonban kétségeimre, nyugtalanságomra tulajdonképpen az ő értelmezésével válaszolt, nagyon a kedvemre való, hogy megragadhatom az alkalmat, hogy hangsúlyozzam, Edvard Kocbek milyen szorosan kötődött Trieszt sorsához a találkozásunk első pillanatától kezdve. Érthető tehát, hogy ezek a válaszai felidéztek bennem azokat a szavait, amelyeket az 1940. év keserves napjaiban írt nekem. „Leveled a kötelességtudat egyfajta érzésére emlékeztet, és megújítja a Veled való álomszerű kapcsolatomat.” Ugyanezen év szilveszterén pedig: „Sok-sok mindent kívánok neked, ami alapvetően egy kívánság, de hiszen ismered.” Hadd tegyem még hozzá, hogy Kocbek válaszaiban ezúttal egy még átfogóbb magyarázatot találhatunk arra, hogy a háború utáni határon túli sorsunkat miért irányították elsősorban ideológiai kritériumok.

– Edi, 70. születésnapod alkalmából a Delo politikai napilapban olyan cikket írtak rólad, amely rossz fényt vetett rád. Egy nappal később pedig a szombati mellékletben egy olyan szöveg jelent meg, amely hihetetlen gyűlöletet táplált iránnyodba, olyannyira, hogy még a közvéleményt is felkavarta, ami aztán ellenállásba torkollott. A Delo, mint ahogyan az a tudomásomra jutott, tiltakozó leveleket kapott, de mégsem jelentették meg azokat. Mivelhogy odahaza mindenki elől el van zárva a nyilvános kommunikáció lehetősége, helyénvaló, hogy legalább egy beszélgetésre magunkhoz invitáljunk, és arra kérjünk, válaszolj pár kérdésünkre.

Először is azt szeretnénk megtudni, hogyan vélekedsz a következőkről: honnan ered ez az új, ellened folyó esztelen hajsza?

A hajsza okait nem ismerem, minden körülményt egybevetve a rezsím új és külső nehézségeiben keresendő. Csak az indító okokat ismerem. Edvard Kardelj³ juttatta kifejezésre azokat pár hónapja a *Delo* különszámában, amelyben a Dolomiti Nyilatkozatról⁴ beszélt, és azt annyira durva és igazságtalan formában terjesztette, ahogy eddig még sohasem. Kardelj azt állítja, hogy az olasz offenzíva után olyan tendenciák erősödtek meg, melyek szerint a Felszabadítási Front önálló politikai csoportosulások koalíciójává alakulna majd át. Ez nyilvánvaló rágalom, hiszen abban az időszakban, amelyről ő beszél, még mindig érvényben volt

a kezdeti Felszabadítási Front struktúrája, amely pedig kezdettől fogva három teljesen független és egyenjogú alapszervezetű koalíciójának számított, a kommunisták, a keresztény szocialisták és a sokolok⁵ koalíciójának. Alapszervezetnek nevezték mindegyiket, mert egymás közt egyenjogúak voltak, és mert közülük mindegyik az alapjától a csúcsáig hierarchikusan épült fel. Kardelj úgy beszél, mintha a pártvezetésnek már akkor valamiféle előjoga lett volna. A hadseregtől és a hadművelési területekről már akkoriban is folyton olyan panaszokról értesítettek bennünket, hogy a párt vezetői erőszakkal és ravaszsággal érvényesülni akarnak, mintha ők lennének a tényleges vezetők. A keresztény szocialisták között nem tudott érvényre jutni az a tendencia, hogy megvalósuljon egy koalíció, mert nekik az volt a szándékuk, hogy fennmaradjon a *status quo*. Önkényeskedő és alternatív módszerekkel a párt egy olyan nyilatkozatot helyezett elénk és a „sokol” csoport elé, amellyel mindkét szervezet elismerné a Felszabadítási Frontban a párt tényleges és formális elsőbbségét. Ezzel az aktussal a Felszabadítási Front egy spontán népi mozgalomból egyoldalú politikai tevékenységgé alakult át. Benne ezek után csak a pártnak volt szabad tervszerűen működnie.

– Ennek a nyilatkozatnak negatív vagy inkább pozitív jellemzői voltak?

A Dolomiti Nyilatkozatnak kétféle arculata van. Először is egy pozitív. Előbb-utóbb el kellett érkeznie a felszabadítási mozgalomban egyfajta piramisszerű felépítésnek, a spontán mozgalomnak előbb-utóbb egy kemény szerkezet struktúráját kellett magára öltenie.

A mi szervezetünkről elmondhatom, hogy nemcsak hajlandó, hanem képes is volt arra, hogy a Felszabadítási Front akciós egységéért lemondjon saját pillanatnyi politikai érdekeiről, erre éppen a Dolomiti Nyilatkozat a bizonyíték. A párt pedig úgy döntött, hogy a Felszabadítási Front egységét a saját elképzelései szerint alakítja át, ugyanis nem volt hajlandó és képes kilépni a szűk hatalmi elképzelés exkluzív teréből egy emberközi térbe. Ezzel a felkészületlenségükkel, és hogy képtelenek egy szélesebb, emberibb dimenzióban gondolkodni, viszont előtérbe kerültek a nyilatkozat negatív jellemzői. Meggyőződésem szerint ezt az új akciós egységet könnyebben elérhette volna a felszabadítási mozgalom egy megfelelőbb struktúrájával, ha csak erről lett volna szó. A Felszabadítási

Front alapeszméit figyelembe véve ugyanis sokkal hatékonyabb lenne egy olyan struktúra, amelyben nem létezne politikai diszkrimináció, és amelyben egy olyan kohéziós folyamatra nyílna lehetőség, amiben saját kezdeményezésével mindhárom alapszervezet építően működhetne közre.

A legsúlyosabb körülmény az volt, hogy a párt ennek végrehajtása során erőszakos eszközöket vett igénybe. Közösségünk így a legvégzetesebb csapást szenvedte el. A Felszabadítási Front légkörébe az idegenség és a veszélyesség érzete tért vissza, ráérezünk a szlovénságon és a demokrácián túlra mutató szándékokra. A párt megszüntette a felszabadítási egyenjogúságot, és elkezdte kiépíteni saját kizárólagos hatalmát. Előtérbe került a csendes terror szerepe.

– Melyek voltak az alapvető szándékok a Felszabadítási Mozgalom megalapításakor?

Hogy csak röviden válaszoljak erre, el kell mondanom: a Felszabadítási Frontnak az volt a célkitűzése, hogy szervezett és fegyveres felkelésre buzdítsa a szlovén tömegeket, és politikai átneveléssel készítse fel őket a társadalmi és lelki szabadságra. Ennek a célnak az elérésében az alapszervezetek a kezdetektől fogva egységesek voltak: előkészíteni a szlovén népet a demokratikus népi forradalomra. És mindhárom szervezet eléggé alkalmas volt arra, hogy egységesen végre is hajtsa mindezt. A kezdeti baráti légkör és a benne kimondott egymás közti ígélet a tisztességes bizalom garanciájára épült. A Felszabadítási Front tehát tömeges ereje révén és központi egysége által képes volt arra, hogy egészében oldja meg a szlovén nemzet politikai és társadalmi problémáit.

– Miért kezdte el a párt hirtelen a saját hatalmát kiépíteni?

A szlovén párt nem volt szuverén szervezet, sem a formális szervezeti elgondolás szerint, sem morális lelkiismerete alapján, hiszen vezetősége egy önmagán kívüli központnak tartozott felelősséggel, és a szlovén szuverenitáson kívül helyezkedett el, amit akkor a Felszabadítási Front képviselt. A párt egy ideig tisztázatlanul két főbb hatalomnak volt alávetve, a Felszabadítási Frontnak és a Főparancsnokságnak, vagyis a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottságának. Amikor úgy tűnt, hogy a volt jugoszláv területeken a Felszabadítási Front különlegessé kezd válni, ép-

pen ezért kisebbségi jelenséggé, jelentősége a jugoszláv párt szemében szükségszerűen apadni kezdett, a jugoszláv kommunisták úgy tekintettek rá, mint valami útvesztőre, a szlovén kommunisták pedig, mint saját vétkükre és terhükre. A jugoszláv térség központi magjában ugyanis a hagyományos, nem politikai felkelés került előtérbe. És minthogy éppen ebben a központi magban dolgozott maga a párt központi vezetése, ezért az ő működése nyerte el az „igazi mintakép” jellegét, úgy, hogy fegyelmi szempontból a szlovén kommunisták is alávették magukat nekik. A Szlovén Párt tehát azzal, hogy hátat fordított a Felszabadítási Front koalíciós jellemzőinek, valójában vele is szembe fordult, hiszen az a szlovén szuverenitás hordozójának számított. Ezt pedig csakis a jugoszláv hátsország masszív támogatásával volt képes véghez vinni.

– A Felszabadítási Frontnak a párttal való összemosisásával tehát úgy kell beszélnünk, mint a felszabadítási mozgalom eredeti bűnéről?

A pártszervezet intervenciójával végzetes változás következett be, amely még ma is politikai kérdés: vajon a Felszabadítási Front egy legfőbb demokratikus unióvá fejlődjék, minden reform végrehajtására képesen, amelyek fontosak lehetnek a felszabadított és szuverén Szlovéniában, vagy pedig csupán a párt eszköze maradjon, hogy rajta keresztül vihesse végbe tetszőleges társadalmi és politikai terveit. A Felszabadítási Front fennállásának első két évét semelyik későbbi korszakával sem lehet összehasonlítani, arra a legjobb kifejezés a zavarodottság. A tény az, hogy a párt a saját exkluzivitásával aláásta a Felszabadítási Front jelentőségét és erejét, hiszen átvette annak teljes káderét. De ezzel kitette a monopolizmus megrontó következményeinek, amelyek elszegényítik az alkotást és egyoldalú, majd ellenőrizhetetlen cselekedetekhez vezetnek.

– Úgy tűnik, hogy Kardelj inkább mint a Felszabadítási Front védelmezőjére neheztelt rád, és nem mint az elszánt keresztény szocialistára.

A már említett cikkben hamisan állítja a Dolomiti Nyilatkozatról, hogy az mintegy vitás epilógusként valósult meg a Felszabadítási Front minden csoportja közt az egyik oldalon és köztem a másik oldalon. Állítása rágalom, amely ellen protestálnom kell minden erőfeszítéssel. Az tényleg igaz, hogy szembeszegültem a párt machinációival a hadseregben és a harctéren, de velem együtt más bajtársaim is ellenszegültek,

ugyanis nem tartottuk lojálisnak a párt tetteit. Meg voltam győződve arról, hogy a párt emberileg éretlen és sztálinista nevelésű káderével képtelen közvetlen morális kapcsolatot létesíteni a tömegekkel, és hogy olyan helyzetbe kényszeríthet minket, ahová nem lenne szabad követnünk őket.

Attól a pillanattól kezdve, hogy Kardelj arra a megállapításra jutott, hogy képtelen lesz manipulálni velem, azzal a determinisztikus megjelöléssel kezdett el megfélemlíteni, hogy a forradalom humánus felfogásával elkerülhetetlenül a reakciós erők gyülekezőhelyévé predesztináltam magam, annak ellenére, hogy annyira igyekszem küzdeni azért, hogy elkerüljem ezt a végzetet. Nem is tudom, hányszor kellett hallanom a következő mondatokat a vele és a Kidričcsele⁶ folytatott ádáz viták során: „Már klassz srác lett belőled, de objektíve veszélyes vagy.” Ez a mondat a partizán humor részévé vált, de számomra azért mégse volt mindegy. A párttagok gondosan táplálták irántam való gyanakodásukat, még a háború után is egész délutánok folyamán egymagam kellett feleletet adnom mindenkinek saját nyilvános és személyes tetteimért a Felszabadítási Front első, illetve kibővített végrehajtó bizottsága előtt. Miért ez a tortúra? Azért, mert nem hagytam ott egy vallást, hogy elfogadjak egy másikat. Jobban féltek a keresztény autentikusságtól, mint a fehér-gárdistáktól.

– *De ugyanakkor, Edi, te is aláírtad a Dolomiti Nyilatkozatot.*

Aláírtam. Először is azért, hogy meggátoljam a csoportok közötti ellenségeskedést és a saját szervezetemben a széthúzást, valamint azért, hogy megszüntessem a ránk nehezedő pszichikai és fizikai erőszakot. Azok után írtam alá, hogy sikerült elérnem, hogy a szervezet megőrizhesse saját szemléletbeli irányelveit. Ami engem illet, magam mondtam le legkönnyebben a keresztény szocialisták akkori politikai sajátosságairól, ami a párt legfőbb követelménye volt. Miért a legkönnyebben? A keresztény jövő perspektívája miatt. Ugyanis, ha mi, keresztény szocialisták már jó tíz éve antiklerikális beállítottságúak voltunk, és ha számunkra a klerikalizmus az egyháznak a politikába való megengedhetetlen beavatkozását jelentette, akkor ebben a környezetben nem engedhettük meg egy új keresztény párt létrejöttét Szlovéniában. Ugyanakkor szenvedélyesen

ellenálltam, amikor a párt ebben a szervezetben csak a keresztény tömegek a haladó társadalmi pozíciókba való átáramlásának homályos kifejezését látta. Kiálltam amellett az állításom mellett, hogy senkinek sincs joga úgy politikai egységet létesítenie, hogy megvonja tőlünk szemléleti sajátosságainkat és az arra alkalmas tevékenységeket, hiszen a mi szervezetünk nem csak úgy *ad hoc* jött létre az ellenállás kezdetén, hanem formációt jelentett, ami túl fog majd nőni a csak felszabadítás elgondolásán. Azon az estén ezen megállapodás alapján egyesültünk, jóllehet Kidrič és Kardelj nem egyeztek bele, hogy belevegyük a nyilatkozat szövegébe ezt a határozatot, méghozzá azért nem, mert azt majd egy sajátos aktussal fogjuk megvalósítani, amire azonban sajnos sohasem került sor. A nyilatkozatot tehát csak akkor írtam alá, amikor sikerült elérnem, hogy a mi csoportunk megőrizheti kulturális sajátosságait és specifikus háború utáni teendőit a szlovén keresztények körében.

– *Jó lenne, ha elmondanád, hogy mi volt a jelentősége a keresztény szocialisták csoportjának 1941-ben.*

A keresztény munkás szindikátus csoportosulását jelentette, az egyik legtevékenyebb szervezet volt Szlovéniában. Azt a katolikus értelmiségi kádert jelentette, amely a spanyol polgárháborútól kezdve végezte a lelkek megkülönböztetését a *Dom in svet*⁷ folyóiratban, majd egy új lapot alapított *Dejanje*⁸ címmel, ugyanakkor egy erős, egyetemi fiatal nemzedéket is. Olyan emberek csoportosulása volt, amely szoros kapcsolatot és nyilvános iniciatívát nyilvánított ki. A keresztény szocialisták 1941-ben Laškóban egy összejövetel alkalmával kezdeményezték először egy egységes és haladó szlovén mozgalom megalapítását, ami közvetlenül volt befolyással a szlovén kommunista párt önálló működésére. A mi formációnk volt a legnyitottabb, hiszen magunkat pártmentes politikai szervezetnek nyilvánítottuk, amely világszemléletre való tekintet nélkül egyesítené a szlovéneket egy olyan küzdelemben, hogy kivívjuk nemzeti szuverenitásunkat, egy annak megfelelő államiságot és egy új társadalmi rendet. Mint keresztények pedig egymás közt az emberi elmélyülés és lelki megtisztulás folyamatát jelentettük a fennálló szlovén katolicizmusban. És íme, éppen ennek a lelki előnynek az ereje mutatkozott meg a háború folyamán és mentett meg minket szilárd tartalmával, úgy, hogy nemzetfelszabadító keretben lett elhelyezve.

– Hogyan jött létre a háború előtt a keresztény szocialisták és kommunisták közti kapcsolat?

Már az okkupáció első hónapjaiban felismertük, hogy nem szabad várakoznunk a megmentő kézfogásra, hanem a tettek mezejére kell lép-nünk. A katolikusok konzervatív szárnya⁹ egyrészt úgy döntött, hogy együttműködik a megszállókkal, másrészt, hogy vegetálni fognak, és külső segítségre várnak. A kommunisták is nyugton voltak. Még a beszélgetések folyamán is csak haboztak, szenvedtek a traumától. Az ő legnagyobb reménységük a Szovjetunió volt, amely 1939-ben kölcsönös megnehtámadási szerződést írt alá Hitlerrel, ráadásul 1940-ben had-üzenet nélkül megtámadták Finnországot, és nem értek el sikereket. A Szovjetunió baráti szövetsége is megbénult. A kommunisták július 22-én szabadultak ki szorult helyzetükből, amikor tudniillik Hitler hirtelen megtámadta a Szovjetuniót.

A világon egy csapásra megváltozott a helyzet. Szervezetünk megkap-ta a Szlovén Kommunista Párt nyilatkozatát, hogy ők is készen állnak az ellenállásra és a felkelésre. Az Antikapitalista Front, amit a kommunisták szerveztek meg a német–szovjet paktum után, és emiatt éppen csak tengődött, most egyfajta sajátos aktus nélkül alakult át a szlovén nép Felsza-badítási Frontjává. Így jutott megállapodásra a három csoport elöljárója, akik ezzel lefektették az alapokat: a kommunista párt, a keresztény szoci-alisták és a balos „sokolok”. A szlovén nép felszabadítását tűztük ki célul, hogy egy egységes és független szervezetben egyesítjük őket. Tavasszal, majd a nyár folyamán a kommunisták és a keresztény szocialisták közt intenzív beszélgetések követték ezt a folyamatot. Akkor még megvolt kö-zöttünk a legszorosabb egység. A szovjet trauma pozitívan hatott a kom-munistákra, önállóbbakká váltak, ráéreztek arra az emberi igényre, hogy megnyíljanak, és hogy az emberek közötti struktúrára támaszkodjanak.

– Edi, az egész háború előtti tapasztalataid során, különösen a Dejanjében megjelent cikked után, világosan a tudatában voltál a kommunista jelenség-nek. Ennek ellenére miért döntöttél mégis a velük való együttműködés mellett? Az első napokban az okkupáció hangsúlya nem a királyi Jugoszlávia fel-bomlásán volt, hanem az emberi nyitottság részletein. Jugoszlávia félel-metes és szégyenteljes háborús vereségét megpróbáltuk helyrehozni a

közös, tragikus élmény feldolgozásával. Nyugalanság csak az első napokban fogott el minket, amikor láttuk a jelenlevő megszállókat. Elég gyorsan felismertük, hogy a történelmi helyzet feltárulkozott előttünk, és egyenesen felkínálja magát nekünk, mint lehetőséget, amiről eddig csak álmodni mertünk. Azokban a napokban felismertük, hogy egy olyasvalami terül el előttünk, amire a nemzetek váraakoztak. A lehetőség éjjel-nappal szólt hozzánk: most együtt új életet kezdhethetünk, mindent újrakezdhethetünk mi, akik ehhez a nemzethez tartozunk, és tőlünk függ a szlovének jövője. Elérkezett a látogatás ideje, és mi ezt megértettük. Még az elfoglalt és leigázott Európára vetett tekintetünk se tudott minket visszatartani attól, hogy a nagy jövőbe vetett reményünket éltesseük. És így váltunk az elfoglalt Európában az első olyan nemzetté, amely az okkupáció után egyből terveket kezdett szőni egy esetleges kezdeményezés megvalósítására.

Tudtam, hogy ez egy végzetes játék. Tudtam, hogy köztünk, spontán ellenállók közt és közöttük, professzionális forradalmárok között jókora különbség van. Akkoriban számomra a Kidričsel folytatott éjszakai beszélgetések igen fontosak voltak, ő igyekezett jobban megérteni a nem kommunistákat, mint Kardelj. Szerettem volna tisztázni a felszabadítás és a forradalom fogalmát, meghatározni az alapcsoportok közti viszonyt, jóllehet elköteleztük magunkat, hogy mindhárom csoport közösen fog döntést hozni, egyforma súllyal és mindenféle rejtett szándék nélkül. Ennek ellenére szerettem volna biztosabb talajra lépni, és jobban közeledni a párt belső vezetéséhez. Majdnem két hónapig tartott bennem egy láthatatlan küzdelem a felszabadítási extázis és a jövőbe vetett józan látásmód között. Habár közben az élet egyre sebesebben suhant el mellettem. A végén az a felismerés győzedelmeskedett bennem, hogy egy ilyen felélénkült történelmi helyzetben ott kell szerepet vállalni, ahol a legforróbb és legdöntőbb a helyzet, ahol a legképlékenyebb és legközvetlenebb a szituáció.

Ekkor még nem tudtam, hogy helyesen döntöttem-e, erről csak később bizonyosodtam meg egy éjszakai töprengés során. Akkor minden kétséget kizáróan megláttam saját közvetítői szerepemet. A Felszabadítási Front végrehajtó bizottságában feltehetőleg tényleg szükség volt egy olyan típusú gondolkodó emberre, aki elégedetlen, szinte akadémikus-

kode, ugyanakkor pedig az igazság után sóvárog és hajtja a lelkesedés. Mindig kénytelen voltam elmondani a bajtársaknak azt, ami a legveszélyesebbnek, gyanúsnak és bizonytalannak számított, ugyanakkor pedig azt is, amiről megfélemedtek és elkerülhetetlennek látszott. Kidrič és Kardelj keményen vissza tudtak vágni. Így a nagy történelmi helyzet közepette ki tudtuk mondani saját haragunkat és félelmeinket, gondunkat és elégedettségünket. A kommunistáknak szükségük volt rám, nekem pedig rájuk. A félelem és a reménytelenség ellenére valószínűleg mégis boldognak volt mondható a partizán életem.

– Szavaidból azt hallom ki, hogy számodra a felszabadítás tapasztalata valójában a keresztény tapasztalat része volt.

Igen, ahogyan a keresztény szemléletmód a teljes igazságra vetett tekintet, úgy az én emberi tapasztalatom is, mondhatni, teljesen megegyezik a keresztény tapasztalattal. Ez a felismerés tehát azt mondja nekem, hogy a keresztény tapasztalat kifejezetten emberi tapasztalat. A partizánok között valami hasonlót éltem át, mint Bonhoeffer¹⁰ szinte ugyanabban az időben egy náci börtönben, amikor ezt írta le: „A keresztény nem homo religiosus, hanem általában véve ember.” A vallásosság a háborúig szakrális érzésnek számított, amely a passzív kultusz javára terjedt el a teljes emberiség kárára. Amikor a történelem elkezdett a keresztényekre úgy hivatkozni, mint az emberiség egységes fejlődésére, ugyanakkor megkezdődött a szent és szekuláris történelem kettősségének a kihunyása. A hívő ember egyszerre csak képes volt megmagyarázni a felszabadulást, és azt megváltásként átélni. A szlovén keresztény térség éretlensége azt akarta, hogy ezt a szükségletet egyelőre csak mi, keresztény laikusok érezzük át. Ezért nyugodtan beszélhetünk egy szlovén kereszténység felszabadítási tapasztalatáról vagy az emberi felszabadulás keresztény tapasztalatáról. A reakciós fasizmus elleni ellenállásunk magába foglalta ugyanakkor a patriarchális egyház elleni ellenállást, hadd ne kelljen megemlítenem, hogy egyben a párt paternalizmusa elleni ellenállást is. Európában az első olyan keresztények között szerepeltünk, akik merészelték a keresztény szeretetről szóló felfogást kiterjeszteni a felebarátnakra, a hozzánk közel állókra, és a hívő földi létet lelki dialógusként értelmeztük.

– Térjünk vissza arra a korszakra, amely a Dolomiti Nyilatkozatot követte. Ez a korszak volt az, amikor a párt átvette a felszabadítási harc vezetését, belülről pedig elkezdte végrehajtani a társadalmi forradalmat.

Ami engem illet, a Dolomiti Nyilatkozat ellenére valójában semmi lényeges változás nem ment végbe bennem. A felelősség továbbra is kötelezett engem a többi nem párttaggal együtt. Angazsáltam magam az előljárósági térségben, és megragadtam azt a munkát, amit rám bíz-
tak, minden más csak rossz szándék lett volna. A megjelent iratok arról tanúskodnak, hogy a bajtársaimon kellemetlen változást vettem észre. Az éppen említett párti paternalizmus elkezdte terjeszteni veszedelmes mételyét, a nem párttagok könnyen párttagokká válhattak, vagy pedig a jelenlegi felelősség alól felmentve érezhették magukat. A bajtársak leg-
többjében eluralkodott a lelki nyugalom érzete. Kidričet figyelmeztet-
tem erre a jelenségre, és rámutattam a kortárs történelemre, ahol min-
den fasizmus eddig úgy jött létre, mint a tömegember fáradságának a kifejeződése, mint a nyilvános felelősség alól való tehermentesítés vágya, mint a tömeg jelzése egy exkluzív párt létrehozására vagy egy erős vezér fellépésére. Így hát figyelmeztettem Kidričet, hogy a párt emberei között olyan egyének tűntek fel, akik már most a felszabadítási győzelmet az ér-
telmetlen radikalizmussal kapcsolják össze, mindenekelőtt a pusztítással és a személyes bosszúvágygal. Arról beszéltem neki, hogy a forradalom csak akkor autentikus, amikor jól előkészítve és szemléletileg irányítva megy végbe, a fegyelmezett nép megnyilvánulásaként. Felszólítottam, hogy vegye tudomásul, a párt forradalomra készül Közép-Európában, és hogy annak a mai kor emberével való összhangjától függ minden más forradalom sajátsága Európa többi részén. Észrevettem Kidričen, hogy egyre szórakozottabban és rosszindulatúbban figyel rám.

A párt úgy döntött, hogy likvidál engem. Döntés született fokozatos eltávolításom első határozatáról. A kommunistáknak az a terve viszont, hogy Bihačba menjek az AVNOJ¹¹ első ülésére, és én majd Boszniában maradok, ennek az intézménynek az egyik helyetteseként, az 5. offenzíva miatt dugába dőlt. Ezért az AVNOJ második ülésén Jajcében megválasz-
tottak az ideiglenes jugoszláv kormány tagjának. Akkor tényleg délen maradtam, ahol sokkal tisztább partizánságot éltem át, mint a szlovéne-

kénél. Végigküzdöttem Drvarnál a német deszantot, majd angol segítséggel a két utolsó német offenzívát Barban és Visnél. Szlovéniába csak 1946-ban volt szabad visszatérnem, két és fél év után. Akkor, amikor az elvtársak már a saját elképzelésük szerint rendezték át az országot.

– Távolléted alatt Szlovéniában leginkább a fehér gárda bontakozott ki. Ez az egybeesés persze véletlenszerű, de mégis végzetes hatással volt rád.

A fehér gárda, mint a szlovén keresztények fegyveres szervezete, ami a megszállók segítségével lépett fel a Felszabadítási Front ellen és minden hatalom ellen, amely a fasizmus és nácizmus ellen küzd, a szlovén klerikalizmus egyik teljesen abnormális jelensége. Ez az a jelenség, amit mi, felszabadító keresztények nem vagyunk képesek megbocsátani azoknak a keresztényeknek, akik a régi rendszer védelmezői voltak. A keresztényeket el tudom képzelni minden olyan történelmi helyzetben, amely nyitott, de képtelenség ott elképzelnem őket, ahol a dolgok bezárulnak. Hogyha a vallási vezetők nem értettek egyet a felszabadítási mozgalom terveivel, nyugton kellett volna maradniuk, kilépni a történelemből, vagy pedig az emberi megváltás tanulmányainak kellett volna szentelniük magukat, hogyha már képtelenek voltak megerősíteni a közös és egységes felszabadítói mozgalmat, sohasem lett volna szabad ilyen pogány tette vállalkozniuk. Szégyelljük magunkat akkor, hogy a ljubljanei katolikusok körében egyetlen egy értelmes és bátor személyiség sem akadt, aki ennek a borzalmas logikának a tudatára ébredt volna, mert minden ilyen igyekezet egyenesen a megszállók ölébe vezetett. Ráadásul közülük senki sem jött rá a másik oldal ugyanilyen logikájára, amely szerint a fehér gárda a párt számára mintha csak megrendelésre bukkant volna fel, hiszen a kommunisták a történelem sakktabláján ezzel egy olyan partnerre tettek szert, akire szükségük volt egy polgárháború megvalósításához.

Hadd adjak hangot annak, hogy azok a napok, amikor feltűntek a fehérgárdisták, számomra a legsötétebb napok voltak. A pártvezetők arcán felismertem az örömet saját igazi ellenségük annyira találó és gyarló jelensége láttán. Az is világos, hogy a keresztény inspirációjú fehérgárdisták feletti ítélet kellőképpen befolyással volt a keresztények megítélésére, vagyis ránk, keresztény szocialistákra. Abban a pillanatban úgy is

mondhatnánk, hogy kevésbé hasznos történelmi eszközzé váltunk, persze a gyanús kereszténység miatt, amely képes külsőleg két annyira különböző formációt táplálni. A párt számára a fehérgárdisták integrációs eszközként szolgáltak, számunkra pedig a fehérgárdistákkal kezdődött el a dezintegrációs folyamat borzalma.

– *Így kezdődött el a szlovénok egymás közti igazi polgárháborúja.*

Igen, közöttünk a legszörnyűbb háború vette kezdetét, egy testvérgyilkos háború, és a párt most már kénytelen volt a saját, szerencsétlen, klasszikus mintájához folyamodni, és amitől a legjobban féltünk, hogy ezzel Közép-Európában megújítja saját forradalmát. A polgárháborút már senki se volt képes megállítani, jöllehet a pártvezetés oldalán erről senkinek se volt szabad beszélnie. Tito a *Vjesnik*-ben (1972. május 24.) ezt a szlovénekkal kapcsolatosan is megerősítette, amikor Jugoszlávia többi részének viszonyairól beszélt: „Hasonló volt a helyzet Szlovéniában is. Ez tehát egy polgárháború volt. No, de erről nem akartunk beszélni a háború folyamán, mert ez nem lett volna a hasznunkra.” Szlovénia a legszörnyűbb vérontás helyszínévé vált, és a katonai hadműveletek veszteségeihez hozzájárult a felszabadítók soraiban végbemenő egyre gyakoribb likvidációk sorozata.

A háború utolsó két évében és az utána következő években a szlovén kommunisták tudatosan utánozták a szovjet módszereket és a sztálinista gyakorlatot. A háború után Jugoszlávia volt a Szovjetunió kivül az egyik legsztálinistább állam. Akármelyik párttag számára szerencsétlen enyhítő körülménynek számított – mint ahogy azt már említettem – az emberi éretlenség. Akkoriban mindegyik tehetséges fiatalember egy embertársa elleni, egész életre kiható, súlyos tettel terhelte meg magát. De ez nem csak az egyének terhének számít, ez az egzaltált víziók terhe. Amikor egy történelmi előőr s magát nevezi ki az egyedüli megváltói küldetés végrehajtására, kénytelen-kelletlen végig kell járnia saját kálváriáját.

– *Mikor szerezte el tudomást a honvédők (domobranci) lemeszárlásáról?*

Viszonylag későn, 1946 nyarán, amikor visszatértem Belgrádból a családommal. Képtelen voltam elhinni a hírt. Elkezdtem ellenőrizni, ám az igazsághoz vezető összes út hermetikusan el volt zárva, a kommunisták nagy többsége se tudott róla, hát akkor még a többi állampolgár. Valaki

a postaládámba dobta egy Rogról¹² megmenekült ember nyilatkozatának a másolatát. És amikor elkezdett derengeni előttem az események lényege, tanácsulást kértem a Szlovén Kommunista Párt Központi Bizottságának elöljáróitól. Senki sem sejtette, mi nyomja a lelkem. Csak azt tudtam, hogy tétovázás nélkül le kell mondanom és megválnom minden funkciótól, ha az adatok pontosak.

A Központi Bizottság tagjaival 1946 október 4-én került sor a találkozóra, ami másnap is folytatódott, ugyanis először a parasztság elviselhetetlen helyzetéről beszéltünk és az egyház, valamint a klérus veszélyeztető szerepéről, és csak a második nap a honvédőkérről. Elmondtam nekik, hogy világos és nyílt feleletet várok el tőlük a honvédők végzetét illető kérdésekre, akiket az angolok szolgáltattak ki, mint háborús foglyokat, ugyanis ettől függ az én további közreműködésem a rendszerben. A légkör igen feszült volt. Ljubljánában még mindig eredményes volt Kidrič belgrádi útja és Marineknek, az új elnöknek a fellépése. A Stepinac¹³ érsek elleni eljárás ügye még mindig ott visszhangzott a fülekben, ahogyan az én szeptember 9-ei fellépésem is a SNOS (Szlovén Nemzetfelszabadító Tanács) ülésén. A Szovjetunióból való visszatérésem után még inkább fokozódott az elhidegülés irányomba, mivel megharagudtak rám, amikor tartottam néhány előadást az utazásról.¹⁴ Tehát nyílt és kegyetlen feleletet vártam.

Ám lásd, mindegyik beszédet mondó társam kitartóan és rámenősen azzal érvelt, hogy rosszul vagyok informálva, mármint hogy a honvédők átnevelő táborokban vannak, hogy csak lassacskán fogják őket hazahozni, a vezetőket pedig megbüntetik, mindegyiket úgy, ahogy azt megérdemli. Amint kibeszélték magukat, és észrevették megkönnyebbülésemet, rafinált módon játszadozni akartak velem. Elkezdtek csodálkozni rajtam, hogy te biztosan örülnél neki, ha kivégeztük volna őket, sőt még ezt is szeretnéd. És valójában szégyenkeztem egyhangú és könnyed feleletük miatt. Magamban pedig hálát adtam istennek, hogy megmentett ettől a tehertől.

Ellenben a honvédők lemészárlásáról szóló szóbeszédnek még kitartóbban kezdtek el terjedni. Most már a kezemben tartottam több olyan ember tanúvallomását, akik megmenekültek ebből a pokolból. Ezúttal elhatároztam, hogy lemondok, ám lemondásomat meggátolta a Politikai

Hivatal, ami Jugoszlávia létét tette kockára. Az én lemondásom egy ilyen légkörben nem lett volna tisztességes, úgy döntöttem, hogy kivárom a tisztább időket. Hasonlókat beszélhetek rólam a befolyásos vezetők is. Tudták, hogy képtelenek lesznek sokáig eltitkolni előlem az igazságot. Ezért elhatározták, hogy nem várják meg a lemondásomat, hanem ők fognak előbb megszabadulni tőlem.

– Ám meghökkentő módszereket vettek igénybe: inkább irodalmárként ítélték el téged, mint politikusként.

Ott szerettek volna sérelmet okozni nekem, ahol a legjobban fáj. A *Társaság*¹⁵ és a *Félelem és rettegés*¹⁶ című novellásköteteim sikere miatt nyugtalanná váltak, mindkét műben veszélyes minőséget véltek felfedezni. Kardelj és Kidrič személyesen figyelmeztettek a túlságosan szabados kifejezőmódomra, a megbotránkoztató tartalomra és a művészet túlságos erejére. Mivel bejelentettem a partizán naplóm második részének a megjelenését is, a novellákat választották ki kritikus célpontjuk számára. A *Félelem és rettegés* megjelenése utáni második hónapban – mint ahogyan azt tudod, mivel összetűzésbe kerültél az ellenem támadókkal – Szlovénia minden újságjában látványos demonstrációt szerveztek ellenem, a politikailag negatív író ellen, majd Szlovénia minden aktivistájának a szájába adták a lemondásom követelését. Senkinek se volt világos, miről is van szó, sem az irodalmároknak, sem a tűzoltóknak, sem a nőegyletnek, ám mindannyiuknak táviratot vagy levelet kellett küldeniük a lemondásomat követelve. A műveim egyhangú elítélésével, amely ma a szocialista realizmus és a szabadabb írásmód közötti vízvonalnak minősül, kikényszerítették a lemondásomat, és engem csupán politikai definícióval, bírósági eljárás nélkül, a történelem sülyesztőjébe száműztek, ahol tíz évet kellett átvészelnem, mint valami magánzárkában, hiszen egyúttal megfosztottak minden publikálási jogomtól is.

– Szerinted mit kellett volna tenni a honvédők szörnyű végzetével kapcsolatosan?

Mindenekelőtt el kell jutnunk a tagadástól a nyilvános beismerésig. Az elnyomott és megbénult tudatból a világos és bátor tudat felszínére kell azt hoznunk. A felelős embereknek el kell magyarázniuk nekünk, hogyan volt képes a felszabadító győzelem ilyen undorító félelmet formálni ma-

gából az ellenség előtt. El kell, hogy mondják nekünk, miként képes a történelem iránti felelősség feloldozni minket az ember iránti felelősség alól? Ugyanakkor hogyan közeledjünk a pusztító démonhoz, nehogy az ismét megvaduljon? Egyedül csak úgy, ha biztosítjuk a számára, hogy semmiféle érvényes teória sem létezik arra, ami egységesen határozná meg a világtörténelem küldetésének az áldozatait, és absztrakt módon rendelkezne az embertársak halálával. Tehát a vétkek nyilvános elismeréséről van itt szó, amely mindannyiunkat érint. Addig nem fogunk megszabadulni az üldözési mániától és a gyötrelmekről, amíg nyilvánosan nem ismerjük be vétkeinket, saját súlyos vétkeinket. E nélkül a tett nélkül mi, szlovének sohasem fogunk egy tiszta és világos jövőnek a légkörébe lépni.

– *Végezetül szenteljünk még egy kis időt arra a cikkre, amely a Delóban jelent meg a te tiszteletedre, hiszen ezzel szorítottak téged a kardelji formulák közé.* A cikk komolyan megállapítja, hogy működésemet egy olyan tény jellemzi, hogy „a háborúig mindenekelőtt a katolikus értelmiség körére támaszkodtam, miközben pedig a keresztény szocialisták alapvető tömeges mozgalma a munkásság volt, akik a keresztény szocialista szindikátus szervezetéhez csatlakoztak”. Azt kell erre felelnem, hogy valójában mindkettő igaz, először is az a tény, hogy különféle keresztény gondolkodók eszmei ösztönzéseit figyelemmel kísértem, hogyan szabadultak meg a konzervatív és klerikális kapcsolatoktól, aztán pedig az a tény is igaz, hogy mint a ljubljanoi egyetem hallgatója csatlakoztam a szlovén keresztény munkásmozgalomhoz, különösen pedig annak fiatal nemzedékéhez. Ott szerepeltem a Krek-féle Ifjak,¹⁷ az *Ogenj* újság alapítói és munkatársai közt, Jesenicétől Kočevjéig előadásokat tartottam nekik, Maribortól Ljubljanáig részt vettem a munkásgyűlések minden jelentős tanácskozásán és minden olyan folyamatban, amely formálta a keresztény baloldal struktúráját Szlovéniában. A kommunistáknak már akkor sem sikerült magányos intellektüelként bemutatniuk engem, mint akinek fogalma sincs a társadalmi kérdésekről. A cikk második tézise pedig azt állítja, hogy „a pluralista elképzelések korlátai közé voltam szorítva (sic!)”, és hogy ezért nem fogadtam el a szocialista társadalom felé vezető utat. Az igazság pedig az, hogy egyetlenegy pluralizmus se szorít korlá-

tok közé, és hogy a pluralizmus különösen akkor nem szorított korlátok közé, amikor segítettem a Felszabadítási Front koalíciós megalapítását. A szocializmust mint társadalmi irányzatot pedig sokkal előbb elfogadtam, mint Kardelj és Kidrič.

A legnagyobb rágalmat pedig az újságíró azzal az állításával engedte meg magának, hogy „egy olyan tézis támogatója voltam, miszerint a forradalomnak az ember bensejében kell bekövetkeznie”, mármint, hogy „ez lehetne a következménye az erőszakmentes társadalmi feltételek megváltozásának”. Hogyan képes egy manipulátor az arcomba vágni a 70. születésnapom alkalmával egy ilyen nyilvánvaló hazugságot? Ezt sehol és soha ki sem ejtettem, se le nem írtam és egyáltalán sohasem rendelkeztem ilyesféle meggyőződéssel. Ha ez lett volna a valós meggyőződésem, akkor képtelen lettem volna megírni a spanyol naplómát, ugyanakkor nem tartottam volna meg a fehér Union udvarán a híres előadásomat az antikommunizmus hírhedt parolájáról, amit dr. Rožman¹⁸ püspök se volt képes megakadályozni, sohasem mentem volna a partizánok közé, és sohasem írtam volna meg partizán emlékirataimat, amit a szerencsétlen újságíró a tanácsadóival együtt elfelejtett elolvasni, mielőtt nekilátott a születésnapos cikk megírásának. Sohasem változtattam meg azt a nézetemet, hogy az imperializmus és a fasizmus legyőzéséhez és a különféle társadalmi reakciók ellen ne lenne különösen fontos szerepe az osztályharcnak és a teljes népi hatalomnak. Csak az a kérdés, vajon az osztályharc exkluzív avantgardistái tudatában vannak-e annak, hogy az osztályharcnak világos és nyilvánvaló etikát kell magába foglalnia, különben a forradalom banális és galád manipulációvá torzulhat.

– Utóbbi gondolataidat, Edi, érdemes lenne megfontolni. Úgy gondolom, hogy terjeszteni kellene ezeket. Neked mi erről a véleményed?

Marx szerint a történelem már nem a természet része, hanem kultúrává alakul át, ami azt jelenti, hogy beleköltözik egy olyan tudat, amely saját létevel összhangban minden társadalmi folyamatot ural és megváltoztatja azokat. A továbbiakban ez azt jelenti, hogy a gazdasági motívumok saját maguknak nem adnak semmiféle magyarázatot, ugyanis ez vagy opportunizmus, vagy sztálinizmus lenne. A pozitivisták a marxistákkal együtt (és ezek száma éppen a vezetők közt a legnagyobb) azt nem ér-

tik, hogy a tényeket kell megmagyarázni, és azokat ezzel transzcendálni. Mint ahogy azt Lukács György is állítja, aki hozzáteszi, hogy manapság nem létezik olyan marxizmus, amely képes lenne elemezni a társadalom egészét, annak jelszavát, mozgalmát és előre nem látható jelenségeit, mindenekelőtt pedig képtelen a maga számára egy módszert kidolgozni, mert hát ma már nem létezik érvényes marxista elmélet. A marxisták ugyanis manapság már csak az ismert tézisek ismételtetésére szorítkoznak, képtelenek meghatározni az új eseményeket a kortárs történelemben és felvilágosítást adni az úgynevezett spontán mozgalmakról. Legszívesebben absztrakt terveknek adják a fejüket, amelyek anarchiát okoznak, és vele folyton folyvást megnövelik a bürokráciát. Ezért is nyer egyre nyilvánosabb formát a funkcionalizmus, amely a társadalmi folyamatok dialektikus felfogását szívesebben venné végbe a siker és a hasznosság kizárólagos szemlélete alapján. Innen ered a papírszerű utópiába való menekülés.

LUKÁCS Zsolt fordítása

Edvard Kocbek (1904–1981)

A 20. század második felének kimagasló szlovén költője, író, filozófus, politikus, keresztényszocialista gondolkodó. 1904-ben született Sv. Jurij ob Ščavnici faluban, Szlovéniában. Mariborban két évig teológiát tanult, majd átiratkozott romanisztika szakra, aminek köszönhetően később kijutott Berlinbe, Lyonba és Párizsba is. A háború előtt franciatanár volt Bjelovarban, Varasdon és Ljubljánában. A szlovén katolikus értelmiségi kör vezető alakja. 1941-ben a Felszabadítási Front alapításában vett részt mint keresztény szociáldemokrata vezető. A két világháború között komoly politikai szerephez jutott. A háború után 1951-ig a kormányban is magas funkciót töltött be, de mivel nem értett egyet a hivatalos politikával, kénytelen volt politikai és részben kulturális elszigeteltségbe vonulni, amely haláláig tartott. Ezt egyrészt annak köszönhetette, hogy 1950-ben kiadták *Félelem és bátorság (Strah in pogum)* című novelláskötetét, melyet a vezetők nem néztek jó szemmel; másrészt annak, hogy

1974-ben egy interjú során említést tett több ezer ember lemészárlásáról, akiket a partizánok bírósági eljárás nélkül gyilkoltak le a második világháború után. E kijelentése miatt tíz évre eltiltották a publikálás lehetőségétől, állandóan megfigyelés alatt tartották, és beszélgetéseit is lehallgatták. Heinrich Böll-lel folytatott széleskörű és mély levelezést, aki pártfogásába vette, és emiatt nem merték börtönbe zární. 1968-ban Prešeren-díjban részesült *Borzalom (Groza)* című verseskötetéért, ekkor a *Naši razgledi* újságnak így nyilatkozott: „A társadalom bizalmatlanná vált, szinte ellenséges a kultúrával, annak kreatív és kritikus jellegével szemben. (...) A művészek feladata pedig abban áll, hogy nyugtalanítsák és kérdésekkel szakítsák ki az embert kényelméből és dogmatizmusából, korlátoltságából és gyűlöletéből (...)”

„Elutasítom a semlegességet, a példamutatást vagy a hasznosságot, és magát a játékoság öncélú mámorát. Megpróbálok kapcsolatba lépni az emberrel, szeretnék érthető nyelven szólni hozzá, amely megrázza, izgatja, felébreszti és a szabadság felé mutatja neki az irányt” – mondta Kocbek 1965-ben a trieszti Kultúrházban tartott előadása során.

Edvard Kocbek magyarul megjelent művei:

Félelem és bátorság (novellák, fordította Gállos Orsolya), Forum–Európa, Újvidék–Budapest, 1989.

Kisfiú a fán (dialektikus versek, fordította Lukács Zsolt), Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2006.

Éjszakai ünnepély (versek, fordította Csordás Gábor), Jelenkor, Budapest, 2006.

Az értelmiség válaszút előtt (válogatott esszék, fordította Gállos Orsolya), KUD Apokalipsa–Jelenkor, Ljubljana–Budapest, 2010.

JEGYZETEK

¹ Boris Pahor (Trieszt, 1913–2022) író, esszéista, a tudományok doktora, akadémikus, az olaszországi szlovén kisebbség jelentős képviselője. Prózáinak alaptémája a faszizmus, a trieszti szlovének élete és a második világháború koncentrációs táborainak borzalma; ön-életrajzi visszaemlékezéseket, tanúságokat és naplót, valamint feljegyzéseket írt. Karcolatai és novellái is jelentősek. 1991-ben elnyerte a Prešeren-díjat.

² 1974-ben a *Zaliv (Öböl)* nevezetű trieszti folyóirat Kocbek 70. születésnapja alkalmából készített egy kiadványt: *Edvard Kocbek, korunk tanúja* címmel. Ebben Boris Pahor és Alojz Rebula között vele interjú. A kiadvány 1975 márciusában jelent meg, és csak Olaszországban lehetett megvásárolni, Jugoszláviában ugyanis be volt tiltva.

³ Edvard Kardelj (1910–1979) szlovén politikus, író, partizán, közgazdász, tanár és jugoszláv nemzeti hős, a munkásönigazgatás teoretikusa. Kardelj a Szlovén Kommunista Párt egyik vezető tagja volt a második világháború előtt. Kora legbefolyásosabb szlovén politikusának számított. 1937-től mindvégig Tito legfontosabb és leghűségesebb harc- és politikustársa, a titoizmus és a Jugoszláv Kommunista Szövetség (JKSZ) fő ideológusa volt. Borisz Kidričsel együtt dolgozták ki a munkásönigazgatás koncepcióját.

⁴ Dolomiti Nyilatkozat: Okirat, amellyel 1943. február 28-án a Felszabadítási Front (FF) alapító tagjai megerősítették a szervezet egységét. Teljes nemzeti politikai szervezet volt abban az időben, és a szlovén nemzet demokratikus mozgalma, valamint a népi hatalom képviselője. A bizottságok azonos elvek alapján működő képviselők szerint voltak összeállítva, úgy, hogy itt csoportok egyfajta elemi koalíciójáról volt szó, amely más volt, mint a polgári pártok esetében vagy az ellenállók és felszabadító mozgalmaknál. Az SZKP ösztönzésére 1943 februárjában a Polhograjski Dolomitban a tagok és az FF között megegyezés született az FF egységéről, amely a hónap végén a sajátos nyilatkozat aláírásával végződött. Ez a nyilatkozat aláírásának a helyéről kapta a Dolomiti Nyilatkozat elnevezést.

⁵ Sokolok (sölymök): a szláv nemzetek nacionalista sportmozgalmának tagjai. A Habsburg Monarchia szláv területein a sokolok szövetségeinek a megalapítása válasz volt a német nacionalista Turnverein sportszervezeteire. Az első Sokol Szövetséget M. Tyrš alapította Prágában. Először Prágai Sportegyesületnek nevezték őket, később vették fel a Sokol nevet (1867-ben a lengyelek, 1874-ben a horvátok, 1883-ban az oroszok, majd 1891-ben a szerbek). A Szlovén Sölyom Kapcsolat megalapítását követően a nemzeti haladók pártjának befolyása került benne előtérbe, ezért a következő évben a katolikus részlegek önállósultak (Orel, vagyis Sasok) néven. Ezek után egészen az első világháborúig a legerősebb politikamentes liberális szervezetnek számított, és így átvette a katolikusellenes politikai propaganda szerepét.

⁶ Boris Kidrič (1912–1953) kommunista politikus, újságíró, partizán, a Jugoszláv Néphadsereg vezérezredes-helyettese, szlovén nemzeti hős. A Szovjetunió Baráti Szövetségének alapítója, 1940 őszén a Szlovén Kommunista Párt nevében „egyezséget kötött” a keresztény szocialistákkal, 1941-ben pedig a Sokol demokratikus szárnyal. 1940 áprilisában, Szlovénia okkupálása után az SZKP nevében (!) összehívta a szövetséges politikai vezetőket, a keresztény szocialistákat és a Sokol képviselőit. Az ülés fő szónoka ő volt, és Szlovénia nemzeti és szociális felszabadítását tűzte ki célul. A szervezetet eleinte Antiimperialista Frontnak nevezték, később Felszabadítási Frontként működött, e szervezetnek politikai titkáráként volt a tényleges vezetője. Az SZKP egyik legtekintélyesebb vezetője, a szocialista gazdasági építés „szimbóluma”, Edvard Kocbek politikai ellenfele.

⁷ *Dom in svet (Otthon és Világ)*: 1888 és 1944 között megjelenő szlovén havilap. Szórakoztató és ismeretterjesztő folyóiratként hozták létre a katolikus olvasók számára, később önálló irodalmi folyóirattá fejlődött. Frančišek Lampe filozófus és teológus alapította Ljubljanában, és haláláig (1900) szerkesztette. A folyóirat kifejezetten katolikus szellemiségű volt, de a katolikus kultúra toleránsabb és mindenekelőtt művészilag legkreatívabb részét képviselte. Itt jelent meg 1937-ben Kocbeknek a spanyol polgárháborúról írt cikke *Töprengések Spanyolországról* címmel, melyben elítélte a fasiszta klerikálisokat, a katolikus egyház

magatartását a spanyol polgárháborúban. Azt írta, hogy a baloldal könyörtelenségét és a jobboldal erőszakát egyaránt el kell ítélni.

⁸ *Dejanje (Tett)*: 1938 és 1941 között havonta megjelenő gazdasági, kulturális és politikai folyóirat volt, amit Kocbek alapított a *Dom in svet* megszűnése után.

⁹ Ezek voltak a „honvédek” vagy más néven a fehér gárda (vö.: domobranci): egy kollaboráns katonai alakulat 1943 és 1945 között Szlovéniában. A német megszállók hozták létre Olaszország kapitulációja után a nemzeti felszabadítási mozgalom elleni harc eszközeként. Az alapítás ötletét és a meghatározó támogatását L. Rupnik generális és a volt polgári pártok vezetői adták. A „honvédek” a német rendőrség anyagilag támogatta, és gondoskodott róluk. A fontosabb közlekedési csomópontok és utak felügyeletével voltak megbízva, valamint a felszabadított területeken kellett harci feladatokat ellátniuk. A háború végén Ausztriába menekültek, de az angolok kiszolgáltatták és visszaküldték őket a partizánoknak, akik bírósági eljárás nélkül lemészárolták őket a Kočevski Rog völgyben és más helyszíneken (Hrastnik, Huda jama). Több mint 13 500 ember halt meg így.

¹⁰ Dietrich Bonhoeffer (1906–1945) evangélikus lelkész, teológus, egyetemi tanár, a második világháború alatti német ellenállás támogatója és mártírja.

¹¹ AVNOJ (Antifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije) – Jugoszláv Nemzeti Felszabadítási Antifasiszta Tanács.

¹² Kočevski Rog: Itt mészárolták le a honvédek többségét (domobránok).

¹³ Alojzije Stepinac (1898–1960) a zágrábi egyházmegye érseke, bíboros.

¹⁴ 1946. április 5-e és május 7-e közt járt a Szovjetunióban egy delegációs küldöttséggel. Benyomásait a naplójába is lejegyezte, és *Egy hónapom a Szovjetunióban* címmel esszé tanulmányt írt róla, interjút adott élményeiről, valamint előadásokat is tartott, amelyek során hangsúlyozta, hogy a sztálinizmus nem szeretné teljesen ellehetetleníteni a vallást, amely az emberi lét elpusztíthatatlan, elemi része. Szeretett volna egy részletesebb ismertetőt is írni a Nyugat és Kelet közti európai különbségekről, ami egészében csak harminc évvel a halála után jelenhetett meg: *Vallási bizonyosság a Szovjetunióban* címmel.

¹⁵ *Társaság (Tovarišija)*, 1949): Kocbek ebben a művében írta meg a partizánsággal kapcsolatos élményeit.

¹⁶ Edvard Kocbek: *Félelem és bátorság. Négy novella*; ford. Gállos Orsolya; Forum–Európa, Újvidék–Budapest, 1990.

¹⁷ Krek-féle Ifjak: egy pedagógiai-közművelődési szervezet, 1922-ben alapították a Jugoszláv Tudományos Kapcsolat keretében. Keresztény szocialista eszmei alapokból indult ki, hangsúlyozta az igazi keresztény proletárfront szükségességét a szocialista társadalom számára, és ellenezte a kapitalizmust. Központja a családok, a szekciók és szakaszok; a családok jogi helyzete olyan volt, mint a szövetségeké, többnyire minden nagyobb településen és ipari vidéken működtek. Tetőpontjukon (1931–1932) húsz család volt a tagjuk, mintegy ötszáz taggal. A Jugoszláv Sokol Szövetséggel közreműködtek, de önállóan is számos kurzust, kirándulást és táborozást szerveztek. Legérdekesebb volt a Küzdők szakasza, tagjai osztálytudatos fiatalok voltak; alakulatrendszerük volt, felkészültek a „harcra, a munkára és a proletár ifjak különös szakaszainak az áldozatára”. Bizonyos aktív Križarji/Keresztesek hatására a JSZ keretében egyre inkább avangárd szerepet kaptak a Krek-féle Ifjak. 1927-ben Ljubljánban megrendezték az úgynevezett Krek-féle szociális iskolát (szociálpolitikai szeminárium), amely új minőséget hozott a keresztény szocializmus tartalmának és céljának felfogásába. 1928-tól egyre jobban radikalizálta felfogását és követelményeit, amit az *Og-enj* és a *Mladi plamenben* terjesztettek. 1933-ban, amikor a báni rendelet (banska uprava)

feloszlatta a Krek-féle családok központját, egyesek a Kommunista Pártba léptek, a *Mladi plamen* pedig a Sokol lapjává vált.

¹⁸ Gregorij Rožman (1883–1959) teológus, 1930-tól Ljubljana püspöke, 1945-ben Ausztriába emigrált, 1948-tól az USA-ban tevékenykedett. Ő volt az, aki körlevélben ítélte el Kocbeknek a spanyol polgárháborúról írt *Töprengések Spanyolországról* című cikkét.

EDVARD KOCBEK

Gyerekek, hagyjátok már anyukát

Nagy ívben vágódott el az autótól,
szinte tompán, alig hallhatón a levegőbe vetődött,
amikor a városból hazafele sietett. Csendesen elterült,
csak kezét emelte magasba, vele nyitotta ki a házi kert
ajtáját, táskájából minden szanaszét szóródott,
az autó megállt, belőle két ember kiugrott,
sápadtan és fejvesztve felnyögött,
férjétől a késés miatt kér elnézést, valaki férfias
zavarában rendbe szedi szoknyáját, oly ügyetlenül
kötötte meg kötétyét, lábai meg-megrándulnak, mintha
nem tudná kinyitni a kamrát, a rendőrök odaszaladtak
s elébe térdeltek, tenyerével köröz, már
hagymát szel, szemei nedvesek, szeretné
megtörölni, valaki az ajtóban csönget, fia az iskolából,
autósorok dudálnak, átkozott picca,
egy öregember az ölébe veszi a fejét,
férje megcsókolja és elsüt egy viccet, ő pedig
szemét lehunyva piheg, a víz felforrrt,
a tűz serceg, sietni kell, a tepsiben a hússzelet
már-már sístereg, három nő szedte össze a kozmetikai
cuccát, a táskájába tették, az asztal megterítve,
leülnek, fejét lehajtja, ma nem érzi jól magát,
szerfelett sietett, az autósor egyre hosszabb,
az autósok egyre ingerültebbek, a férje veszekszik vele,

már megint azok az idegek, dőlj csak le, aludj, ő
pedig halálosan fáradtan hanyatt feküdt, a vértócsa
nőttön-nő, meg kell írni a jegyzőkönyvet, karja
a mellére hullt, nézzétek, már alszik is, kipihenheti
magát, egy fehérruhás ember csendben betakarja,
gyerekek, hagyjátok már anyukát békén, csendben legyetek,
elszenderedett.

(A *Menyasszony feketében* című verseskötetből, 1977)

Hajnali háromkor

Mit írok? Verset? Levelet? Jelentést?
Talán orvosi leletet? Kérdéseket a sötétségnek?
Még ezt se tudom, hol vagyok. Egy báb-
színházban? Éjjelente egy elveszett városcáiban?
Studenecen? Bokalcében? Babna
gorán? A Vatikán diplomataszalonjában?
Vagy egy történetben a filmvászonon? Egy sírboltban?
Nem, az élők közt vagyok, jól tudom, testem eleven,
csak lelkem tévelyeg távoli emlékekben.
Bűvös hídként ívelek az alvilágba felétek,
kegyetlenül összekötve mind veletek.
Ki tér innen vissza újjáéledve és
tisztán, mikor már sehol sincs makulátlan
terep, felügyelet nélküli terület, könyörtelen
idegen mindenütt. Az ősi mítoszok még mindig hatályosak,
foglárókkal és pribékekkel, áldozataik köztünk járnak
meztelenül és lengén, láncokat csörgetve,
luciferi a rendezés, ablak még nem zárult
a végzetre, három személy játssza Beckettet.
Valaki egy még szörnyűbb végítéletből űz csúfot.
Közel vagyunk, hajnali háromtól hajnali háromig
csak egy lépésnyire: ez a józan-részeg mértéke, ő
a földalatti strázsa összekötő láncszeme, Orfeusz a vörös,

Eurüdiké meg a fekete szépség, csendben lépek ki
ablakomon, s mászkok egy kötélén a magányos
Kidričhez, semmiféle fordulatot nem fogadok el, legyen
az akár akháj, akár trójai, akár keresztes,
vagy kalóz, mindannyiunkat elvakított a női szépség és
férfiasságunk ereje egyre lankad. Amott az elfeledett, zavarodott
Prométheusz dacos ökrei nélkül kóborol, egy mellőzött professzor
a kegyetlen kirándulás végén, a gyermekek kireppentek,
vörös cipellők szelik át Párizst, svéd Luciák
gyertyákkal a kezükben, szarkofágon alvó pandúr,
valahol Gradaščica közelében az ifjak népdalt énekeltek,
egy másik elégedetlenkedő férfi a bárban, Péter
felismerte a hangom, a japán bükk nesztelen zizegésbe
kezdett, most egymásnak kettesben elmondhattuk,
mi nyomasztja lelkünk, eközben hevenyészve leszakítottam
egy mirtuszt, de hisz te vagy az, professzor elvtárs,
vállamra helyezi valaki a karját, ön se tud aludni,
rajtam semmiféle gyógyszer sem segít, hol keressem
a gyógyírt, gombás megbetegedés kínoz,
gyógyíthatatlan nyavalya, hagyd, hogy álarcom lehántsam,
igen, igen, veletek vagyok, bocsánat, a te tanítványod,
hisz emlékszel még, az utolsó órákban, mielőtt
a partizánok közé menet felolvastál nekünk egy részletet
a *Háború és béké*ből, elégettük az órarendet, a nyelvtant és
a térképet, most neked jelentek, csak hárman maradtunk,
másokat álmatlanság gyötör, én félelmemben matematikus
lettem, egyfolytában azokat számlálom, akik testét-lelkét
kettészeltem, majd az alvilágba küldtem, tizenháromig
jutottam és elvesztettem lábam alól a talajt, úgyszólván
beomlott alattam, éjente a mélységbe lépek, keresem
őket, de sehol sincsenek, nappal házat építettem
magamnak, nyughatatlan határon áll, időről időre
előjönnek, ajtómon zörgetnek, még mindig nem

merem kinyitni, valaki adhatna már egy formulát,
még mindig igazi professzor lennél, halkán súgd
fülembe, mit is mondhatnék nekik.

(A *Parázs* című verseskötetből, 1974)

Vállamon hallgatag madarak gubbasztanak

Vállamon hallgatag madarak gubbasztanak
s fakó arcomba bámul nap mint nap
a rég elfeledett rejtelem.

Szerzetes, százéves, e bűbáj-világot szemlélem,
ahogy az est földjébe rejtélyes vendégem
nyomot hagyott, könnyedet.

Hej, folyvást szent zsoltár dala szól,
elképedve bánat-szomjas gyász bong,
hallom örömteli, víg visszhangját.

Oh, egyre csak halk asszonyszemek lesnek;
amint alkonyul borús búcsút zengek,
s könnyes számos szép földi szempár.

Most a nap delén nyugodt a magány.
Most indulok, tudom, honnan, miért s hová:
keresem örök szerelmes társam.

Éji messzeség csendes szentélye vár,
ifjú szívem csak neked adom, mátkám,
táruljanak örök kapuszárnyak.

(*A föld* című verseskötetből, 1934)

Malaszt

Mikor az esti égbolt
váratlanul piroslón alkonyult
s a névtelen fénybe elmerült,
borzongás járt át.
Szertelen sebemből
halk vér
csurgott,
s elborított.
Lágy erőszak
vett erőt rajtam,
darabokra hasadtam,
akár egy hársfaág
egy júniusi éjjelen.
A hegyre kaptattam,
szorongásom szélnek eresztettem,
titkon közelített,
akár az órület.
Minden szerfelett szentté lett.
És sehol egy sötét gondolat,
nyoma se akadt,
de még vétek sem fakadt,
egyetlenegy árulás sem,
mely nyugalmat
nyújthatna vagy oltalmat.

(A *Borzalom* című verseskötetből, 1963)

[Borzalom]

Holt tanya közepén
vesztegtek éjjel,
vállam falat támaszt,
parázs perzsel,
üszök füstölög.

Forrás csordogál,
surran a macska,
holdsugár vadítja,
beront a magány,
árad a némaság.

Törődöm, gyötrődöm,
csak el ne essek,
valami kibillent,
egyensúlyt vesztek,
fülsüketítő az ordítás,
célja az elnyomás.

Fal tövében ibolyák,
almafa alatt boglyák,
holdvilágos a forrás,
a küszöbön füvek,
porladó szívek.

(Töredékben maradt szöveg, a *Felperzselt falu* című vers vázlata)

1940 ősze

Hasad a kukoricacsutka,
pecsétet pattint a hangja,
szakadoznak az iratok.

Az őszi szél felfelé nyúlkál
a lomb névtelen zilál,
szívem merő izgalom.

Hasad a kukoricacsutka,
lábam belepi az út pora,
távoli helyre iramlík.

Az őszi szél felfelé nyúlkál,
a szívem egyre zihál,
erőd add nekem, ó, föld!

Hasad a kukoricacsutka,
hallik a föld susogó hangja:
teremd meg gyümölcsöd!

Az őszi szél felfelé nyúlkál
Az ég csendesen leszáll,
feltáru! sírgödröd...

(A *Borzalom* című verseskötetből, 1963)

Erőszak

Valaki torkon ragadt,
hangom siralmasan hörög,
lexikonokba menekülök,
keresztrejtvények véletlenjébe,
rágógumim nyálát egyre csak nyelem és nyelem,
s közben vesznek el a diplomata jelvények;
kötegni prospektus, ismertető, katalógusok,
struktúrák, helyesbítések, kamerák,
kardiogramok, receptek, filmek,
túszok váltságdíjai, régi bélyegek,
a láncprodukcióik módszerei,
mind át lett nézve, gyanítható volt,
minden ki lett értékelve, garantált volt,
minden megismételhető és szörnyen szétrongyolódott.
Mindenütt a jog, mindenütt a rendszer az úr.
A díszekbe öltöztetett császár egyre meztelenebb,
a tollak pávatollakká lényegülnek.
Szélbe suttojják a titkokat.
A jereváni rádió bementa: az elvileg a helyes,
tótágast áll a valóság.
Russelnek tíz évébe telt,
mire a számok meghatározhatóságával kapcsolatosan
kijelentést tett,
a szerezsen pedig még mindig az adósunk.

(A *Köszikla* című, hagyatékban maradt verseskötetből, 1991)

Kísértés [1]

Előbb vagy utóbb megtörik általam
a várakozás, mely nem más
mint a folytonosság,
az időszűke közelébe
férkőzöm, a szakadék fölé
görnyedek, bár sohase zuhantam
még bele. A tenger: mérhetetlen
vizek morajlása, a hegyormok:
sziklák szimfóniája, szobrok
miriádja, itt-ott mégis felszisszen
ezernyi eleven emberi test,
a semmi kellős közepén
a dühöngő őület.
Sebes felhő-lehelet,
tévelygő vadak tappancsa
az erdőben s langy baglyok csapata,
fekete gyöngy a lányokon,
a szeplőtlen homályból
nyugalom tántorog,
a névtelen véletlen
teremtő ereje.

(A *Kőszikla* című, hagyatékban maradt verseskötetből, 1991)

Minden lehetséges

Higgyetek nekem, barátaim,
minden esetleges és feltételes,
a megsemmisülés oly közel,
akár a kockázatos szó,
és oly távoli, akár az álom, a nem-való,
tova illan halkán minden hajnal.
Sejtem, hogy ki kell fejezzem
minden történés
rettenetes valószerűségét,
hiszen csak némelyek sejtitek,
hogy minden egyes pillanat
a lehetőségek megvalósulása,
a legfényesebb felfedezéstől
a legsötétebb katasztróráig.
A mindenség valamennyi atomja
teljes megsemmisülést rejt,
ugyanakkor pedig az ismeretlen
legfennköltebb megnyilvánulása,
bár fogalmunk sincs róla.
Senki sem képes közülnök bármit is
feltartóztatni vagy megállítani,
képességünk egyedi:
a kibontakozás,
a legfőbb törekvés elviselésének

megtapasztalására való felkészülés,
túlontúl tenyerén cipel minket a jóság.

(A *Kőszikla* című, hagyatékban maradt verseskötetből, 1991)

LUKÁCS Zsolt fordítása és válogatása

OLEG TOMIĆ

Ahol az eget kampóval le- kötötték

*A jobbulás csupán az egészség pótcselekvése.
Johannes Clausen és Carl Gustav Jung beszélgetése (Részlet)*

Egy város varázsát olykor legjobban nagyobb távolságról lehet meg-
szemlélni, akár oldalnézetből, akár szemtől szemben közelíted meg.
Habár bódító a látvány, még mindig nem alakult ki benned határozott
benyomás a kivételességének mibenlétéről, ám ahogy egyre közelebb
kerülsz hozzá, kettős érzéseid támadnak. Egyrészt értékes ajándékként
megihletnek, ugyanakkor bizonyos módon felébresztik benned a rég-
múlt idők iránti gyászt. Ilyen a Raichle Ferenc park, ahol egymás után
felsorakozott négy, 19. század végén megépült bérpalota.

Ezen elbeszélés egy része az utolsó előttiben zajlik.

Igazából ritkán jártam arrafelé a munkahelyemről hazamenet, de egy ta-
vaszi napon rábukkantam a Trubadúr kávéházra. Nem lepett meg, hogy
nem vettem észre előbb. A mindennapi rohangálás miatt rengeteg do-
logról lemaradtam. Az egyik asztalnál egy szakállas alak ült. Felismertem.
Koldus volt.

Úgy döntöttem, felüdülok. Beléptem a kapun, és az asztalhoz ültem.
A felszolgáló lány nemsokára kijött a pincéből. Sört rendeltem. Felfelé
néztem.

A teljesen lepusztult és kísértetek lakta palota előtt húzódott meg ez a
kis terasz, amelyen több régi asztal és szék lett elhelyezve, az alján meg
kavicsok hevertek. Nem volt nyüzsgés. Legfeljebb egy-egy időnkénti
járókelő, aki talán a pályaudvar felé tartott. Arra a következtetésre jutot-
tam, hogy annak az embernek, aki ebbe az üzleti kihívásba belevágott,
két tulajdonsággal kellett rendelkeznie. Találékonyság és a régiségek

írási vonzódás. Ez utóbbi valószínűleg valamilyen sajtósági beteljesületlen vágy lehet.

Legközelebb, amikor arra jártam, megismerkedtem a tulajdonossal. Roko a neve. Zárából származik. A látogatásaim megsokasodtak. A tudatalatti terek szürkés-kék felülete lassan felfedte magát előttem, és eljutottam 1957. január 16-áig vagy 17-éig, amikor a községi pártbizottság titkára, Velizar Burzan, azaz Viktor elvtárs szorgalmasan böngészte a szovjet támadás elől elszökött magyar menekültek egy lapra gépelt jegyzékét.

Felületesen elolvasta a születési dátumokat és helyeket. Az kevésbé érdekelte. Naponta érkeztek hozzá a hírek, hogy a menekültek a befagyott Dráván keresztül szánkókkal mennek Szlavóniába. Letette a papírt az íróasztalára, kortyolt egyet a kávéjából, és elővette a másikat. Legfelül, a másik hasábon Pártos György neve állt, született Budapesten, 1891. 09. 21. Elgondolkodott.

Netán Pártos Sándor testvéröccse lenne? Felkelt, és az ablakhoz lépett. Szemlélni kezdte a Fasizmus áldozatainak terét. Lehullott a hó. Felragyogott a nap, és a tér egy része fénybe borult.

Eszébe jutott, hogy közel húsz éve zágrábi egyetemi tanulmányai alatt Lovrencsics professzor megemlítette neki Pártos Sándort, az elhallgatott és megbélyegzett pszichopatológust.

– Első nyilvános előadását azzal a mondattal kezdte, hogy Éva demens volt. És szűk látókörű. Értelmetlen cselekedetével letaszította az emberiséget a bűnbe. Így született meg a tudomány, egy lerágott almacsutka maradékából.

Lovrencsics professzor szünetet tartott, és folytatta:

– Minden mondata végzetes volt számára.

A felbőszült és feldühített közönség félbeszakította az előadását, és az elkövetkező napokban valóságos hajtóvadászat indult ellene. Leginkább a tudományos körökben, de a katolikus egyház is túlságosan szélsőségesnek találta az állításait. Szitkozódások és rágalmak követték egymást. Onnantól kezdve Pártos Sándor elszigetelten élt és dolgozott.

– Szabadkán ölték meg 1919-ben. Nincs tudomásom róla, hogy kéziratokat hagyott volna maga után, és hogy azok esetleg hol lehetnek.

Amikor megkérdezte, ki ölte meg, a professzor csak annyit válaszolt, hogy nem tudja a nő nevét, csak annyit tud róla, hogy a szeretője volt. Viktor elvtárs elindult az ajtó felé. Kinyitotta, és elmondta Márta titkár-nőnek, hogy sürgős, majd lediktálta az utasításokat. Hozzátette, hogy korábban fog hazaindulni, mert gyötri a gyomorégés. Nem hazudott. Kevéssel dél után a Lenin parkba érkezett, a Vermes-palota elé. Felmászott a lépcsőkön a lakásáig. Levetette a kabátját, kioldotta a sálját, és letette őket a fogasra. Levette a cipőjét. Papucsot húzott a lábára, és a konyhába indult. Kinyitotta a fiókot, és elővette a kiskanalat. Majd föléje hajtotta a szódabikarbónás kiszacsót. Figyelmesen öntette ki a kis lyukon keresztül, amelyet előzőleg vágott ki ollóval. Lenyelte, ivott egy pohár vizet, és továbblépett a szobába. A kifinomult faragásokkal díszített szecessziós radiátor fölé hajolt. Jólesett a melege.

Ki is valójában Viktor elvtárs?

Mint a legtöbb szegény körülmények között tengődő korabeli vidéki montenegrói fiatal, a kommunista eszméktől megihletve alig tizenkilenc évesen a Jugoszláv Kommunista Párt tagjává vált. Illegalitásban tevékenykedett, így került megbízatásból a Zágrábi Egyetemre. Kitűnt a tanulmányaiban és a pártmunkában is. A háború kitérését követően az elsők között csatlakozott a montenegrói partizánmozgalomhoz. Az egész háborút Montenegro északi részén és Szandzsákban töltötte. Négyyszer sebesült meg. A jugoszláv néphősi érdemrendet 1947-ben kapta meg. Milovan Đilas közeli barátja volt. A Párt felajánlotta neki egy magas funkciót a fővárosban, de csak rövid ideig maradt. Nem volt szerencséje a nőkkel, mert a titokzatos gyilkos hölgy története után, anélkül, hogy tisztában lett volna vele, minden elvtársnő, akivel együtt volt, közönségesnek, együgyűnek tűnt számára.

A Tájékoztató Iroda nyilatkozata után döbbenetesen észlelte, hogy a montenegróiak könnyedén kikötnek a Kopár-szigeten. Nem akart oda kerülni, ugyanakkor hányingerkeltőnek érezte besúgni a rokonait és a barátait. Szorongásai közepette eszébe jutott Pártos Sándor, és hogy utána kutatva tulajdonképpen megtanult magyarul. Megkereste Đilast, és előadta neki az ötletét. Így került az ország északi városába és a Vermes-palotába. Felügyelte a helyi magyar besúgókat, akikben a Párt nem

bízott meg, egyszerre rákosista kémeket és horthysta reakciókat sejtve bennük. Hogy könnyebben a bizalmukba férközzön, a Boros Viktor álnevet vette fel. Így lett mindenki számára Viktor elvtárs. Egyik munkatársa megkérdezte, miért döntött így.

– Irtózom a nagyvárosoktól – zárta rövidre.

Épphogy beköltözött a palotába, megismerkedett Jánossal, a szomszédos Leovits-palota lakójával. Néhány udvarias mondat után János megkérdezte tőle, tudja-e, hogy abban a lakásban, ahova beköltözött, kegyetlen gyilkosság történt.

– Nem tudom. Mikor? – lepődött meg Viktor.

– 1919-ben. Megöltek egy Pártos Sándor nevezetű kiátkozott pszichopatológust. Arról volt híres, hogy azt állította Éváról, hogy demens volt. Az elkövető Németh Judit kisasszony volt. Átszúrta a nyakát egy hosszú kötőtűvel.

– Pártos Sándor. Biztos benne?

– Csakugyan. Élénken emlékszem arra a sikoly megzavarta korai estére. Az erkélyen álltam a jegyesemmel, és beszélgettünk. Elszaladtunk a Vermes-palotába, és Németh kisasszonyra bukkantunk, aki a holttest mellett ült és mosolygott.

– Ismerte a kisasszonyt?

– Igazából nem, csak látásból. Egyedül élt. Az első világháború után a szülei elköltöztek a palotából. A szörnyű esemény után a lakás üresen állt. Némethék többnyire évente egyszer-kétszer jöttek, rövid ideig maradtak, de a lakást nem akarták eladni.

– És Judit? Hány évre ítelték el?

– Driád tüneteit állapították meg nála. A nimfománia következtében keletkezett megbolondulást. A törökkanizsai elmeegógyintézetbe zárták, ahol 1940-ben hunyt el.

– Honnan tudja? Az újságban olvasta?

– Nem. Egyszerűen megtudtam. A létezés titkának tekintem. Van egy közmondás: ahol az eget kampókkal lekötötték. Elnézést, Viktor elvtárs, mennem kell, tudja, a munka...

Beesteledett. Viktor elszunnyadt a kanapén. Valamilyen zörejre ocsúdott fel, és rápillantott a karórájára. Felkelt, és felkapcsolta a lámpát. Aztán

a másikat, amely az ágya mellett állt. E pillanatban valaki csengetett, amitől jókedvre derült. Kinyitotta az ajtót. Gligorić felügyelő és egy idős ember állt előtte.

– Szervusz, Ranko! – mondta Viktor, majd kezet fogtak.

– Szervusz, Viktor! Elhoztam Pártos Györgyöt. Igazolta, hogy Sándor testvére. Sietek, szolgálatban vagyok – Gligorić felügyelő leszaladt a lépcsőn.

– Fáradjon be – szólta hozzá magyarul Viktor.

Beléptek a szobába, és bemutatkoztak egymásnak. Viktor megkínálta a férfit teával, ám ő azt válaszolta, hogy nem kér. Felajánlotta, hogy üljön le, ahova szeretne. Mozdulatlanul maradt.

Hallgatott és figyelmesen szemlélt. Viktor elgondolkodott, hogy talán hibát követett el, amikor lakásába invitálta. Nem akarta zavarni, elsétált a radiátorig, és rátette a kezeit.

György állapota elszomorítóan hatott. Sovány volt, gyenge, középmagas. A haja megritkult, mind a jobb, mind a bal oldalon, a feje közepén teljesen megkopaszodott. A szemöldökei kitéűntek. Az arca vérömlenyekkel volt tele. Viktor fel tudta ismerni az együttérző lelket. Háborús tapasztalat.

Közben György leült a kanapéra, Viktor a karosszékbe ereszkedett.

– Mikor érkezett Jugoszláviába?

– Nagyjából tíz-tizenegy napja.

– Szándékozik maradni?

– Valószínűleg. Ebben az életkorban már nincs kedvem kóborolni.

– Mi a foglalkozása?

– Órásmester vagyok. Ahogy az édesapám is volt. Látom, van Cartier-je.

Viktor megfordult, és a falióra pillantott.

– Zavarja valami? Látom, a kezeit rázza.

– Időnként el-elzsibbadnak. Az első világháború kitörése után azonnal mozgósítottak, és a zászlóaljamat Szerbiába vezényelték. Szabácsnál a robbanás összevissza sebezte a kézfejeimet. Közel három hónapon keresztül nem tudtam mozgatni az ujjaimat, és nem éreztem semmit. Ráadásul az orvos akkor azt mondta nekem, hogy soha többé nem leszek képes használni az ujjaimat.

– Tudja, miért van itt?

– Tudom. Ebben a szobában ölték meg Sándort – pontosan leírta. Ki-
mondottan nagy. Közepén egy hosszú rézasztal, a két ablak között egy
tágas vitrin, benne kobalttányérok és csészék. Az ágy felett falióra. Az
ágy felett a *Bércek között* című festmény. (György egy másodpercre eltű-
nődött: vajon ez eredeti Iványi-Grünwald?)

– Nem változtattam meg az elrendezést. A bútorzat elég értékes és ki-
váló minőségű. Csupán ezen a kisasztalon keletkezett némi rozsdá az
utóbbi időben. Némethék ízléses emberek voltak.

– Egy jóságos csecsemőhöz hasonlított – mondta György halkán Sán-
dorról.

– Judit és Sándor. Tud valamit a viszonyukról?

– Szinte mindent, Viktor elvtárs. Szinte mindent. . .

György kigombolta kabátja legfelső gombját.

Judit leszállt a vonatról. Meleg, júniusi nap volt. Letette a nehéz bőrönd-
jét, és szemlélni kezdte a Keleti pályaudvart. Kellemes érzés futott rajta
végig.

– Édes lesz a bosszú – suttogta.

Az utasok elhaladtak mellette. Valaki a nevéen szólította, mire megfordult.
Endre nagybátyja közeledett hozzá, és integetett. Hozzálépett, hom-
lokon csókolta és átölelte. Megragadta a lány bőröndjét, és szoba ele-
gyedtek. Endre utoljára Eleonóra lányának hetedik születésnapján látta
őt. Ennek ellenére ismerte Judit családjának viszonyait. Judit úgyszintén
ismerte Endréét. Endre és László, Judit édesapja évente legalább három-
szor levelet váltottak. Utolsó levelében Endre igazolta, hogy komfortos
lakást talált Judit számára, és hogy elintézheti, hogy, ha megfelel, állást
kapjon a közigazgatási bíróságnál.

Ám régebben ez nem így volt. A két testvér összeveszett. Judit emléke-
zett arra az időszakra, amikor a viszonyuk megromlott. Megkérdezte az
anyját, miről van szó, amire ő azt válaszolta, hogy apró nézeteltérések-
ről. Nemsokára, a születésnapja után Judit megtudta a teljes igazságot.
Ugyanis őexcellenciája Kálnoky úrnak nyári rezidenciája volt a Balato-
non. Egy kis létszámú válogatott társaság számára fogadást tartott, köz-
tük volt László és Endre is. Kálnoky úr kiváló diplomata volt, a Monarchia

több nagykövetségén is szolgált. Többnyire a politikáról értekeztek. Endre egész idő alatt hallgatott, és leitta magát. Egyik pillanatban magához ragadta a szót, és cipőtalppal nekirontott a Monarchiának. Zsarnokoknak és népnyúzóknak bélyegezte meg a jelenlévőket, és egzaltáltan felkiáltott, hogy Franciaország meghozza a jobb világot.

Fél évre rá levelet írt Lászlónak. Bocsánatot kér, megbánta a kihágását. Ha módja van arra, hogy kiengesztelje, megteszi, majd azzal zárta le a levelét, hogy meghívja őt és a családját Eleonóra lányának születésnapjára, február 17-ére.

Így is lett. Kibékültek. Volt más is. Endre elmesélte Lászlónak, hogy egy társasházban eladó egy kétszobás tetőtéri lakás, amelyben ügyvédi irodát szeretne nyitni. László készségesen megadta neki a kölcsönt.

Judit tekintete Endrére meredt. Feltűnően hasonlított a testvérére. Mindkettőjüknek vörös folt volt az orrán, apró egyenlőtlenség a szemöldökeik között, és éles volt az állkapcsuk.

Közeledtek a villamosmegállóhoz. Nem messze egy fiatal kolportőr felkiáltott: Kitért a második balkáni háború! Horvát–Szlavónországban merényletet követtek el Skerlec bán ellen!

Rekkenő hőség érződött a levegőben. Felszálltak a villamosra. Judit leült. – Ne felejtse el, 52-es lakásszám. Közvetlenül az Erzsébet királyné úti lakásod mellett fog megállni a villamos – mondta neki Endre. A lány bólintott. Gondolatai elkalandoztak. Már a gimnáziumi években, a tizedik osztályban megérezte, hogy el kell költöznie Szabadkáról, és ezt nem titkolta el a szülei előtt. Különösen elviselhetetlennek érezte az ottlétét, amióta a jegyese cserben hagyta. Azt mondta nekik, hogy csalódott a saját érzéseiben, többet várt. Nem tud itt maradni. Hosszas hallgatás után a szülei rábólintottak.

Bosszút forralt, de még nem tudta, hogyan. Eleonóra születésnapjára ebédje után megtekintette Endréék könyvtárát. A felső polcokon jogtudományi szakirodalom, az alsókon francia szerelmes regények sorakoztak. Találomra vett elő egy könyvet az alsó polcra és kinyitotta: *Justine ou les malheurs de la vertu*. Bele-belelapozott. Megtetszett neki, elvitte a könyvet. Még régebben a Pallas Nagy Lexikonában elolvasta az Anne de Lenclos Ninon-ról szóló szócikket. Eszébe jutott, hogy azt olvasta róla,

hogy a szabad szerelem elvét vallotta. Különös benyomást keltett benne, hogy Krisztina svéd királyné is felkereste. Talán azért, mert a szabadkai kispolgári közegben el sem tudta volna képzelni az ilyesmit. Sade márkít olvasva összeállt számára a kép. Ismét elővette a lexikont, és elolvasta a szócikket. Megértette az összefüggéseket arról, hogy mi köti össze az elmét és a hüvelyt. Úgy érezte, hogy azonnal cselekednie kell, de nem tudta, hogyan. Alig egy hónappal a felutazása előtt a Budapesti Hírlapban elolvasott egy cikket Pártos Sándor pszichopatológusról. Néhány nappal később megjelent még egy. Hecckampány zajlott az ellen a férfi ellen. Erős vonzalom ébredt fel benne az iránt, amit Éváról mondott. Lehetőséget látott benne. Eldöntötte, hogy találkozik vele.

Leszálltak a villamosról, és nemsokára a gyönyörű kétemeletes belső terében voltak. Felmásztak a széles lépcsőkön az első emeletre. Endre, miközben benyomta a kulcsot a zárba, megemlíttette, hogy három hónapra előre kifizette a lakbért. Judit nagyon elégedett volt. Négy tükröt számolt meg. Endre megkérdezte, elgondolkodott-e a gyorsírói állásról, mire ő azt válaszolta, hogy elvállalja.

– Néhány napon belül átjövök hozzád, hogy elmondhasd a benyomásaid. Meg akartam mutatni neked a várost, de László azt írta, hogy nincs szükséged idegenvezetőre. Nehogy elfelejtsem, itt van Pártos címe.

Elővette az összehajtogatott cetlit, és odaadta neki. Ezután elment.

Judit az ablak mellett állt, és kinézett az utcára. A függöny kellemes illatot árasztott. Aztán elcipelte hálószobájába a bőröndjét, és az ágyra tette. Kinyitotta, kivette az összehajtogatott ruháit, egy halom fehérneműt, két pár cipőt, egy estélyi ruhát, egy tál berkenyét és Sade márkí könyvét. Kikapott egy berkenyét, és beleharapott.

Ez alatt az idő alatt egy Milánkovics Milutin nevű illető megállt a Hét-személynök utca 17. szám alatti ház előtt, felnézett, és megszemlélte a tetőtéri lakás két kis ablakát. Megragadta a vaskilincset, és kisebb erőfeszítéssel kinyitotta a magas fakaput. Belépve az udvarra visszanezett a terasz felé, amely mellett egy hársfa magaslott. Körülbelül húsz méterrel arrébb volt egy kisebb ház, amelynek az ajtaja nyitva állt. Elindult a gyepen.

– Jó napot kívánok! – mondta és bemutatkozott. – Pártos Sándor urat keresem.

– Én vagyok az. Fáradjon be, és foglaljon helyet. Mi céllal, Milánkovics úr? – mondta kellemes hangon a fiatalember. Egy töltőtollat tartott a kezében. Az asztalon egy kinyitott jegyzetfüzet feküdt, valamint egy vizeskancsó és két pohár. A szoba kisméretű volt, hőmérséklete lényegesen alacsonyabb volt, mint a kinti.

– Azonnal a lényegre térek. Azt hiszem, a látogatásomnak köze van a munkájához. Ugyanis nemrég Bécsben részt vettem egy nemzetközi értekezleten, amelynek a naptárreform volt a témája. Csillagász vagyok, az alkalmazott matematika professzora a Belgrádi Egyetemen. A beszédem nagy figyelmet keltett. Utána elmentem Rudolf Lebender újságíróval ebédelni egy étterembe. Különbőféle témák voltak terítéken. Egyik közülük a bécsi sajtó és az ott megjelentek. Néha jó dolgok is történnek, mint mostanság Budapesten, mondta Lebender. Megkérdeztem, miről van szó, mire részletesen elmesélte az Ön esetét. Nem jellemző rám az elharmarkodottság, de megkértem, táviratozzon, ha megtudja az Ön címét. Visszamentem a szállodai szobámba, és lefeküdtem. Aztán eszembe jutott a tavaly májusi dalmáciai tartózkodásom. A Kattarói-öbölben nyaraltam, és egyik napon Demeter atyával találkoztam egy kőhalomnál. Váltottunk pár szót, ahogy az ilyenkor lenni szokott. Kedvtelenül válaszolt, látszott, hogy elmélyedt a gondolataiban. Furcsán viselkedett. Úgy mozgatta a fejét, mint amikor az ember saját magára haragszik. Megkérdeztem tőle, történt-e valami baj, azt válaszolta, hogy ez a földi világ egy siralomvölgy. Majd hozzátette, hogy nem sokkal ezelőtt Bisenicék otthonában járt, ahol meglátogatta Bosát. Elsötétülésben szenved. Megkérdeztem, az meg mi, azt mondta, hogy egy nagyon régi elmebetegség, amit egy 15. századi krónika is említ.

– Ismételje meg, kérem.

– Elsötétülés. Olyan, mint a napfogyatkozás, csak idegi síkon történik. Pártos aprólékosan, szótagról szótagra bele-beleírta jegyzetfüzetébe a hallottakat.

– Demeter atya azt is elmesélte, hogy a nők szoktak megbetegedni tőle, és hogy négy szakaszát ismeri. Az első gyakran a sírás, ami zokogássá

fajul, amikor a nő tudatában van annak, hogy valamilyen veszteség érte, de nem képes visszaemlékezni arra, hogy milyen, és nem is tudja leírni. Ezenkívül nem ismeri fel az ízeket, és erős késztetést érez arra, hogy valamilyen gonoszszágot kövessen el. Az utolsó és legvégzetesebb szakasz az, amikor kísérteteket kezd látni. Az eretnekek az elsötétülést Éva-kórnak nevezik.

Pártos még néhány pillanatig jegyzetelt, aztán letette a töltőtollát, fel-emelte a fejét, és diadalmasan elmosolyodott. Azon hezitált, hogy szóvá tegye-e, majd mégis megjegyezte, hogy őszintén csodálkozik azon, hogy egy belgrádi professzor folyékonyan beszél magyarul.

– Gyermekkoromban tanultam meg a szülőfalumban, Dályán. Eszék környékén fekszik, magyarok is élnek ott. Magyar gyerekekkel játszva tanultam meg.

– Miért keltett nagy figyelmet a bécsi beszéde?

– Rövid összefoglalóval kezdem. Az egyiptomiak a 365 napból álló évet ismerték, de egy napév 1/4 nappal volt hosszabb az egyiptomi évnél. Julius Caesar uralkodása alatt az egyiptomi naptárt alapul véve naptárreformot vittek végbe, azóta 365,25 nap van. Idővel a csillagászok rájöttek, hogy az az év túl hosszú, így a 16. század második felében a tényleges idő 10 nappal megelőzte a Julián-naptár szerintiét. XIII. Gergely pápa úgy hajtotta végre a reformját, hogy megszabta, hogy 1582-től egy bizonyos napot követően 10 napot át kell ugrani. 13 napnyi eltérés maradt a két naptár között. Kutatva ezt a kérdést, amelyre még nem találtam választ, bizonyos következtetésekre jutottam. A szökőévek problémája úgy küszöbölhető ki, hogy csak azokat nevezzük szökőéveknek, amelyek esetében az évszám maradék nélkül osztható 4-gyel, a közönségesek pedig csak akkor válhatnak szökőévvé, ha évszázadaik számát elosztjuk 9-cel, majd tovább 2-vel vagy 6-tal. Az így kapott dátum igazodna a Gergely-naptár szerintihez, szinte azonossá válna vele.

Judit azzal a döntéssel kezdte a napját, hogy többé nem fogja hordani a melltartót. Azt akarta, hogy a mellbimbói kitűnjenek, ezért szűk kötösöket viselt. A nyáriak puha szövetből készültek. Virágzó mellei voltak. Kisminkelte magát és megfésülködött, majd tíz óra után kiment. Mielőtt

elindult volna, bepillantott a kis élestarba. Jobb oldalon a fapalcok dúskáltak az élelmiszertől. Nem volt éhes. Biztosan Erzsébet, Endre felesége töltötte fel, gondolta. Aztán eszébe jutott, hogy a lányuknak, Eleonórának a neve is e-vel kezdődik.

Órákon keresztül sétált. Megjegyezte a boltokat, amelyeket a következő napokban meg szeretne látogatni. A házkapukba is be-bebújt. Különösen a Szent István-bazilika keltett benne lélegzetelállító benyomást. Megszomjazott.

Leült egy asztalhoz a Palace szálló kávéházának teraszán, és cseresznyelevet rendelt. Megkérdezte a pincért, hol található a Hétszemélynök utca, aki azt felelte, hogy azon a környéken lakik, és útbaigazította. Kicsit később elindult. Megállt a kirakat előtt, és felfelé nézett. A cégtáblán ez állt: *Zala Mór könyv- és papírkereskedése*. Belépett. Megkérdezte a férfit, készít-e névjegykártyákat. Azt válaszolta, hogy készít, és ujjával az asztal bal sarkában lévő névjegykártyakötegre mutatott.

– Mit szeretne ráíratni?

Lediktálta.

– Hányat kér?

– Legyen harminc darab.

– Holnap lesz kész, 11 és 12 között.

Kijött. Séta közben eszébe jutott, hogy elfelejtette megkérdezni, mennyibe fog ez kerülni neki.

Hétszemélynök utca. Kinyitotta a kaput, és észrevett az udvar végén egy házat, amelynek nyitva volt az ajtaja. Elindult a ház felé. Elhaladt a fal mellett felsorakozott virágágyások és a szakállas sapkás törpét ábrázoló márványfigura mellett. Belépett és bemutatkozott.

– Maga biztosan Pártos Sándor?

– Igen, én vagyok. Foglaljon helyet. Kér vizet?

– Kérek. Nagyon figyelmes.

Pártos a kancsóért nyúlt, vizet töltött egy pohárba, és a lány felé nyújtotta. Judit ivott néhány kortyot. Még soha nem látott ilyen szempárt. A szemlencséken volt egy világító, vöröses fényt sugárzó pont.

– Miben segíthetek, Németh kisasszony?

Judit elmesélte látogatásának okát, és hangsúlyozta, hogy a részletekre is kíváncsi.

Pártos azt válaszolta, hogy szívesen beavatja, milyennek képzelte el eredetileg azt a szerencsétlen előadást.

– Hosszas lesz, előre is elnézést kérek.

Megemlítette Rubens *Ádám és Éva* című festményét, amely elgondolkodtatta, és ez lett *A demencia eredetéről* című tézisének gerince. A képen Ádám felemelt kézzel és kinyújtott mutatóujjal megszólítja Évát, mintha tudatosan le akarná beszélni őt a szándékáról. Éva egy fának támaszkodik, a jobb keze nem látszik, mivel elrejtette a lombkoronában. Szemei csukva vannak, lélekben távol van, befelé fordul. Egyetlenegy mozdulatával sem sugallja, hogy ellenállna Ádám szemrehányásainak, épp ellenkezőleg, hanyagnak tűnik, miközben bal kezét az arcához emeli. Pártos elhallgatott, majd folytatta:

– A legfontosabb mozzanat Éva mély közönyössége. Teljesen elrugaszkodott a valóságtól. Nem érti azt, ezért téves következtetéseket von le. Judit figyelmesen hallgatta, egyszer sem szakította félbe. Elámult Pártos gondolataitól.

Sándor csak egyszer nézett rá. Juditot ismét hatalmába kerítette a kellemtelen érzés a vörösös visszfénytől. Végezetül elmesélte neki Milánkovics professzor dalmáciai tapasztalatát.

Judit az asztalra rakta a poharát. Felállt, és elkezdett vetkőzni. Meztelenül lassan széttárta először a jobb, majd a bal lábát, odahajolt, és mindkét kezét az asztalra tette.

– Birtokodba vehetsz.

Visszatért a lakásába, és belépett az éleskamrába. Birsalmakompótot vett elő. Mindet megette.

Másnap fél tizenkettő körül elment a könyvkereskedésbe, utána végigjárta a tegnapi megszemlélt boltokat. Vett egy kézitáskát és egy parfümöt. Megfigyelte, hogy a budapesti nők alig hordanak kézitáskát. Aztán meglátogatta az aprósobrok kiállítását. Kora délután egy ismerős hangra lett figyelmes.

– Judit!

Megfordult. Endre volt az. A házkapuban állt. Judit megörült, és elindult feléje.

– Nagyszerű hírem van! Először is hadd mutassam meg neked az irodámat!

Magas, egyemeletes épületet látott, amelyet mind a négy oldalán kerítés vett körül, és kétméterenként volt egy ajtaja és ablaka. Belül egy kis udvar volt. Mellszoborral a közepén. És egy pad a fa mellett.

– Ma reggel találkoztam Szilassy bíróval, aki megerősítette, hogy felvettek. Hétfőn reggel hétkor legyél a közigazgatási bíróságon – mondta. A lány elmosolyodott és megköszönte.

– Tudom, hol van – mondta Judit. Felmásztak a lépcsőházon a tetőtérig. Endre kinyitotta az ajtót, és bementek.

– Megy a munka?

– Kapkodom a fejem. Számos ügyfelem van. Sikerült visszafizetnem Lacinak a tartozás egyharmadát. Erzsí meghívott téged vasárnapi ebédre. Hiányzol Nórácskának. Megnőtt a születésnap ünnepsége óta. Már nem az a pici lány, mint amilyen annak idején a téli kirándulásunk alatt a Magas Tátrában volt.

– Eljövök. Nem felejtettem el, hol laktok.

Endréék szívélyesen üdvözölték. Judit hozott nekik egy üveg újfajta keserűlikőrt, egy rózsacsokrot és belga csokoládét. Különösen az újfajta ital tett rájuk nagy benyomást. Judit elmesélte, hogy a Váci úton sétálva az egyik kirakatban meglátta a plakátot: *Pelinkovac Pokorny. Kir. orsz. zágrábi likőrgyár r.-t, ezelőtt – Pokorny Ferencz*. Vett egy üveggel, és megtetszett neki. Úgy gondolta, nekik is tetszeni fog. Legtöbbet Erzsébettel beszélgetett, játszott Eleonórával. Arra a következtetésre jutott, hogy ez egy békés, boldog család.

Már az első napon belejött a munkába. Segítségére volt Irma kolléganője, akivel együtt dolgozott az irodában. Nem fáradt ki, csak az ujjhegyei fájtak az írógépen való pötyögtetéstől. Szilassy bíró is benézett és bemutatkozott. Judit azt hitte, idősebb emberrel lesz dolga, de körülbelül negyvenöt éves lehetett. Nagyképű és közönséges. Középen az alsó foga megfeketedett. Lehanyaglott, mint a Monarchia, mondaná Endre. Miután elment, Irma hozzáfűzte, hogy elvált. Nőcsábász. Judit tudomásul vette.

Kérésére csütörtökön Szilassy bíró a hivatalában fogadta.

– Örvendek, Németh kisasszony. Mi szél hozta, hölgyem?

Judit sietve az asztalához lépett, és odaadta a névjegykártyáját. Amaz elvette.

– Kéjnő és jőtevő? Azt hittem, hogy jőtevők nem léteznek – mondta félhangon.

– Márpedig én az leszek. Egyenlőségre törekszem. Amit elolvasott, abban nincs ellentmondás. A szolgáltatásaimból megkeresett pénzből egyesületet alapítok, amely a kiszolgáltatott és megalázott nőket fogja segíteni. *Solidarité pour les femmes* lesz a neve. Egyedül nem tudom vezetni a klubot, szükségem van még nőre, mindenekelőtt egy gazdagra – mondta.

– Adott még valakinek névjegykártyát?

– Még nem, de szándékozom.

– Ön pimasz és becsvágyó.

Judit elment.

Estefelé lyoni szaténruhában pózolt a tükör előtt. Valaki az ajtaján kopogott. Szilassy bíró volt. Mennyi az annyi? Judit megmondta az összeget.

– Drága – mondta, és elővette a pénztárcáját.

– Kitűnő adottságaim vannak! – vágott vissza.

Közösülés után csendben feküdtek az ágyon. Judit arra gondolt, hogy valóra kezd válni az álma. Ilyen életre vágyott. Felülmúlom Ninont. Ámbár, találnom kell magamnak valamilyen művésznevet, gondolta.

Szilassy a második szeretője volt, de az első, aki kifizette. Tisztában volt azzal, hogy elterjed róla a hír, és hogy a családja is előbb-utóbb megtudja. Két szabályt vezetett be: közvetlen lesz, és csak rövid beszélgetésekbe bonyolódik az ügyfeleivel. Kivéve olyan eseteket, amikor úgy érzi, hogy hasznára lehet az illető. Mindent alárendelt annak a célnak, hogy valamelyik ügyfelén keresztül megszerezze a megfelelő üzlethelyiséget az egyesület működtetésére. Szilassy Aladárt, mint a Magyar Királyi Közigazgatási Bíróság másodelnökét megfelelő személynek tartotta erre. Megtörte a csendet, és hűvösen leszögezte:

– Nem te birtokoltál engem. Én vettelek birtokba.

– Ezt nem értem – jött zavarba Szilassy.

- Elmondtam neked, mit óhajtok.
- És ha nem leszek rá képes?
- Akkor már nem lesz szükségem rád.
- Gondolkodnom kell róla. Ügyelnem kell a jó hírnevemre. Néhány ember tartozik nekem egy szívességgel, de ezt titokban kell elvégezniem. Nagyjából tíz napra rá ismét meglátogatta Juditot. Közölte vele, hogy meglesz az egyesülete.
- Megadta a címet, és átadta neki a kulcsot. Hozzáfűzte, hogy csak január 1-jétől kezdve kell fizetnie Gyulának a bérleti díjat.
- Másnap odament. Néhány napja járt a Koronaherceg utcában, de nem vette észre a cégtáblát, amelyre a Budapesti Sakkozó-Társaság volt ráírva. Felmászott a lépcsőn, és kinyitotta az ajtót. Belépett a kis váróterembe, amelynek jobb oldalán egy pad állt. Továbblépett egy nagyobb helyiségbe, amelyben négy asztal és nyolc szék volt. Az egyikén sakkfigura állt. Dohos szagot érzett.
- Kinyitotta az ablakot, és a falakat bámulta. Meglepte a tisztaságuk. Arra gondolt, hogy hiányoznak a függönyök, az abroszok és a vázák. Megváltoztatta az elrendezést, de nem volt vele elégedett, ezért ismét nekilátott. Aztán leült és az asztalon levő sakkfigurát bámulta.
- Ekkor találta ki a becenevét. *Nenè*.
- Őszig négy névjegykártyát osztott ki. Télre ez a szám megháromszorozódott. Pártos és Szilassy néha hetente kétszer is jöttek. Egyedül Pártossal szeretett hosszasan beszélgetni. Tetszett neki. Egyre több nő kereste meg az egyesületet. Judit pénzt adott nekik a szükségleteikre, néha lakbérre is. Nem utasított vissza senkit. Egy hófúvásos szombaton megjelent nála egy természetes nő. Öltözetéből Judit arra következtetett, hogy minden bizonnyal dúsgazdag. Medve szőrme kabátot és bárány szőrme kucsmát viselt. Arany fülbevalója volt. Széles állkapcsa elcsúfította az arcát. Szemben ült Judittal, és bemutatkozott.
- Öklös Jácinta.
- Németh Judit, örvendek.
- Emil felesége vagyok. Tudom, hogy önhöz jár. Mindent bevallott, és elmesélte, mivel foglalkozik.
- Nem tagadom. Gondolom, elvállik.

– Nem. Könörgött, hogy ne váljunk el, és rám íratta a teljes vagyonát. Sok pénzem van, csatlakozni szeretnék önhöz.

– Rendben.

– Ez fontos. Van engedélye a Solidarité működtetéséhez?

– Őszig érvényes a szerződés.

Karácsonykor Judit hazautazott Szabadkára. A szülei büszkék voltak rá, mert azt hitték, hogy harmonikusan elrendezte az életét, ahogyan azt a leveleiben leírta. Endrééről kérdezték. Karácsony másnapján korábban elment pihenni. Nem tudott aludni.

Eszébe jutott Pártos kisprózája.

CLAUSEN FRESKÓFESTŐ ÉS JUNG LÉLEKELEMZŐ BESZÉLGETÉSE

Lélekelemző: Hallgatom.

Freskófestő: Eljárás folyik ellenem. Megtudtam, hogy kiközösítenek az egyházból, holott harminchat éven keresztül hűségesen szolgáltam. Tekintélyt szereztem a katolikus világban, talán nagyobb, mint Graff.

Lélekelemző: Kérem, ezt magyarázza meg.

Freskófestő: Fiatalkoromban Törökországban jártam, és meglátogattam a Matejcse kolostort, nem messze Uszkupitól. Ott egy 14. századi freskót láttam. Kíváncsi voltam arra, hogyan festik a görögkeletiek a freskóikat. Az említetten Jézus és a Szűzanya közel állnak egymáshoz. Mária nekitámasztotta Jézuséhoz az arcát, és szorosan átölelte, úgy áll, mintha könnyögné, míg szorosan magához öleli. Míg Jézus arca nyugodt, Máriáé meggyötört és gyászos, a közeli veszélyérzet mérhetetlenül rányomta a bélyegét a leeresztett szemöldökeire. Számtalan freskót láttam az életem során, de ez a matejcsei volt számomra a legmeghatóbb. Tavaly Krakkóban jártam, ahol a Szent Anna-templomban egy freskót kellett megfestenem, a keleti oldalon, a szószék feletti üvegablak mellett. Olyan freskót festettem, amely kísértetiesen hasonlít ahhoz, amit Matejcsében láttam, ugyanakkor hozzáadtam néhány finom árnyalatot. Jézus arca ugyanaz, de Mária elfordította az arcát, mintha meghallotta volna, hogy valaki lopakodik. Mögöttük közeledett az ördög, mint valami csavargó, fekete reverendában és kapucnival a fején. Tekintete ijesztően fenyegető volt, alig nyitott száján kilógott a nyelve. A háttérben felsejlettek az Aranypalota vonásai.

Szünet.

Lélekelemző: Mi történt utána?

Freskófestő: Amikor befejeztem a freskót, Sapieha érsek vizitációt tartott. Szemém meresztve megbámulta, majd rosszállóan rám nézett. Rájöttem, hogy az alkotásom istenkáromló. Beszélgetésünk rövid volt. Az érsek atya közölte velem, hogy levelet fog írni Feratta érseknek a Vatikánba. Részletesen leírja neki, miről van szó, és büntetést fog követelni a részemre. Megkérdeztem, hogy milyen. A legszigorúbbat – válaszolta.

Lélekelemző: Miért tette azt?

Freskófestő: Elapadt a hitem. Ha egyáltalán létezik még bennem, akkor is csak egy szálkányi apró részecske. Nem szorongok többé, csak gyakran az a benyomásom, hogy elpusztult minden. Nem tudom megmondani, mikor és miért következett be ez a változás, de néha eszembe jut az a zűrzavaros éjszaka, amikor eltűnődtem azon, az igaz utat járom-e, vagy tévhitaim rabja vagyok, és a hit nem vált meg a káosztól és megsemmisüléstől, választhatam volna-e magamnak más hivatást. Mi a véleménye a freskómról?

Lélekelemző: Mielőtt megválaszolom a kérdését, fel kell hívnom a figyelmét arra, hogy azon a zűrzavaros éjszakán a lelke mély válságot élt meg. Ez akkor szokott bekövetkezni, amikor az ember valami jobbat kíván számára, így beszél az ördög kelepcejébe. Ez olyan, mint Valéry Genovai éjszakája. (Arckifejezése alapján a lélekelemző rájött, hogy a freskófestő nem tudja, kicsoda Paul Valéry, ezért hozzátette, hogy tehetséges kortárs francia költőről van szó.) A jobbulás csupán az egészség pótcselekvése. A freskójával kapcsolatban egy részlet a hatalmába kerített. Mégpedig az Aranypalota. Szerintem az ördög onnan lépett ki, és Mária nem őt, hanem pont az Aranypalotát nézte.

– Mindent tudok – sottogta Endre Judit fülébe a vasárnapi ebéd után. A Népszavában megjelent egy cikk a Solidarité tevékenységéről, A Hős-nőink címmel. Jácinta ötlete volt az újságíró meghívása, Juditnak pedig tetszett az ötlet.

Fontosnak tartotta megnyerni a közvéleményt, hogy ez a javára váljon. Úgy is lett. Alig pár nap elteltével a bankárok és a tőzsdések megrohmozták az egyesületet, különféle összegeket ajánlva. A támogatás tényleg kiadós volt, a szegény nők is odatódultak.

Judit és Jácinta összehangoltan működtek, de nem voltak baráti viszonyban. Távolságtartók voltak egymással. Emil miatt nem tudtak egymáshoz közeledni, habár ő már nem járt Judithoz. Judit megbékélt azzal a tudattal, hogy örökös megvetés lesz az osztályrésze. Jácinta kétszer is megkérdezte tőle, kik a szeretői, de Judit titkolózott.

Egy napon Judit a kedvében akart járni, és felsorolta őket. Ugyanakkor kihagyta azokat, akik különösen fontosak voltak számára. Jácinta csak némán hallgatta.

Aztán megtörtént a szarajevói merénylet.

Bécsben a Radetzky-indulót játszották, Budapesten felcsendült a *Megállj, megállj, kutya Szerbia!*

Kinek a pap, kinek a papné. Nagyjából ezekkel a szavakkal lehet leírni Németh Judit négy háborús évét. Minden a kezére játszott, a szegénység, az erkölcsi züllés, az ország összeomlása.

Áron alul megvásárolta a szalont az addigi tulajdonosától, majd a *Népszava* újságírói, nyugatos költők, festők, színészek és mágnások találkozóhelyévé tette. Nenè híres kurtizánná vált. Az egyesületet teljesen átengedte Jácintának. Pártos Sándor egy volt a mozgósítottak tízezrei közül. Levelet kapott tőle 1915 márciusában. Erdélyből írt neki. A feletesei megtudták, hogy pszichopatólógos, ezért a brassói szanatóriumba vezényelték. A gyógyintézet mellett van egy birtok, amely az Árpád-korban királyi kézen volt, ma Mikes grófé. Megismerkedett vele. Az idős nemes egyedül élt a nagy házban. Ragyogó emlékezőtehetsége kiapadhatatlan adatforrásul szolgált az Árpád-ház itteni kötődéseire, illetve a Kálnokyak, Rozsnyaiak és Mikések történetére, akik közel nyolc évszázadon át éltek a vidéken. Gyakran látogatta. Végezetül Sándor leszögezte, hogy elégedett, az erdei levegő kellemes hatással van rá. Judit nem válszolt, ahogy az összes többi levelére sem. Ezekben Sándor elmesélte a gróf elbeszéléseit.

A háborús vereség után Judit szülei átköltöztek Szegedre. Nem akartak szerb uralom alatt élni. Valószínűleg tudták, mivel foglalkozik a lányuk, de hallgattak. Judit időnként haza-hazatért a szabadkai otthonába.

1919 nyarán Sándor meglátogatta a Vermes-palotában. Lefogyott, és kecskeszakállat növesztett. Judit megszeppent Sándor szemének vörö-

ses visszfényétől. Rámosolygott. Amikor a szobába léptek, Judit megkérte, hogy üljön le. Azt válaszolta, hogy állni fog, nem marad sokáig. Judit a karosszékbe ült.

– Honnan ismered a címem?

– Egyszer elmondtad.

– Maceráltak a demarkációs vonalon?

– Nem. Megvesztegettem a szerb katonatisztet, és átengedett.

– Mikor értél haza Budapestre?

– Nagyjából hét hónapja. Akartalak előbb meglátogatni, de könyvírásnak szenteltem magam.

– Miről szól?

– A modern lélekről.

– Hogy van Mikes gróf?

– Meghalt álmában közvetlenül a háború vége előtt. Egyszerűen elszenderült.

Judit elhallgatott.

– Megtudtam ismerőseimtől, hogy bordélyházat tartasz fenn, mindenféleket hallottam rólad, Nenè.

– Megsértődtél?

– Leginkább azon, hogy egyetlenegy levelemre sem válaszoltál.

– Mindegyiket elolvastam. Elragadott Mikes gróf személyisége. Szenvedélyesen vágytam arra, hogy megismerkedjek vele.

– A kegyetlenséged nem ismer határokat. Neki is odaadtad volna a névjegykártyádat?! Értem. Beleszerettél. Ugye, Nenè?!

– Ne gúnyolódj velem, figyelmeztetlek!

– Ördögfajzat vagy!

– Az utókor hálás lesz nekem!

– Közönséges ribanc vagy!

– Elég! Fogd be, te gerinctelen szarházi!

Judit elüvöltötte magát, és felugrott. Elragadta a kisasztalon fekvő kötőtűt, és nekirontott Sándornak. Meglóbálta, és nyakába szúrta. Sándor összeesett.

Oleg Tomić 1968-ban született Újváron (Nova Gradiška, ma Horvátország). Filozófiát és összehasonlító irodalmat hallgatott a Zágrábi Egyetem Bölcsészettudományi Karán. 1991 óta Szabadkán él. Fontosabb művei: *Incognito* (regény, 2001), *Out of the blue* (regény, 2002), *Francuski kalendar* (*Francia naptár*, regény, 2006), *Povređenost* (*Sértettség*, regény, 2011), *Ulrika Glezer* (*Ulrike Gläßer*, regény, 2019). Művei eddig nem jelentek meg magyarul.

IVÁNYI MÁRTON

Tátongó szakadék, majd „világvége habbal”

A balkáni háború napjai és a posztjugoszféra háborús emlékeztékek (a)lapjai

Tavaly volt harminc éve, hogy 1992 áprilisában elkezdődött a boszniai háború, amely csupán egy epizódja volt az egykori Jugoszlávia szétesését kísérő konfliktussorozatnak a térségben. Amennyire a történelmi emlékezet számára a mai napig felfoghatatlanok a történetek, a „jugoszféra” kortárs irodalma ugyanekkor intenzitással dolgozta fel azokat.

Minthogy a fegyveres epizódok sorát Szlovénia nyitotta meg az úgynevezett „tíznapos háborúval” 1991 kora nyarán, ezen áttekintést is ezen ország szerzői nyitják meg. Az (esszé)író Drago Jančar *A névtelen fa (Drevo brez imena*, 2008) című regényének egy pontján „nagy bumm”-nak nevezi azon történelmi mozzanatot, „amikor összeomlott a régi rezsim, majd a balkáni háborúk agóniájának éveiben szétesett a valaha Jugoszláviának hívott hatalmas ország” (JANČAR 2011: 65).

A szlovén epizódról nemigen esik szó a visszatekintés több rétegét is felvonultató könyvben. A horvátországi színtérről (1991–1995) annál inkább: „Lám, ott ölik egymást. Mire lett volna a dübörgés, ha nem gyilkolásra, biztos nem csak úgy vaktában lövöldöznek nehéztüzérséggel, miközben mi ketten napozunk” – konstatálja a főszereplő levéltári alkalmazott, Janez Lipnik, akinek munkakörileg is ösztönzött történelmi elrédvései a cselekmény előrehaladásával olyan tudatállapotot hívnak elő, amelyben az idősíkok, valamint múlt és jelen egybemosódik a Dugi otokon töltött korábbi nyaralásának egyik emlékezetes pontján. „A háború messze volt, habár időnként dübörgés hallatszott a távolból, talán robbantanak, habár a Pagra vezető hídon horvát katonai őrség járőrözött” (JANČAR 2011: 101–102).

A főszereplő Lipnik és felesége a szigeten nem is vették észre a háborút, az „ott dübörgött a hegy mögött a szárazföldön.” Lipnik „azt mondta, bizonyosan robbantanak valamit – mit mondhatott volna, mit? Hogy ott embereket ölnek? Habár tudhatta, hogy a háborúban embereket ölnek, ágyúval, lőszerral meg puskagolyóval, géppuskasorozatokkal, csak azok nem hallatszanak ilyen messzire. A háborút nem akarták hallani”. A harcok mindenestre egyre közelebb kerülnek Janez fokozatosan széthulló emlékezetében: „Az újságok híreket közöltek a csataterекről, a rádióhírek a lövöldözésekről és a légiriadókról szoltak a szárazföld belsejében lévő városokban, de az egész több éve tartott már, egyhangúvá és távolivá vált. Egyedül a »szerb házak« juttatták az eszükbe, hogy háború van”. Nem várat sokat magára, hogy az elbeszélés egy egészen sajátos, brutális képpel tisztázza, hogy itt miről is van szó: „A »szerb ház« teteje csaknem teljesen ép, de ezen kívül semmi más nem az. Azért van így [...], mert a mieink az alapokat aknázták alá, a ház szépen összerogyott, és ha jól végezték a munkát, akkor a teteje szinte teljesen ép maradt. A »horvát ház« viszont fentről volt összerombolva, a teteje volt teljesen szétdúlva. Ez a Zadar felé nyomuló jugoszláv néphadsereg dicső tüzéségének a műve volt. A lövedékek a horvát házak tetejére potyogtak, a szerb házakat békén hagyták, a jugoszláv hadseregnek jó tüzei voltak, nem lövöldöztek vaktában. Mégis vissza kellett vonulniuk. Jött a horvát hadsereg a maga kitűnő szakembereivel” (JANČAR 2011: 107–108).

A kölcsönös házrombolás ezen illusztrációja már előrevetíti a horvát támadás – szó szerinti – viharát Dugi otok csendje után. Ugyanis Janez és Marijana „nem valamiféle meteorológiai jelenség elől” kényszerül menekülni később, „hanem a viharok nevezett hadművelet, horvátul az Oluja elől [...], a rádió egyre kiterjedtebb hadműveletről beszélt, amit a horvát hadsereg indított a Knin környéki szakadár szerbek egységei ellen. Horvát katonai indulókat közvetítettek. A rádió hírei azonban nem biztos, hogy elűzték volna az Adria és az összes többi tenger – akkor úgy tűnt – legbékésebb szigetéről”. Távozásuk háttérében nem az a jetski állt, „amely zúgásával Janez Lipniket [Dugi otokon] pár napra teljesen kihozta a sodrából”, hiszen az „csak előjele volt a sziget felé közeledő nagyobb rossznak, a háborúnak”. Hanem maga a „vihar”, ugyanis „az a reggel nem

olyan volt, mint az ezer másik. Messze lent az útról gépkocsik százainak a zúgása hangzott fel hozzájuk, nem jelszik voltak, gépkocsioszlopok vonultak a kikötő felé. [...] Katonák futottak az utcán a kikötő felé. A napkelte olyan volt, mint sok ezer más augusztusi reggelen, mégis másminlyen. Egyszerre nyomasztó lett az a légkör a városkában. [...] Valósággal elmenekültek a szigetről. Ez ugyanaz a háború” – állapította meg Janez, áthaladva „a felégetett falvakon” (JANČAR 2011: 179, 182–183).

A háború térségi hatósugarát és a Végel László (VÉGEL 2017: 541) által „jugoszférának” nevezett alkotóinak térségi szemhatárát sejteti az, hogy a szlovén szerző a horvátországi szintérrel párhuzamosan kitér arra is, hogy „Boszniában még mindig tartott a háború, a hírek a különböző városok ágyúzásáról számoltak be, valahol messze szirénák bögtek, az emberek óvóhelyre futottak. Az erdőkben, egy bosnyák menekült beszélte, úgy úzték és gyilkolták egymást, mint a vadállatok” (JANČAR 2011: 179). Ezt követően a könyvben a pár felperzselt szerb falvakon hajtott keresztül, amikor is Marijana Janezt idézi, aki azt mondta, „hogy minden összefügg, hogy ez a háború összefügg azzal a korábbival, a történelem nem az időben él, hanem a cselekedetben” (JANČAR 2011: 195). Jančar karakterei e gondolatkörével a délszláv erőszakspirálta a sajátos közép-európai sorstörténetek forgatagában helyezi el (vö. IVÁNYI 2020).

A kortárs szlovén irodalom egyik legifjabb, nemzetközileg is elismert szerzője Goran Vojnović. Az általa szerzett *Fügefafa* (*Figa*, 2016) egy olyan, több nemzedék életciklusait magába foglaló történelmi regény, amely – noha az 1950-es évekbeli isztriai milióból lép ki – szintén érinti a délszláv vérontást, beleértve a „hontalanná” lett (előbb szlovéniai állandó lakhelyüktől, majd idővel jugoszláv állampolgárságuktól 1992-ben megfosztott) úgynevezett „kitöröltek” (szlovénul: izbrisani) életútját és kimondottan a boszniai háborút is.

A főhős, Jadran boszniai származású apja, Safet 1992. március 4-i eltűnésének másnapján „ott lent, Boszniában elkezdődött a háború, és itt, Szlovéniában új lendületet kaptak a balhék. Apa barátait félelmeik fojtogatták; féltették szüleik, testvéreik, nővéreik életét, és már nem volt olyan könnyű talpon maradni” (VOJNOVIĆ 2020: 103).

Majd a narrátor felidézi a háború utáni boszniai látogatásának kellemetlenségét, amely Jadran számára mindenekelőtt az apa elvesztésének traumája: „Ahogy visszamászom a buszra, a képek eltűnnek. A háború utáni Bosznia első néhány kilométere csak szagokból áll; [...] Nem Bosanska Otokából származom, nem tartozom erre a buszra, ezekre az ülésekre, amelyek porszemcsék felhőjét eresztik ki, ha ütik őket; máshonnan származom, és oda szeretnék visszamenni, mert itt az emberek bűze fojtogat, az égés, a lőpor és a vér bűze. [...] Nem tudom, milyen Bosznia, nem is akarom tudni, vissza akarok menni, haza; miért nem engem vezettek a [boszniai határátlépéskor a sorból kiszedettek gyűjtő] konténerbe? Ez megmentett volna attól, hogy ott kelljen leszállnom, ahol az utaknak nincs járdájuk; attól, hogy a bihaći buszpályaudvaron kelljen leszállnom, ahol [Safet] megígérte, hogy várni fog rám (VOJNOVIĆ 2020: 132–133).

A „jugoszféra” szerb irodalmi színteréhez tartozó, legnépszerűbb művének kiadásakor mindössze huszonkilenc éves regényíró és tárcanovella-szerző, Vladimir Arsenijević *A hajófenéken (U potpalublju, 1994)* című vitriolos, fekete humorral átítatott realista művének drámaisága a szerb–horvát szembenállás 1991. október–decemberi időszakából fakad, melynek örvénylő folyománya a Jančar által bemutatott vihar.

Arsenijević keresetlen, brutálisan őszinte nyersséggel idézi fel a háború eszkalációját 1991 őszén, majd tetőpontját, illetve ezzel összefüggésben a katonai behívók sokkját is. Egy jelenetben a hétköznapi fiatalember/narrátor öccse, Lázár „lángoló pillantást vetett Andjelára, aki pont ebben a másodpercben adta neki vissza aggodalmas arccal a kék borítékot, melyben Lázár katonai behívója rejlett, és remegő hangon kérdezte: – Ki vette ezt át? [...] Úgy kommunikáltunk, hogy kerültük egymás tekintetét. Így, azt hiszem, jobban megértettük egymást, és még valami összekötött bennünket ezekben a percekben: akárhogy járatta a száját, Lázár félt a háborútól, nem volt neki éppen mindegy. Énrólam meg el sem lehetett képzelni, hogy nem rettegek. Világosan láttam, hogy szűkül körülöttem a kör. Egyre több embert szippantott be az örvény. Egy napon, gondoltam, az én ajtómon is bekopognak, és az inam, mint anyiaké az utóbbi hónapokban, citerázni fog” (ARSENIJEVIĆ 2000: 19–21). A „Felet-

tesnek” nevezett swedenborgi bölcseleti alapok ihlette, pszeudo-metafizikai cselekvő Lázár nevében itt mondja ki, hogy: „Hát tulajdonképpen nem is tudom... Van ebben valami. Az is lehet, hogy jelentkezem”. Ez pedig nem másról, mint „a szerb–horvát vágóhíd kisfiús cowboyok–indiánok szemléletéről árulkodik” (ARSENIJEVIĆ 2000: 25), ami – könyörtelenül ironikus módon – a harekrisnás – tehát elvileg pacifista –, ám a harcot vállaló (!) öcs életébe kerül.

Ennek ellenpontjaként a sorozási regisztrációkor a narrátor vall önnön félelmeiről: „El szeretnék veszni a megtartó névtelenségben. Úgy talán, szövegettem makacsul, elfelejtenek vagy leírnak – egy ilyen mélyre süllyedt országban minden lehetséges” (ARSENIJEVIĆ 2000: 27).

Ezt követően már „a műholdas adókon át keresztbe-kasul, szaporán mérszárolták egymást a mieink” (ARSENIJEVIĆ 2000: 28). Ugyanis Horvátországban kitört a háború, és megajándékozta az elbeszélőt azzal az „értékes, bár még ködös felismeréssel, miszerint az egyes halálok, globálisan nézve, összességükben csupán (magánjellegű) nyitányai voltak a (nyilvános) klasszikusan véres tragédiának, mely, mint minden valódi tragédia, a népek közötti háború nagy témájával foglalkozott”. Arsenijević itt frappáns és emlékezetes képpel ábrázolja a gondviselés érdeklődés ellenére is elmaradt fellépését: „Hiába reménykedtünk, hogy hamarosan megpillanthatjuk a függőnyt; hepiendre sóvárogtunk, noha tudtuk, hogy a deus ex machina nem fog egyhamar leszállni a mechanikus fellegből, hogy szétválassa a veszekedőket, és egyenlő részekre ossza az igazságot. Nagyon is felkavaró felismerés volt: lesz itt még halál bőven. Végül hozzá fogunk szokni. Nem fogunk rettegni tőle úgy, mint rég, a Naivitás áldott korszakában” (ARSENIJEVIĆ 2000: 29–30).

A szerző (ál-)fatalista hangvétellel folytatja később: „Magam sem tudom megmondani, hogy mi az, ami lecsapott ránk, de eléggé biztos vagyok benne, hogy valamiféle végzet teljesült be, amiről időközben mindenki sorra megfeledkezett. Hát, ilyen is van. Üvöltés harsant, egy pillanat alatt áradatot támasztott, és az magával sodort bennünket. Mint a bibliai özönvíz. A háborgó folyóból csak néha bukkant a felszínre egy-egy fej, kinyúlt egy-egy tehetetlen végtag. [...] Óráról órára kevesebben maradtunk ebben az örvényben (ARSENIJEVIĆ 2000: 35–36).

Mindeközben rohamosan halad előre a cselekmény. „November hava tulajdon szívét falta. Dubrovnikot, mely októberben volt a bombázásban soron, felváltották az arcpírító vukovári vignetták.” A narrátor várandós felesége, „Andjela kisírt szemmel, állát a kanapé támlájára támasztva meredt a rusztikus arcú háborús tévériporter émelyítő ömlengései közepette feltűnő, Duna- és Vuka-parti város romjaira.” Majd egy, az akár a szintén huszadik századi tragikus eseményeket tárgyaló Dragomán György *A fehér királyából* is jól ismert, végeláthatatlan körmondat ad tájképet ostrom után: „Képernyőnkön girbe-gurba, átlós sorokban vonultak az eltompult arcú emberek menetoszlopai; száz nap után a pincéből előbújva szégyenlősen mosolyogtak ránk, felfedve csorba fogacskáikat, az ősz hajú gyerekek, egy férfialak homlokát egy falnak támasztotta, mely azelőtt az otthonának a fala lehetett, vakolat hullt szegény fejére, egy katona csonttá égett, a még mindig forró fekete massa csúnyán füstölt, láttunk egy fiatal nőt fél arca nélkül, sportcsarnokokban fagyoskodó menekülteket, holttesteket és állati hullákat szétszórva a szétlőtt város utcáin, ahol a jól végzett munka után férfiak kerengtek dzsipekben, és féltünk, nehogy ebben az örületben megpillantsuk Lázárt borotvátlanul, részegen féktelenkedve a hasonszőrű felszabadítók tömegében”. Kegyetlenül kétségbeejtő konklúzió következik: „valóban, szakadék tántorgott alattunk” (ARSENIJEVIĆ 2000: 49–50).

Valóságghú toposzok következnek: Jugoszlávia borítékolható szétesése, a háborús sebesültek, illetve megnyomorodott veteránok kálváriája, poszttraumás stressze, például a barát Dejan esetében is: „Odakint golyók záporoznak, és a váratlan rajtaütés káoszában ismeretlen alakok rognak össze. Akármit csinált szegény Dejan, az induló a fülében visszhangozva üldözte [...], mindenki gyanús színben tűnik fel előtte. Ijedősebb, mint valaha” (ARSENIJEVIĆ 2000: 57–58).

Lázár „borítékolható” elesése (ARSENIJEVIĆ 2000: 52, 59) mellett az önkéntesek, például egy másik barát, Vanja irracionalitásának vagy oportunitizmusának látéletére kerül a kíméletlenül őszinte háborúkritika pecsétje. Vanja karaktere, miközben abszurdig viszi a nacionalizusbírálatot, arra is rámutat, hogy talán nem is meglepő, ha a konfliktus egyetemes elvtelensége egyéni extrém elhajlásokat eredményez:

A barát ugyanis, „amióta kitört a horvátországi háború, mindent megtett, hogy valami úton-módon felugorjon erre a vonatra. Három-négy-szeri önkéntes jelentkezés után, melyek során kiderült, hogy a kollektív átokból és szerencsétlenségből neki is kijutott a maga része, mivel rendre visszautasították, ez volt az utolsó próbálkozása a Jugoszláv Néphadseregnél. Ezután jelentkezett minden létező csapatnál a frontnak ezen az oldalán, de mindenütt ugyanilyen fogadtatásra talált. Megköszönték a felkínált segítséget és a kinyilvánított hazafiságot, de a papírjait minden külön indoklás nélkül visszaadták. – Ugyan – mondta végül –, na és, ez csak olyan... agymunka, kapiszko, agymunka, haver, mi az, hogy megyek Horvátországba, fogalmam sincs, figyelj, a horvát szabadcsapatoknál jobban fizetnek” (ARSENIJEVIĆ 2000: 94).

A konfliktussorozat fentebb már egy szó erejéig érintett boszniai frontjához érve, a tizennégy éves kora óta Németországban élő, német nyelven alkotó Saša Stanišić *Hogy javítja a katonát a gramofont* (*Wie der Soldat das Grammofon repariert*, 2006) című burleszkjének cselekménye – részben legalábbis – szintén a balkáni konfliktusba ágyazódik. Višegrad, Kelet-Bosznia, 1992 körül járunk. Amikor a narrátor kisfiú, Aleksandar és a bosnyák muszlim kislány, Asija együtt bujkálnak a házkutatásokat tartó Jugoszláv Néphadsereg katonái, illetve a szerb szabadcsapatok elől egy padláson, utóbbi gyermek a következőt hozza előbbi tudomására, értelemszerűen megjelenítve a háború etnikai vetületét és motivációit is: „Ha a katonák megtalálnak, elveszik igazolványodat, és ha rossz neved van, akkor a zöld ponyvás teherautón elvisznek. Mint mamát meg papát. Lehet, hogy engem is.” Majd a kisfiú feleleveníti e történéseket: „Súlyos csizmákat hallok, és tudom, hogy nekem jó nevem van. És bár a sárga szakállas katonát mosolyog [...], mégis rákiáltok: engem Aleksandarnak hívnak, ez pedig a húgom, Katarina, ez itt Katarina, csak a kishúgom, Katarina!” (STANIŠIĆ 2008: 110–111).

Homályban marad végül, hogy a könyvben az ifjú Aleksandar és az általa megmentett Asija találkoznak-e még, a kisfiú mindenestre egy háborús élmények sújtotta következtetéssel él a mű lezárásaként: „A folyó nem tud megfordulni és más medret keresni [...], egyetlen golyó sem lövődik vissza nyakakból a fegyverekbe...” (STANIŠIĆ 2008: 307).

Aleksandar egyik vallomása a könyv egy korábbi pontján szintén taglalja a népirtást, amely – a bajok általános, állítólagos szokása szerint – ezúttal sem egyedül jár, hiszen ott a nyomában a boszniai háború kegyetlen következménye, az elvándorlás is. Elmondása szerint, ha a szülei „nem vándorolnak ki, visszaküldték volna őket Boszniába. Önkéntes visszatérésnek nevezik ezt. Én úgy gondolom, hogy amit úgy rendelnek el, az nem lehet önkéntes, és a visszatérés nem lehet visszatérés, ha az eredetileg ott lakóknak több mint a fele hiányzik. Az már egy új hely, és oda nem „vissza” tér az ember, hanem először életében oda” (STANIŠIĆ 2008: 148). Stanišić egy további, egyes szám első személy nézőpontú elbeszélésében a családi történet és a nagymama halála, illetve a szerző önnön későbbi éveinek elbeszélése újfent a népirtással járó jugoszláviai háborúkkal fonódik össze. A *Herkunft (Származás)* címmel 2019-ben megjelent német nyelvű memoár egyebek mellett a háború kezdetének főbb állomásait is felidézi: „1991. június 27-én került sor az első háborús cselekményekre Szlovéniában. Az alpesi köztársaság függetlennek nyilvánította magát Jugoszláviától. Horvátországban csetepaték, horvátországi borzalmak, majd a horvát függetlenségi nyilatkozat következett” (STANIŠIĆ 2019: 14).

Egy másik helyen utal a háború nyomaira az Andrić által halhatatlanná tett Višegrad panorámaképén, anekdotázva számolva be arról, hogy a nagymamájánál vendégeskedve egyszer csak megpillantott egy „házat a domboldalon, amely a háború óta szétlőve és üresen áll” (STANIŠIĆ 2019: 21).

Egy másik helyen a kelet-boszniai Oskoruša falu fonetikáját kapcsolja össze a jugoszláv (auto?-)sztereotípiákkal, majd a következőképp végzi el a háború végi számadást: „az Oskoruša egy gyönyörű név [...]. Kemény és szláv, ahogy a Balkánon a végzések szoktak lenni [...]. Persze, azok a jugók a háborúikkal és a modorukkal. Csakhogy a képnek egyáltalán nincs értelme. Mit kell elképzelni a kemény szláv végek alatt? A szlavisztika nem úri kalap, nem olyasmi, amit kétségtelenül le lehet írni, amennyiben az ember tudja, mi az úriember és mi a kalap [...]. A háborúk alatt valószínűleg életmentő volt a [falu földrajzi] elzárkózása. Oskoruša sértetlen maradt, kivéve azokat a férfiakat, akik önként csat-

lakoztak ezekhez vagy azokhoz, és elvesztek. Akik megmaradtak, más okok miatt haltak meg” (STANIŠIĆ 2019: 30–31).

A fegyveres küzdelemben személyesen, közvetlenül is résztvevő bosnyák költő és író, Faruk Šehić a háborús pátosztól, romantikától, ideológiától egyaránt totálisan elidegenült, gonzoid-filozófikus elbeszélését, *Az Una hulláma*it (*Knjiga o Uni*, 2011) is átítatja a balkáni háború boszniai színterének élményanyaga. Ennek idővonalát a következőképp rajzolja meg: „1992. április 15-én elindultam a háború sújtotta hazámba. Annak örvén, hogy le kell győzni a muzulmán szélsőségeket, a zöldsapkásokat, és meg kell őrizni Jugoszláviát, a Jugoszláv Néphadsereg egységei, számos szerbiai, jól felfegyverzett, bűnözőkből álló szerb önkéntes szabadcsapattal együtt megtámadták Kelet-Boszniát. Saját szememmel láttam a zvonikli menekülteket, amint nejlonzacskókat és puttonyokat cipelve ácsorogtak a zágrábi dzsámi parkolójában. Ezek hús-vér emberek voltak, ők lesznek az első világgá űzött menekültek, jelzőtüzek az éjszakai égbolton, amint a legkülönbözőbb irányokba tartanak.” Ezután társadalom-, illetve leginkább: elitkritika következik: „Elmentünk a dzsámi elé, hogy meggyőződjünk arról, igazat mondtak-e a szarajevói rádió tudósítói. A focái rádiós újságíró nem tudta, ki lő kire a városban, egyetemes káosz uralkodott, hiába mondta Izetbegović, hogy a háborúhoz ketten kellene. A Drinában és a Čehotinában sodródó civilek számára a háború kétségtelenül befejeződött, hiszen lemészárolták őket. Néhány nappal korábban Szarajevóban békemenetet rendeztek Jugoszlávia megmaradásáért. A gyengeelméjű bányászok, a munkások meg az »urbánusok« jugoszláv zászlókat lengetve és szocialista dalokat harsogva meneteltek, míg a csetnik orvlövészek a Holiday Inn szálloda tetejéről revolvergolyókkal szét nem verték a menetoszlopot. Huszonöt éves voltam, és nem sajnáltam őket. Aki úgy döntött, hogy meghal bután, elnyerte támogatásomat” (ŠEHIĆ 2016: 158).

A könyv eme leplezetlen indulatokkal teli szakasza után Šehić felidéz egy szűk héttel korábbi eseményt is: „1992. április 21-én 17 óra 50 perckor a Szerb Demokrata Párt félhivatalos katonaságának tagjai, a csetnikek, a Lipik és a Grmeč alatti fennsík irányából megrohamozták a várost. A város

fölött a Jugoszláv Néphadsereg egységei ásták be magukat, nekik az lett volna a feladatuk, hogy megvédjenek bennünket a láthatatlan »földönkívüliektől«. A támadás ürügyéül a muzulmán tartalékos rendőrök állítólagos lövöldözése szolgált, amire Arapusában került sor, a Podgrmeč szerb falvai és az Una jobb oldalán lévő települések közé beékelődött faluban, ahol többségben voltak a muzulmánok. A kitalált lövöldözésben ártatlan szerb civilek sebesültek meg, ezért indították el a tűzérési-gyalogsági rohamot a város ellen, minden rendelkezésre álló *nemzeti erőfőrást* (*sic!* – *IM.*) bevetve.” A szerző második világháborús analógiával folytatja itt, mintegy akarva-akaratlanul is sejtetve a közép-európai szintér sorsszerű összeláncoltságát: „Csak a vak nem látta a szembeszökő hasonlóságot azzal, amikor a lengyel katonának álcázott SS-egységek Gleiwitz-nél szimulált támadást intéztek a németek ellen, minekutána Lengyelország megsemmisítése következett. Arapusát később gyűjtőtáborrá alakították át, ahol a civileket magánházakba zárták be, mielőtt az igazi koncentrációs táborokba, avagy főlzabadiított területre szállították volna őket” (ŠEHIĆ 2016: 146–147).

1992, „a nulladik év” után eljött 1993, amikor is „eltűnt a szemünk elől az a város [Bosanska Krupa, Északnyugat-Bosznia], amelyet ismertünk.” Komor, ám a világtól pusztán csak legfeljebb részben elidegenedett látomás következik: „Növények és romok álcázták, és a naphosszat tartó robbanások ellenére hipnotikus aurára tett szert, mi pedig rezzenéstelen arccal néztük, mintha ez lenne az utolsó kép, amit magunkkal viszünk a túlvilágra. Utópiánk idegen, áttekinthetetlen fővárosává változott, ez az utópia pedig így szólt: haza akarok menni, és legyen minden úgy, mint régen. [...] Egy világ totálisan átváltozott, aki a háború előtt focizott, annak a talpa most nem labdát érintett, hanem vigyázott, nehogy taposóaknára lépjen” (ŠEHIĆ 2016: 95).

Majd felidézi a bosnyákság kibontakozó ellenállását, – és egy egészen eredeti (poszt-)apokaliptikus jelenésben – kollektív tragédiáját, illetve annak utóéletét is: „április végén a természet fölébred téli álmából, de ezt sem veszi észre senki. Fokozatosan primitivizálódunk, az a legfontosabb, hogy tele legyen a hasunk, melegben és biztonságban legyünk. Tanuljuk a gyűlöletet, mert ez a túlélés egyedüli módja, gyűlölet segítségé-

gével lehet fölébreszteni azt a haragot és erőt, ami életben fog tartani, amitől kedved támad élni. Nem nehéz megtanulni a gyűlöletet. Nem támaszkodhattunk fegyverekre és lőszerre, sem a hátunk mögötti anyaszigorra, mint a volt szomszédjaink, ezért magunkra voltunk utalva, arra, ami a legerősebb az emberben, és a bátorság volt a mi leggyilkosabb fegyverünk. Ebből keletkezett az »ágyútöltelék« szó” (ŠEHIĆ 2016: 95).

Ezt követően a normalitás medrébe való, soha nem teljes visszatérés vágyalmával lép tovább: „Mindezek után azonban sem az ember, sem a városa sohasem lesz már a régi, persze ha egyáltalán megéri a háború végét. Egy várost nem lehet megsemmisíteni, a város érinthetetlen, minden erejét be fogja vetni az ember, hogy felújítsa, és a romokon fel-támassza a maga szétszabdalt lelkét. A próbálkozás azonban eleve halálra van ítélve. Semmi sem lesz olyan, mint régen volt, de ezt a tényt még nem tudja senki. Mindenki hisz a saját jövőjében és a városa fejlődésében, ami érthető, hiszen minden háború után így gondolkoznak az emberek. A kétkedés és a gyanakvás pillanata elmúlik, és én megint hiszek a városomban meg a folyómban, hogy roppant erejűnkkel fölemelik az embereket ebből a hamuból. Visszahozzák az életkedvüket. Az utcákon más sincs, csak a fölégett házak csontvázai meg a friss hulladék. Minden darab hulladéknak megvan a maga élettörténete, és elbeszélői rekonstrukció után sóvárog” (ŠEHIĆ 2016: 96).

Ugyanitt a pusztítás és az elmúlás utáni – profán értelemben vett – „fel-támadás”, továbbélési folytonosság képei következnek: „Tíz év múlva már csak fekete-fehér fényképek fognak emlékeztetni a háború külső nyomaira. A belső nyomokról köteteket lehet írni, fölösleges köteteket lehet írni, fölösleges köteteket, amelyeket senki sem fog olvasni. Paradox módon győzelemre van ítélve a biológiai és mindenféle más összetört-ségünk, még ha gyakran el is borít bennünket a gyász a halottaink miatt, az élők miatt, minden miatt” (ŠEHIĆ 2016: 97).

Később újra rátér a harcokra, érintve a nyugati passzivitást csakúgy, mint a természet természetes és szenttelen közönyét, miként újfent a bosnyák kataklizmát is: „Húsz napra Sokolov kamenra küldtek bennünket, egy olyan harcvonalhoz, ahol semmi sem történhetett, mert az Una mély, széles kanyonja választott el az ellenségtől, ami tökéletes akadály,

nyugodt álmot biztosít, és nappal is elegendő egy-két órjázat. Epret szedtünk derékig meztelenül, egy beton víztartályban fürödtünk, barátoktunk az ENSZ francia katonáival, gombásztunk, és egy elhagyatott ház hűvösében heverésztünk. Mindenfelé kígyók kanyarogtak el, de ügyet se vetettek ránk, ők mit sem tudtak a háborúról, a gránátózásról – a kéksisakos franciák azzal keresték a kanyerüket, hogy számlálták, hány gránát hullik a légvonalban mindössze néhány kilométerre –, és nem tudták, hogy mi már hozzászoktunk a halottakhoz, meg az ezzel járó szertartásokhoz. Annyi temetésen voltam, hogy idővel teljesen mechanikusan jártam temetni. Még az is előfordult, hogy a temetésen elbújtunk a bokorba, és a hasunkat fogtuk a tébolyult nevetéstől, noha a halott bajtársunkat hantolták épp” (ŠEHIĆ 2016: 98).

Nem sokkal ezt követően a következő összegzést adja a háborúról, megalkotva annak elgondolkodtató definícióját is: „Mintha J. R. R. Tolkien földrajzából bújtunk volna elő, hobbitok voltunk 1993-ban a pernai régióban, Sokolov kamen alatt. Fialat, tapasztalatlan harcosok, akik a kollektív tudattalan mintáit utánozzák. Ezért értünk szót a kígyókkal. Belénk vannak írva a kínszás, gyilkolás, megerőszakolás, fosztogatás és gyűjtogatás műveletei, csak eddig még nem próbáltuk ki őket. Ha valaki megkéri magukat, hogy röviden magyarázzák el, milyen a háború, csak ennyit mondjanak: »A háború olyan, mint a világvége habbal, csak tovább tart és még sokkal jobb.«” (ŠEHIĆ 2016: 102).

A bosnyák kortárs irodalom talán jelenleg legelismertebb szerzője, Dževad Karahasan 2005-ben megjelent *Az éjszakai tanács (Noćno vijeće)* című könyvében szintén megjelenik mind a boszniai háború előszele, mind annak történelmi előzményei. Ekképp a település muszlimjainak 1942-es vízbe ölése a Drina-hídról (KARAHASAN 2006: 33, 90) baljósan jelzi előre az Arsenijević időhorizontjára emlékeztetően negyedéves, 1991 augusztustól októberig játszódó cselekmény tükrében az újabb, küszöbönálló etnikai vérengzéseket.

Ahogy a főszereplő fokozatosan elboruló elméjében az őt övező környezet szétmállik, emlékezte ugyanakkor úgy áll össze a helyi, korábbi és aktuális rémképek tablójává, ami a széthulló Jugoszlávia emberi és tár-

sadalmi viszonyai gyökeres megváltozásának – Jančar szavaival a „nagy bummnak” – is az allegóriája. „Az augusztusi első nagy eső a céhotinai fürdőszezon végét és a dinnyeszezon kezdetét jelentette, a szeptemberi első eső a hosszú újjú öltözéket, cipőt és novembertől való félelmet jelentett, amikor az egész világ puhává válik a nedvességtől, és minden elveszti alakját” (KARAHASAN 2006: 170).

A bosnyák–cserkesz származású török író, Ayşe Kulin *Szarajevó rózsája* (*Sevdalinka*, 1999) történelmi regényében szintén érinti a délszláv háború bosnyák szakaszát, kezdve mindjárt annak vészjósló közeledtével is. Miközben a főszereplő újságíró, Nimeta a saját magánéleti „poklában élt, az országa is lépésenként közeledett a pokol felé. [...] a sors kezdte színre vinni azt a színdarabot, amely Jugoszláviát vértengerré változtatja majd” (KULIN 2018: 38). Hasonlóképp, az időnként a Tito-nosztalgia jegyeit is felvonultató könyvben az is megállapítást nyer, hogy „mintha Jugoszlávia biztonságos légköre teljesen megsemmisült volna. Bármelyik pillanatban történhetett volna valami váratlan dolog mindenkivel” (KULIN 2018: 57).

A következmények árnyékában nem véletlen, hogy a magát egyszerre „két tűz között” találó (KULIN 2018: 84, 105), vagyis mind a szerbek, mind a horvátok által fenyegetett Bosznia sorsát taglaló narráció azt is kijelenti, hogy „a háború a legmocskosabb, legfélelmetesebb dolog, ami az emberrel történhet” (KULIN 2018: 104), illetve hogy „az nyer, aki erősebb, és aki korábban üt” (KULIN 2018: 108). Nem sokat késnek a kifejezetten Zvornikban (KULIN 2018: 137–138) és más helyszíneken (KULIN 2018: 204–209, 225) elkövetett szerb atrocitások, sem a nyugati tétlenség és az emberi jog paradoxon ábrázolásai (KULIN 2018: 141, 149, 166, 203, 210, 227), miként a szarajevói ostrom mindennapjai (KULIN 2018: 147) és a horvát hátbatámadás sem (KULIN 2018: 264).

A szörnyűségeket időnként lektúri hangvétellel tárgyaló könyv horvát származású karaktere, Stefan egyik közhelyes, ám végül is, részben talán helyes megállapítása szerint az időtlen „gonoszágok egyes örült emberek hatalomvágyából fakadnak [...]. Hiszen mindig ez történik!” (KULIN 2018: 213).

Minden idők horvát nyelvű boszniai irodalmának egyik legértékesebb darabját alkotja Miljenko Jergović *Diófa-házikója* (*Dvori od oraha*, 2003), amely a retrospekciót hátrálva, visszafelé folytatja. A nagyívű könyv e „ráklépései” a délszláv háborúkkal indulnak, kifejezetten annak előszelével Regina Delavale unokája, Mirna serdülőkorát tárgyalva. A helyiek „vicceket sütöttek el (a kis amazon rovására), és arról elmélkedtek, miért éppen most, az ország bonyolult politikai helyzetében, a háborús fenyegetés árnyékában jelent meg éppen itt, ezen a helyen. Csak nem fognak mozgósítani minket...?” (JERGOVIĆ 2017: 44).

A Vojnović, sőt, inkább Ivo Andrić töprengő, monumentális, több nemzedék életén átívelő könyv visszatérő anya-és-lánya szereplői pedig, némileg később, „miközben hullottak a gránátok [...] civakodtak és marakodtak [...]. Szólnak a szirénák. Azt jelenti, hogy az óvóhelyre kell menni”. Regina lánya, Diana élete egyik legnehezebb időszakával néz itt szembe: „A helyzet csak egy kicsivel lett jobb azután, hogy a háború százhuszonharmadik napján, míg ők az óvóhelyen voltak, egy gyújtóbomba eltalálta a házukat, és az porig égett, egyetlen tárgy sem maradt, amely az addigi életükről tanúskodhatott volna. Amikor a háború olyan hirtelen félbeszakadt, amilyen hirtelen, legalábbis számára, elkezdődött, Diana meztelennek érezte magát, hármójukkal együtt, akikről gondoskodnia kellett” (JERGOVIĆ 2017: 56–57).

Befejezés

Amint azt e teljesség igénye nélkül íródott tanulmány tükrében láthattuk, Jugoszlávia integritásának szétmállása, avagy a „nagy bummm” emberi és nemzeti megpróbáltatásai számos kiváló és színvonalas ábrázolásban jutottak érvényre. Nem véletlen, hiszen a téboly, a pokol, valamint az elmaradó „hepiend”, illetve deus ex machina illúziói közepette a prózára is igazaknak tűnnek a lengyel Czesław Miłosznak eredendően a közép-európai költészettel kapcsolatban tett szavai: „Nem zárhatjuk ki annak lehetőségét [...], hogy a politikai elnyomás valószínűtlen rengetegei és útvesztői elengedhetetlenek az emberi lélek ébredéséhez, ha másért nem, hogy ellenükben kivívja szabadságát és kimutassa függetlenségét” (MIŁOSZ 2005: 105).

IRODALOM

- ARSENJEVIĆ, Vladimir 2000. *A hajófenéken*. JAK, Budapest
- IVÁNYI, Márton 2020. Végállomás: a sötétség mélye. *Irodalmi Jelen*. URL: <https://irodalmijelen.hu/2020-aug-31-1336/vegallomas-sotetseg-melye>
- JANČAR, Drago 2011 [2008]. *A névtelen fa*. L'Harmattan, Budapest
- JERGOVIĆ, Miljenko 2017 [2003]. *Diófa-házikó*. L'Harmattan, Budapest
- KARAHASAN, Dževad 2006 [2005]. *Der nächtliche Rat*. Insel, Regensburg
- KULIN, Ayşe 2018 [1999]. *Szarajevó rózsája*. Trivium, Budapest
- MIŁOŚZ, Czesław 2005. A mi Európánk. In MÓDOS Péter szerk. *Közép-európai olvasókönyv*. Osiris – Közép-Európai Kulturális Intézet, Budapest.
- STANIŠIĆ, Saša 2008 [2006]. *Hogy javítja a katona a gramofont*. Szó, Budapest
- STANIŠIĆ, Saša 2019. *Herkunft*. Luchterhand Literaturverlag, München
- ŠEHIĆ, Faruk 2016 [2011]. *Az Una hullámai*. L'Harmattan, Budapest
- VÉGEL, László 2017. *Balkáni vándor*. Utószó Miljenko Jergović *Diófa-házikójához*. L'Harmattan, Budapest
- VOJNOVIĆ, Goran 2020 [2016]. *The Fig Tree*. Istros Books, London

HORVÁTH LAJOS

Kosztolányi mint Shakespeare-fordító IV.

**A századfordulós Erzsébet-kultusz, mint az első magyar *Téli regé*-
újrarendezés hatástörténeti háttere – Erzsébet királyné
Shakespeare-fordításai nyomában, avagy Kosztolányi
Budapesten és Bécsben**

*„műveinek tárgyalása szigorú értelemben vett történeti kérdések megválaszolását is
igényelné” (SZEGEDY-MASZÁK 2010: 11)*

Kosztolányi Shakespeare-fordításainak keletkezéstörténetét kutatva, akarva-akaratlanul is felmerül a német mintára beemelt fordítói önreflexivitás magyar irodalomtörténeti hagyománya. A magyar Shakespeare-kultusz hatástörténeti hátterét azonban jelentős mértékben meghatározta Kossuth Lajos és Erzsébet királyné kultusza, lévén mert mindketten fordítottak Shakespeare-t, mialatt angolul tanultak. Kossuth többek között a *Macbeth* szövegén tanulta meg az angol nyelv használatát, fordításkísérlete pedig az ékesszólás stílusfejlesztésében válhatott hasznára a későbbiek során: „addig használt szövevényes, latinus mondatszerkezeteit világos, pontos tagolásra kényszerítette a fordítót megköthető szöveg. Később Angliában és az Egyesült Államokban elmondott angol nyelvű beszédei éppen erősen érezhető shakespeare-i színeikkel ejtették bámulatba a magyar forradalomért rajongó polgárokat” (KOZÁK 2017). A reformkor során felkarolt magyar Shakespeare-kultusz fél évszázados fejlődési íve mellett azonban egymás után jelentek meg a különféle nemzetépítő törekvések is a századvégi eseményeknek köszönhetően.

A magyar Shakespeare-kultusz genezisének lényegi sajátossága, hogy a költő kultikus tisztelete előbb honosodott meg, mint ahogy műveit igazán megismerték volna, a kultusz két évszázados története során később is gyakran megfigyelhető, sőt úgyszólván állandósul: egyének, rétegek és nemzedékek előbb sajátították el az áhítatos Shakespeare-tisztelet társadalmi szokásrendjét, s csak azután jutottak el, ha eljutottak, a közvetlenebb, de sosem teljesen közvetlen, mindig a kultusztól többé-kevésbé előformált, s ezért vagy mitizálódott vagy lázadóan mítoszellenesre átalakított ismeretig. (DÁVIDHÁZI 1990: 305–306. Vö. AJTAY-HORVÁTH 2017)

Hasonlóképpen tetten érhető annak századfordulós kanonizáltsága is (vö. PARAIKSZ 2015a), ami hatástörténeti akadályát képezte a modern magyar Shakespeare-újrafordítások megjelenésének, lényegében egészen Ferenc József haláláig. Ignotus alapján „Az entente e halált – ők tudják, miért – 1916-ra várta s ez évre készítette el egész tervét az összeesküvésnek, mely nekítámadva Németországnak s Ausztria-Magyarországnak, a végén majd a földabroszt megváltottassa. (...) S hogy akkorra nem él már majd az agg Ferenc József” (IGNOTUS 1916: 729. Vö. TAKÁCS 2015). Noha Babits *A vihar*-fordítása a Shakespeare-tricentenáriumra elkészült (SHAKESPEARE 1916. Vö. KELEVÉZ 2015; ill. DÁVIDHÁZI 1990: 207–208), a *Nyugat*ban külön említést tett arról, miszerint:

Ez a fordítás – bármily csodálatosan hangzik is – a háború terméke. A *Vihar* Shakespeare legutolsó drámája, – egy meghiggadt, rezignált életfilozófia műve, oly költőé, ki nem az életet festi többé, attól inkább menekülni akar. Menekülni egy álomvilágba, ahol valami nagy, bölcs és jó Sors előtt az élet minden viszállyai, ellentétei elvesztik fontosságukat, s egy távoli és verőfényes magaslatról tekintve durvaság, baj, gonoszság és minden iszonyúság oly ártalmatlanoknak, sőt mulatságosaknak látszanak, mint a göröngy, melyben a mező embere megbotlik. Mikor a nagy aggodalmak megbénították bennem az energiát, és koncentrációt,

melyet minden alkotás munkája oly nagy mértékben megkíván, és műfordítással akartam szellememet leköttni, és naponkint leg-alább órákra az életből kimenteni, ez a hangulat vonzott a leg-jobban. Shakespeare fordítására nem akkor gondoltam először, a magyar Shakespeare erőltetettségei és értelmetlenségei már gyermekkoromban bántottak, ki ne kívánna az Arany, Petőfi és Vörösmarty remekművei mellé méltóbb társakat? (BABITS 1916: 776)

Babits sorai aligha értelmezhetőek másként, mint amivel visszaul az 1848–49-es események előtti nemzetépítő állapotokra. Dávidházi ugyanakkor külön kiemeli, miszerint „A bálványrombolásnak egy másik változata is megfigyelhető a két világháború közti időszakról fogva: ez nem az istenített Shakespeare-ről akarja bebizonyítani, hogy pusztá bálvány, hanem csak a *mások által* istenítettéről, szemben az *igazi* Shakespeare-rel, mely megérdemli az istenítést”, illetőleg, hogy „apostola Babits Mihály volt, akinek életét diákkorától halálos ágyáig végigkísérte a Shakespeare-élmény. Egyetemi hallgató korában Kosztolányi Dezsővel lelkesedtek érte leveleikben”, továbbá, hogy „Mindebből kezd már kisejleni, miként tér el Babits Shakespeare-je a színházi kultuszétól; teljesebb fogalmat alkothatunk erről, ha Babits és Hevesi nézeteinek bonyolultabb viszonyából következtetünk a megértésre képtelen közönség áhítatára, melybe sem a költő-fordító, sem rendező-kritikusa nem tudott belenyugodni” (DÁVIDHÁZI 1990: 243–245).

A harmadik bécsi forradalom kitörése után trónra kerülő ifjú herceg puccsszerű hatalomátvétele és 1848. december 2. napi olműtzi megkoronázása, majd I. Ferenc József néven teljhatalmú uralkodóként I. Miklós cárhoz 1849. május 1. napján keltezett és saját kezűleg írt segélykérő levele: szinte azonnal megpecsételte a magyar szabadságharc sorsát. Mindemellert pedig, a világháború fegyverletételt követő 1849. augusztus 20. napi császári elnöklet alatt megtartott bécsi Minisztertanács ülésén jóváhagyott rendelkezések a magyar szabadságharc résztvevőinek felelősségre vonásáról, ami az 1849. október 6. napi aradi vértanúk és Batthyány Lajos kivégzéséhez vezetett, lényegében mindvégig a mi-

előbbi megtorlásról és a birodalom egyben tartásáról szól: legalább is az utólag már mint a „népek börtöne” Osztrák–Magyar Monarchiájával kiegészítő Habsburg–Lotaringiai uralkodóház szempontjából (SOMOGYI 1989: 20–21, 35–36, 38. Vö. MAKKAI 2018: 185; ill. „Láncvers”. KOSZTOLÁNYI 1916a).

Politikai következményeinél és társadalmi hatásánál fogva egyaránt nagy volt a nevezetessége annak a királyi látogatásnak, melyben Ferencz József koronázatlan császár, nejével, Erzsébet királyasszonnyal 1857 május 4-ikén a fővárost és Magyarországot részesítette. A magyar sajtó az ötvenedik évforduló alkalmával egy pillanatra megállt ennél a dátumnál, mely kétségtelenül nagyon alkalmas a ma már kevésbé ismert diplomáciai gondolkodások felidézésére és ez eseményből következő tanúságok elemezésére. Az 1857-iki császárlátogatás tudvalevőleg az osztrák diplomácia, különösen pedig a Bach Sándor miniszter műve volt. (...) A hivatalos lap ünnepi papiroson, külön kiadásban, aranyozott szegélyű közlésekkel jelent meg s a császár és a császárné számára költői üdvözlletekről is gondoskodott. *Üdvözlég szép császárné, a / Birodalom angyala, Reményink hajnalcsillaga / Örömeink hajnala*. Ez a strófa szólt a császárnéről, de nem maradt mögötte a másik sem, mely így hangzik: *Üdvözlég ifjú Császár, a / Birodalom atyja: / Koronádat a boldogság / Napja ragyogtassa*. A poéták lázongani kezdtek. Ki merete ezt a verset írni?. Kutatták a szerzőt, keresték a felbujtót, de mire kiönthették hazafias keserveiket, már megjelent a többi lapokban is vagy az üdvözlő vers, vagy az üdvözlő cikk, a cenzura szigorú követelésére. Az ország nem hivatalos elemei között ilyen volt a hangulat a császári pár látogatásakor. (VU 1907a: 480)

Ugyanakkor Shakespeare Osztrák–Magyar Monarchián belüli mitizálásában eleve mérföldkőnek számított az első magyar Shakespeare-fordító triász nagyszabású vállalkozása, ami egészen a kiegyezésig elhúzódott. A romantika korának magyar nyelvű Shakespeare-olvasmányai

között programszerűen jelent meg Vörösmarty, Petőfi és Arany egy-egy Shakespeare-fordítása (vö. CZEKE 1920: 21). A szólásszabadságon ejtett sérelmek orvoslásához és Kossuth budavári börtönéveihez köthető a *Julius Caesar* megjelenése (1840) (vö. RUTTKAY 2002: 58–59), amit előbb a *Coriolanus* (1848) (SHAKESPEARE 1848. Vö. PARAIZS 2008: 48–72), majd a *Lear király* (1856) (vö. RUTTKAY 2002: 68–73), a *Szentivánéji álom* (1864), végül pedig a *Hamlet* (1867), illetőleg a *János király* követett (szintén a kiegyezés évében) (PARAIZS 2015b: 96–98. Vö. MILBACHER 2006: 55–59). A magyar romantika Shakespeare-fordító triászának Shakespeare-magyarító költői fordításaival szemben Kosztolányi költői nyelvszemléletének értelmezési keretét ugyanakkor nem véletlenül módosította a szöveggönyvszerű „shakespeare-i nyelvhasználat”: az értékközvetítő jelmondatként használt „Shakespeare nyelve” kifejezés monarchiabeli kultusza még a serdülőkorú Kosztolányi költői szabadságot kedvelő, nyelv-művelő önazonosságtudatában is több mint meghatározó volt (ARANY 2017: 53–56).

Az ezredfordulós magyarságtudat kultikus jelentősége viszont párhuzamosan érvényesült az egyéb, kiegészítő jellegű kultuszteremtési szándékokkal (HICSIK–HORVÁTH 2020: 87–88, 91). Kosztolányi műfordítói munkásságán belül „Shakespeare nyelve” például már egyáltalán nem egyenlő sem a brit, sem az amerikai angol nyelvek alapvetően szótárhasználat mentén elsajátított ismeretével, ahogy mindaz korábban mérvadó volt a Shakespeare-fordító Kossuth és Arany esetében, vagy Vörösmartynál és Petőfinél. Mindezt Dávidházi alábbi megállapítása is alátámasztja.

A kultusz demitizáló átvilágításának és a kultikus áhítatban való bensőséges részvételnek kétféle, de egymást ki nem záró vágya, igénye és törekvése figyelhető meg az új század első évtizedeiben Kosztolányi Dezső színikritikáiban. A Shakespeare-tiszteletnek hol irodalomszociológiai elemzését és magyarázatát adja, hol a drámaírói nagyság megmagyarázhatatlan csodájának tulajdonítja, és boldog, hogy maga is fölolvadhat benne; ugyanígy drámáit is hol kultúrtörténeti körülmények által meghatározott-

ként magyarázza, hol megadóan belenyugszik szakrális jellegű rendkívüliségükbe, mely eleve kifürkészhetetlen és csak hódolat illelheti. (DÁVIDHÁZI 1990: 223)

Kosztolányi alig volt kilencéves elemi iskolás tanuló, amikor Kossuth meghalt (1894. március 20. napján), Erzsébet királyné halálhírét pedig már tizenhárom és fél éves főgimnáziumi serdülő növendékként érte meg (1898. szeptember 10. napján). A kis „Dide” késő gyerekkorában ugyanakkor már több mint meghatározó volt mind a Kossuth-kultusz, mind az Erzsébet-kultusz szabadkai térnyerése is: egyházi gyászmisék, intézményi megemlékezések, évfordulós ünnepek keretein belül a tanulók rendre részt vettek a kultikus jelentőséggel bíró szabad királyi városi összejöveteleken, családtagjaikkal együtt (vö. VÉR 2006: 9–38; ill. VÉR 2013: 108–188).

Honvédtábornok nagyapja révén, akit a kis Dezső tíz és fél éves gyerekként vesztett el, illetőleg akitől nagy valószínűséggel még angolul is tanult, lényegében személyes kötődés fűzte Kossuth kultuszához. Kosztolányi Ágoston követte Kossuthot a szabadságharc bukása után az „Újvilágba”: járt többek között New Yorkban, Philadelphiában és Bostonban is (ARANY 2017: 24). A korabeli Kossuth- és Erzsébet-kultusz azonban úgyszintén összefűződik többször, párhuzamosan a Monarchiabeli osztrák és magyar Shakespeare-kultusz mellett (vö. A századfordulós Monarchiabeli Shakespeare-kultusz intézményesülésének háttéréről. DÁVIDHÁZI 1990: 190–208; ill. a századfordulót követő első évtized szabadkai Shakespeare-kultuszának népművelő megnyilvánulásáról. KÁICH 1980; ill. TONCS 1909; ill. GREGUSS 1880). Kossuth temetéséről például az alábbi tudósítás olvasható Erzsébet királyné első magyar nyelvű életrajzában:

Az április elején olv páratlan részvétellel temetett *Kossuth* Lajos korporsóján a közönség mégis fölismeri vélte az ő koszorúját, a mi kétségtelenül jellemzi, milyen tudatban élt a királyné a nép szívében. „Minő találkozás a nagy szellemeknek! – szólt a képviselőház nevében Jókai a ravatal fölött; – Te cipruslombokat

küldtél Deák ravatalára s ez a czipruság találkozott azzal a babérkoszorúval, melyet *Magyarország legszentebb élő nőalakja* tett le a koporsóra. E két symbolum találkozása a megszentelt helyen volt az eszmék, a nehéz idők expiatiója. Áldottak legyenek a hamvak, melyek az expiatiót hazatértőkkel befejezték!" (MÁRKI 1899: 114. Vö. a tíz és fél éves unoka későbbi, személyes visszaemlékezését nagyapja halálára [továbbá a másfél évvel Kossuth halála után Kosztolányi Ágoston 1895. szeptember 27. napján bekövetkezett haláláról írtakat a szabadkai lapokban]. ARANY 2017: 26)

Ugyanebben az életrajzi kötetben a „Magyarok apostoli királynéja” a budapesti Ezredéves Ünnepeken szintén gyászviselésben jelenik meg, mint „Mater dolorosa” (fia, Rudolf trónörökös halálát követően).

A királyné görcsös zokogásban tört ki, de azután összeszedte magát. (...) A király leroskadt fájdalomának súlya alatt; de őrangyala fölemelte. Az ifjú özvegyet már együtt értesítették. (...) Az édes anyának volt elég ereje, hogy elnyomja saját fájdalmát, midőn mint feleségnek kellett megóvnia urát és királyát a kétségbeeséstől. (MÁRKI 1899: 103)

Ugyanakkor a „fájdalmas Anya”, avagy szó szerinti fordításban „fájdalommal terhes anya” egyértelmű utalás Szűz Mária keresztfa mellett átélt fájdalmára. Hasonló gyászruhában volt Erzsébet a magyarok millenniumi ünnepségén is.

Szívből fakadó hatalmas éljenzés fogadta mindenütt, midőn a királlyal együtt május 2-án az ezredévi kiállítás megnyitására kocsizott ki. „A király jobbján, mélységes gyászban, (fekete csipkével áttört magyar ruhában) talpig feketében ült Erzsébet királyasszony, a nemzet szemefénye, a magyar nép őrző anyaga – írja az egyik tudósító. [Pesti Napló, 1896. 121. sz.] – fekete fátyol lengett még mindig üde arca körül, de keresztülragyogott rajta az a leirhatatlan gyöngédség, a melylyel hú magyar népe szerető hódol-

latát fogadta. Milyen bensőséges, milyen lelkes volt ez a hódolat! A bánatos alak látása könnyeket fakasztott a szemekbe, kalapok és zsebkendők lengettek feléje s a szeretet, a megindultság, a rokonszenv és a részvét, mind ez egy kiáltásban remegett végig a tömegen: Éljen Erzsébet! Éljen a mi drága királynénk!” (MÁRKI 1899: 119)

A királyné életéről Falk Miksa leírásában olvasható még egyéb életrajzi kiegészítés a századfordulót követően, néhány hétköznapi történet rövid ismertetése mellett. Az Erzsébetet közelebről is megismerő magyarok beszámolóí alapján, általános jellemzést adva és mindvégig méltatva őt rendre visszatérő nagylelkűsége és páratlan műveltsége okán, amit szintúgy érvényesített a császári udvarban, ahogy Monarchia-szerte is („Még csak egyet! Egy alkalommal, mikor még mindennap a felséges asszonyhoz jártam, Batthyányi Lajos kivégeztetéséről volt szó, Ő felsége a legnagyobb figyelemmel hallgatta az erre vonatkozó részleteket”) (FALK 1903: 422–423).

Az ő éles szeme felismerte, hogy a magyar nemzetben a Habsburg-dinasztia erkölcsi erejének egy kimeríthetlen kincsét találja, a mely azonban sem nyers erőszak, sem ravaszság, hanem egyedül szinte szívélyes jóakarattal hódítható meg. Minálunk ma csak sejthetik, de talán nemsokára eljövend az idő, a midőn teljes tisztasággal fogják látni, mennyit köszönhet szerett hazánk Erzsébet császárné-királynénak, hogy nehéz időkben mennyit tett Magyarország javára. (...) Hogy ezen célzt minél gyorsabban és minél biztosabban elérhesse, megtanulta a magyar nyelvet, megismerkedett Magyarországnak irodalmával és történelmével és az a nap, a midőn a veszprémi püspök a magyar koronát tette ez úrnő fejére, egyszersmind koronázását jelezte a szeretet azon munkájának, melynek a királyné éveken át annyi önfeláldozó odaadással szentelte egész életét. (FALK 1903: 445)

A századfordulóhoz közeledve azonban rendre megjelentek az Erzsébetről szóló „botrányos” írásoknak számító vezércikkek és monográfiák világszerte (CHRISTOMANOS 1898. Vö. BPH 1898: 9; ill. MB 1898: 142). Az önmagát Ferenc József és Erzsébet lányának valló grófné botránykönyve alapján „Erzsébet leginkább szeretett Shakespeare-művei a *Hamlet* és a *Lear király*, kedvenc költői pedig az általa őszintén nagyra becsült Heine és Shakespeare voltak” [ford. HL] (ZANARDI-LANDI 1915: 40; ill. ZANARDI-LANDI 1914: 42–43). Legnépszerűbb életrajzírója botránykönyvét azonban Bécsben szinte azonnal betiltották.

A Bécsben betiltott botránykönyv alapján készült magyar nyelvű kiadásal (végül három és fél évtizeddel később jelent meg a norvég nyelvű eredeti, majd annak német nyelvű fordítását követően, továbbá az utóbbi angol nyelvű, illetve francia nyelvű fordítása után, immár mint gróf Corti Egon Cäsar önálló monográfiája): „Márki Sándor »Erzsébet királyné«-ját kivéve nem jelent meg munka, amelyet félig-meddig komolyan lehetne venni, vagy amely félig-meddig kimerítően foglalkoznék Erzsébet életével” (BLANGSTRUP 1927: 885. Vö. CORTI 1935). Cortinak valóban megjelent az 1934. évben önálló monográfiája *Elisabeth, die seltsame Frau* címen: a grófi név alatt kiadott magyar Erzsébet-életrajz azonban több szempontból is pontatlan és megkérdőjelezhető az eredetihez képest, egyrészt lerövidített, másrészt sok tekintetben átírt, avagy magyarított szövegezése okán (többek között Márki Sándor név szerinti említése sem szerepel az eredetiben, nemhogy az 1899-es Erzsébet-életrajzára való hivatkozásként) (CORTI 1934; ill. TSCHUDI 1900; ill. TSCHUDI 1901; ill. KÜCHLER 1901 – UPTON 1909; ill. TSCHUDI 1912).

Erzsébet haláláról ugyanakkor az alábbiak szerint számolt be első magyar nyelvű életrajzírója:

Mialatt a király zokogva siratta hitvesét, Goluchowsky külügyminiszter a magyar kormányt is értesítette a szörnyű hírről, mely villámgyorsan terjedt el a fővárosban, sőt sok helyütt a vidéken is; másnap pedig már az egész ország tudta a megrendítő eseményt. Nem byzantinizmus volt, inkább talán rajongás, a mi minden nagy eszmét kísérni szokott, hogy az ország a szó leg-

nemesebb értelmében mély gyászba öltözött. Ezt a gyászt csak a Széchenyi, Deák és Kossuth elhunytán érzett fájdalommal lehetett összemérni. Azon a földön, melyet ez a három nagy ember annyi veríték közt művelt, ennek a királynénak szelid tekintete, kedves mosolya fakasztott virágot. (MÁRKI 1899: 132)

Noha Kosztolányi gyerekkori naplói nem maradtak fenn az utókorra, kamaszkori és felnőttkori naplóiban mindössze kétszer tett említést a királynéről, akire a korabeli nemzetépítő törekvéseknek és írásgyakorlatnak megfelelően az akkori magyarság egynémely része mint „királynő” hivatkozott Monarchia-szerte, még a századforduló után is.

1857 május 4-én a császári pár valóban bevonult Pestre. Erzsébet igazi királynői jelenség volt magyar díszruhájában, de Magyarország fővárosába oly diadalkapun át kellett lépnie, melyre Ausztria híres öt betűje volt felírva, itt is hirdetővén, hogy Ausztria erit in orbe ultima [A. E. I. O. U. latinul «Austria erit in orbe ultima: Ausztria lesz a földön az utolsó {az emberek emlékezetében} / Ausztria örökké létezni fog», németül «Alles Reichtrag ist Österreich untertan: az egész világ Ausztria uralma alá van rendelve», szintén latinul «Austria est imperare orbi universo: Ausztria feladata a világot uralni»: III. Frigyes császár felirata, többen és többféleképpen értelmezték!] Az igaz, hogy a diadalív tetején ott állt Pannónia szobra s hogy Pannónia arcza nagyon emlékeztetett a császárnéra. Láthatott fényesnél fényesebben öltözött magyar urakat, olyat is, a ki 400,000 forintot költött díszmagyarjára; de Erzsébetnek sejtienie kellett, hogy ezek az urak, kik őket Albrecht főherczeg vezetése alatt fogadják, nem képviselhetik még azt a Magyarországot sem, melynek történetét és közjogát nagyjából az ó-konzervatív Majláth ismertette meg vele; mert nincs Magyarország. A Szent-István-Társulat Árpádházi szent Erzsébet” magyar legendájának díszkiadását ajánlta föl neki emlékül és bizonyosan intelműl, hanem a rabságból most kiszabadult Sárosvy Gyula nem vehető rá, hogy a császárné tiszteletére albumot

szerkesszen. Eötvös József keble büszkeségtől dagad, hogy nem akad magyar író a ki eladja a tollát és hogy száz aranyért sem írt dicsőítő himnust Arany János. A bizalmatlanság még akkor sem oszlik el, mikor az utolsó 121 politikai fogoly is visszanyeri szabadságát s megjelenik a császári kézirat, mely most már csakugyan teljes kegyelmet, teljes feledést hirdet. (MÁRKI 1899: 33–34)

Erzsébet közjogi értelemben vett méltóságbeli megnevezésével kapcsolatban észlelhető némi átmeneti zavarodottság ifjabb Brenner József gyerekkori naplóbejegyzéseiben is: „Erzsébet magyar királynét a magyarok szeretett királyasszonyát meggyilkolták.„,„a királynő Genfbe akart hajóra szállani“,„A királynőnek volt annyi ereje még“,„A királynőt egy szállodába szállították“,„Ma van Erzsébet királyné lelki üdvéért a gász-isten-tisztelet.“,„a zászlók kinmaradtak a királyné halála napjától“ (Ifj. BRENNER 1898 – DÉR 2005: 70–72).

1900. nov. 19. (...) Erzsébet királynő névnapja van. Többek közt édesatyám mondott igen szép beszédet, melyet le is stenograháltam. (KOSZTOLÁNYI 1900 – KOSZTOLÁNYI 1938: 58. Vö. KOSZTOLÁNYI 1900 – RÉZ Pál 1996: 774, 1062)

Élmény. Kossuth Lajos utca délelőtt. Gyönyörű fiatal nő, olyan finom, mint Erzsébet királynő. Azt hiszem, hogy sohase állna velem szóba. Amint elhalad mellettem, fülembé súgja gyorsan: „Nyalogass, öcsi, segíts, nagyságos úr.“ (KOSZTOLÁNYI 1933 – RÉZ 1996: 816)

A fiatal Kosztolányi századfordulót követő levelezéséből kiderül viszont, hogy első budapesti egyetemi évét követően előbb Grazba (az 1896. évtől trónörökös Ferenc Ferdinánd főherceg szülővárosába) (KOSZTOLÁNYI 1904 – BUDA 2013: 99, 101), majd Lipcsébe (a néhai királynéről szóló botránykönyv német fordításkiadójának városába) (KOSZTOLÁNYI 1904 – BUDA 2013: 157, 159, 211), azután pedig mégis inkább Münchenbe készült (Erzsébet szülővárosába) (KOSZTOLÁNYI 1904 – BUDA 2013: 163,

165, 195), végül azonban a Bécsi Egyetem hallgatója lett az 1904–1905 tanévben (lényegében a császárvárosban) (Vö. ARANY 2017: 71–77). Kosztolányi írásiban azonban egyetlenegy idézetet leszámítva, gyakorlatilag nyoma sincs Erzsébet királyné említésének, holott a szabadkai sajtóban rendszeresen voltak a magyar királynéről szóló „kis színes” hírek már Kosztolányi gyerekkorában is („Erzsébet magyar királyné a pápának, jubileuma alkalmából, remek gyémántokkal díszített arany keresztet küldött.”) (SZV 1893a: 4. Vö. SZV 1893b: 4; ill. SZV 1893c: 4; ill. SZV 1893d: 4; ill. SZV 1893e: 4; ill. SZV 1893f: 4). Amikor viszont mégis találkozunk a királynéval nála, akkor is csupán a „bécsi” polgár szájába adja a „császárné” említését: a „császár” temetésekor.

A tömeg már beláthatatlan. Két nő gyászermeket árul a császár arcképével, fekete-arany kokárdákat. Hátul, a sor végén, egy öreg úr áll. Nem tudom meghatározni, hogy mi lehet, de mindegy. Ő a bécsi polgár. Könnyes szemmel mondja: – A császárnét is látam... a császárt is akarom látni... A sor alig észrevehetően mozog előre. Hideg szél fúj. Három-négy óra múlva ő is látni fogja a császárt. (KOSZTOLÁNYI 1916b: 2–3. Vö. ARANY 2017: 152)

A fentiek fényében, avagy már így elöljáróban is megkockáztatható, miszerint Kosztolányi részéről, szabadkai kortársaival ellentétben, körvonalazódhatott egyfajta költői szerepjáték, melynek lényege egyfajta tabu. Szilágyi alapján „a legendagyártás vágya Kosztolányiban erősen munkált. (...) Kosztolányi életében a személyes múlt effajta átalakítását könnyen a hazugságok, elfedő akciók, csúsztatások sorába illeszthetnénk bele, feltárásukat az igazságra vágyó irodalomtörténész gesztusaként ünneplve: holott nem árt tágabb kontextusban nézni a pályakezdsre emlékeztetést, akkor ugyanis könnyen kiderülhet, nem is annyira meglepő és egyedi ez a mitizálás”, ami összecseng Dér meglátásával is, miszerint „[a] Kosztolányi-irodalom számára Szabadka s az író itt töltött gyermek és ifjúkora máig a titkok forrása. Maga az író is többször kinyilvánította, hogy művészete innét szívta legdúsabb táperőit” (SZILÁGYI 2017: 34–35; DÉR 1970: 7). Főleg a későbbi Shakespeare-fordításai tükrében. Ugyanak-

kor a századfordulós magyarországi Erzsébet-kultusz tabuja Kosztolányi részéről azzal is kiegészülhetett a mindenkori megértés szempontjából, hogy a magyar királyné kultikus jelentősége mintha éppen a szabadságharcos Kossuth-kultusz ellensúlyozásaképpen épülne fel, párhuzamosan a korabeli Széchenyi-kultusz és a kiegyezés utáni Deák-kultusz mellett. A századforduló körüli Shakespeare-újrarendelések kérdése azonban közkedvelt vitatémája volt az akkori kortárs irodalomnak, olyannyira, hogy maga a királyné is fordított Shakespeare-műveket, amit egykori görög nyelvtanára szintén szóvá tett többször. Noha az ezredfordulót követő elmúlt évtizedekben világgá kürtölték a híret annak, miszerint városi legendák keringtek volna Bécstől San Franciscóig mindarról, miszerint Erzsébet fésülködés közben foglalkozott a Shakespeare-fordításokkal, többek között a fejfájását csillapítandó (BAHNEY 2015: 44–45), mindez nem feltétlenül helytálló abban a formában, ahogy az ezredfordulós oknyomozó újságíró hivatkozott az általa hitelesnek tekintett forrásmunkára, minden bizonnyal a saját amerikai angol nyelvű nyersfordításában (BAHNEY 2015: 45). Annyi viszont valóban bizonyos, hogy Erzsébet, mielőtt a császárvárosi tartózkodások alatt görögül tanult, nyelvleckéket vett a Bécsi Egyetem egykori görög lektorától, 1891 és 1894 között (SINCLAIR 1998: 155).

Constantine Christomanos leírja ugyan későbbi botránykönyvvé vált naplójában, hogy a királyné fésülködés közben fordított Shakespeare-t, az alábbiak mégis fenntartással kezelendők, hiszen Erzsébet újjörög fordításaként nem jelent meg Shakespeare-mű az elmúlt százötven évben. Mindenesetre az alábbi részlet magyar nyelvű nyersfordítása nagyjából a következőképpen volna értelmezhető szó szerint (az adott német szórendet és mondat szerkezetet egyaránt megtartva a görög naplószerző leírásában).

[1891.] december 9. Ma reggel 8 órakor jött a lakáj és mondta, hogy a Császárné reméli, a fésülködése közben mellette leszek [csatlakozom a fésülködéséhez]. A Császárné tegnap külön szólt nekem [szóvá tette a jelenlétemben], hogy a görögóra a fésülködésekor legyen [lesz] megtartva. – A fésülködés mindig két óra

hosszan tart [két órán át], mondta, [és] miközben a hajammal foglalkoznak, az elmém tétlen marad. Félek, rámegy a hajamból mindez [a tunyaság] egyenesen a fodrásznő ujjára. Úgy fáj a fejem emiatt sajnós. Használjuk ki ezt az időt Shakespeare fordítására: akkor muszáj [lesz] az agynak [is] okvetlenül összeszednie magát. (CHRISTOMANOS 1898: 55–56)

A fenti részletből kiderülhet, hogy Erzsébet némiképpen ironikus megjegyzése aligha lehetett komolyan vehető a nyelvtanára számára, mindenesetre Christomanos elismeri, mennyire meglepődött másnap, amikor valóban tollat ragadtak és „csodálatra méltó gyöngybetűkkel” papírra rögzültek az elhangzottak: „formahűen” és „sorról sorra”, úgyhogy [vagyis „mindezek fényében”] másnap már Dosztojevszkij-elbeszéléseket vitt Christomanos a császárnéjának (CHRISTOMANOS 1898: 57–62). Erzsébet legendás Shakespeare-fordításai és azok hatástörténeti állomásai további kitérőjét képezhették Kosztolányi bécsi egyetemi évének (Vö. LÁSZLÓ 2007), a későbbi Shakespeare-fordításait illetően, továbbá még Heine- és Byron-fordításai esetében is ([Kosztolányi] németül tudott a legkorábban s talán legjobban. Diákkori naplójának tanúsága szerint már 1900-ban kísérletezett Heine átköltésével) (SZEGEDY-MASZÁK 2010: 482). Tschudi alapján Erzsébet Heine és Shakespeare olvasásával kezdte meg szépirodalmi ismerkedését, Corti pedig megemlíti, miszerint Erzsébet Byronnak és Shakespeare-nek is sorát ejti: olvas, fordít és szaval szüntelen (TSCHUDI 1901: 163; CORTI 1935: 348).

Későbbi életrajzírója alapján Erzsébet új görög nyelvű fordításában készült el a *Hamlet*, *A vihar* és a *Lear király*, elvileg már az 1890. évben („nemcsak az ő-, hanem az újgörög nyelvet is elsajátította és szinte minden segítség nélkül fordította le a Hamletet, Lear királyt és a Vihart újgörög nyelvre”), még mielőtt a bécsi egyetemen tanuló Christomanos a nyelvtanára lett volna („A tavaszt Erzsébet Korfun tölti, elsősorban Shakespeare drámáinak görög fordításával.”) (CORTI 1935: 395, 404; ill. CORTI 1934: 404). Shakespeare fordításával 1888 augusztusa óta foglalkozott a királyné folyamatosan (többek között még 1896-ban is, a magyar Ezredfordulós Ünneppsorozat megelőző hónapokban), ahogy

egy vagy több jelenetet úgyszintén szívesen fordított Shakespeare-olvasmányaiából (a *Hamlet* és a *Szentivánéji álom* voltak a kedvencei) (KÜCHLER 1901 – UPTON 1909: 112; ill. TSCHUDI 1901: 139). Ugyanakkor Erzsébet királyné legendás Shakespeare-fordításai nem szerepelnek a mérvadó *Shakespeare-könyvtár* című Shakespeare-fordításokat összesítő kötetben:

A Shakespeare-könyvtárban elhelyezett könyveken kívül jelen katalógusunkba olyan műveket is felvettünk, melyek tartalmuk szerint beleválók a Shakespeare-könyvtárba, de a nagy könyvtár valamelyes nagy gyűjteményébe tartozván, vagy nagyobb műveknek egyes kötetei lévén, nem voltak elhelyezhetők a Shakespeare-könyvtárba. A folyóiratainkban foglalt Shakespeare-irodalom nincs felvéve. Budapest, 1917 január havában.* / *A kézirat nyomdatechnikai nehézségek miatt csak ez évben került ki a nyomdából s ezért utólag beillesztettem az 1917–1918. évi gyarapodás (kb. 50 m) jegyzékét is. Budapest, 1919 június havában. Cz. M. (CZEKE 1920)

Mindenesetre a Shakespeare-fordítások befejezéséül az 1897. évet jelölte ki az ezredforduló szakirodalma (Vö. UB 2020; ill. CHEEMA 1998; ill. MATTEI-CHESNOIU 2006: 44–45; OWENS 2014: 143). Cím szerinti hivatkozás ugyanakkor nem szerepel Erzsébet Shakespeare-fordításaira vonatkozóan a századfordulós életrajzírók köteteiben. Márkinál ráadásul Shakespeare sincs megemlítve, ahogy a *Hamlet*, *A vihar* és a *Lear király* sem, sőt még a királyné angol nyelvről való fordításairól sem ír.

A királyné olvasgatta ugyan a magyar és görög lapokat, de nem vezércikkeket, hanem újjörög verseket fordígtatott magyarra, magyar és német verseket újjörögre [1892. szeptembere]. (MÁRKI 1899: 112. Vö. CORTI 1935: 348)

A királyné első magyar nyelvű életrajzkötetében is csupán Frederick Barker került megemlítésre mint a királyné „angol és görög társalgója

Barker Frigyes" (MÁRKI 1899: 131). A Bécsben betiltott botránykönyvszerző Tschudi azonban megemlíti, hogy a királyné igen nagy csodálattal olvasta Byront és Shakespeare-t (TSCHUDI 1901: 139). Mindezek fényében feltételezhető, hogy Monarchia-szerte nyílt titok volt a királyné szépirodalmi érdeklődése, elsősorban Heine és Byron költeményei iránt, ahogy hasonlóképpen nyílt titoknak minősülhetett rajongó lelkesedése is Shakespeare színjátékai iránt, amiről a Titániát és a számárfőt ábrázoló palotabeli falfestmények is tanúskodtak (KÜCHLER 1901 – UPTON 1909: 112. Vö. HUBER 1884; ill. CHRISTOMANOS 1896).

Kultuszok között (Babits és Kosztolányi Shakespeare-fordításai)

Márki Sándor századforduló előtti Erzsébet-könyvében szerepel először a királyné mellszobrának képe (MÁRKI 1899: 95), ami a későbbiek során alighanem az egyik legmeghatározóbb mellékszálát képezi ifjabb Brenner József gyerekkori naplóbejegyzéseinek és Telcs Ede visszaemlékezéseinek egyaránt, a századfordulós szabadkai szoborleleplezéseket és a korabeli magyar Erzsébet-kultusz mintegy fél évszázadon át tartó térdhódítását illetően (ami eltartott lényegében egészen az 1955 és 1957 között bemutatott, német–osztrák együttműködésben készült *Sissi*-filmtrilógiáig).

Maga a királyné [1898.] május 21-én Bad Brückenauban folytatta a gyógyulást. Még itt értesült róla, hogy a budapesti park-klub, melyet 1896 október 15-én ő is meglátogatott, Zala Györggyel elkészítette a király és az ő mellszobrait s hogy a király megengedte az október 10-ére tervezett leleplezés ünnepélyére az uralkodó-család tagjainak meghívását. (MÁRKI 1899: 131)

A német „Heimatkunst” írói irányzatát és az 1940–1960-as évekre jellemző német nyelvű „tájfilm” szerepét az Erzsébet-kultusz világkörüli térnyerése hasonlóképpen igazolhatja, ahogy a romantikus idill és a szintén romantikus nosztalgia esetleges áltörténelmi jellegű filmdrámaként érvényesülő, mozgóképszínházi megjelenését is, elsősorban a magyar

Erzsébet királyné című „világfilm” gödöllői Erzsébet-szobrot ábrázoló záróképét illetően (Vö. PAÁR 2016). A magyar Erzsébet-filmről a *Pápa és Vidéke* ugyanakkor már az alábbiak szerint tudósított.

A kiegyezés előtti évek forrongó hangulatát láthattuk az Erzsébet királyné c. filmben. A csodás szépségű, a magyarokat kedvelő jó királynénak állítottak ezzel a darab-bal is emléket. A magyar hálás fajta. A legkisebb szívből jövő jóságért igazi, őszinte hálára kész. Ebből a szempontból szemlélve, a film nagyon kedves és dicséretes alkotás. A szereplők szájába adott beszéd azonban nem mindig felel meg a valóságnak. A rendező igyekezett a jó színdarabból jó forgatókönyvet alakítani, de bizony a filmszerűséget általában nem nagyon közelítette meg. A színpadi képszerűség, a dialógusok halmaza, – bármily gyorsan is váltják azok egymást, – még nem adja meg a darab filmszerűségét. Karády Katalin szép, komoly játéka igazán királynéi és valóban dicséretreméltó. Alapjában véve azonban csak mellékszereplő. A főszereplők Tolnay Klári, Gózon Gyula és Jávor Pál. Mindhármuknak egyik legkiválóbb alakításában gyönyörködhattünk. Gózon csodálatosan emberi, természetes figurát játszik elénk. Humora nem a magyar filmekben sajnos sokszor tapasztalt u. n. „pesti” humor, hanem az egészséges gondolkodású, falusi magyar ember humora. Úgyes a beállítása Jávor szerepének is. Kiválóak voltak még Rajnay, Bilicsi és Maklár. (PV 1941: 4)

Nóti Károly forgatókönyvíró és „Szilágyi László nagyszerű színműve filmen” ugyanakkor csak rangjához illő megszólítása szerint említi Erzsébetet, vagyis mint császárné és királyné (NYÍ 1940: 3). Mindemellert Erzsébet családon belüli becézése, mint „Sisi”, egyáltalán nem szerepel Márki könyvében (gyerekkori beceneve csupán jóval később vált közismertté). Utóbbi ártatlannak tűnő megszólításnak ugyanakkor még a korabeli botránykönyvekben sincs nyoma: sem Tschudi, sem Christomanos, sőt még Zanardi-Landi sem hivatkozik így a néhai királynéra (csupán Corti életrajzi könyvében található egyetlenegy példája a „Sisi” becenév ele-

nyészőnek tűnő említésének: „Erzsébet porosz királynő tartja keresztvíz alá s az ő nevét kapja. A kis karácsonyi angyalt Sisinek nevezi családja, amíg él.”) (CORTI 1935: 4). Dániel Anna lánynevelő ifjúsági regényében ugyanakkor már szám szerint nyolcvanöt alkalommal fordul elő a kultikus magyar királyné családon belüli beceneve, ami lényegében véve az 1939 márciusában bemutatott *Prinzessin Wildgang* című osztrák operettfilmet megelőzően került a magyar olvasóközönség elé (a filmet később *Prinzessin Sissy* munkacímen játszották világszerte, magyarul pedig *Erzsébet hercegnő* – *Sissy* címen) (DÁNIEL 1938: 1–115. Vö. TMU 1940: 4). Mindemellett kijelenthető, miszerint nyomokban észlelhető a századfordulós szabadkai Erzsébet-kultusz jelenléte és közvetett érvényesülése a gimnazista Kosztolányi irodalmi érdeklődésében, elsősorban az Önképzőkörös és a későbbi egyetemi évek során elkészített műfordításai kapcsán (leginkább Heine és Byron kapcsán), 1902 és 1906 között. Másodsorban Shakespeare művei és a klasszikus magyar Shakespeare-fordítások iránti kamaszos lelkesedésnek megfelelően érzékelhető hasonló párhuzam a Kosztolányi számára mintaként szolgáló reformkori magyar Shakespeare-nyelve kapcsán, legfőképpen 1900 és 1904 között. A fordulópontot előbb az egyik álnéven megjelent vitaindító cikke jelentette 1908 augusztusában, amelyben az újrafordításokat sürgeti (burkoltan Szász Károly Shakespeare-fordításaival szemben: szinte közvetlenül a Szász fordította *Téli rege* lekerülése után a Nemzeti Színház műsorrendjéből), majd az első világháborús évek alatt kiadott Babits-féle *A vihar*-fordítás az 1916-os Shakespeare-tricentenárium alkalmából, ami végül egybeesett Ferenc József halálával. Mindemellett viszont valóban egyértelműnek tűnik, miszerint „Kosztolányi és Szabó Lőrinc Shakespeare-fordításai mind a Vihar ösztönzésére készült munkák” (GÁL 1941: 727). Mindemellett 1917-ben már Harsányi tréfás színházi regényében említik név szerint Kosztolányit és az általa tervezett Shakespeare-újrafordításokat, mígnem az újabb Shakespeare-tricentenárium után meghirdetik az új magyar Shakespeare propagandaszerű kiáltványát, 1924 januárjában (8ÓÚ 1924: 8. Vö. BABITS 1924; ill. SZÉ 1917a: 14; ill. SZÉ 1917b: 25). Az 1925-re tervezett színházi évadban viszont csak Babits *A vihar*-fordítását mutatják be Szegeden: Kosztolányi *Téli rege*-fordítása kimaradt végül a

Nemzeti Színház műsorrendjéből (a határozatlan ideig elhalasztott fővárosi Erzsébet-emlékmű átadása, illetve a pályagyőztes Erzsébet-szobor 1932-ig késleltetett leleplezése okán) (Vö. DM 1925a: 7; ill. DM 1925b: 8; ill. DM 1925c: 9; ill. DM 1925d: 4; DM 1925e: 7; ill. DM 1925f: 7; ill. DM 1925g: 2; ill. BPH 1924: 8; ill. E 1924: 21; ill. ÚN 1925: 6; ill. PH 1925: 14; ill. EK 1925: 9; ill. NU 1925: 11). Az újrarendezett *Romeo és Julia* ugyanakkor 1932 tavaszán bemutatásra került a budapesti Művész Színház fiatal színészgárdájának Stúdiómatiné előadásában, végül pedig az újrarendezett *Téli rege* díszbemutatójára is sor került 1933 őszén a Nemzeti Színházban (többek között a magyar kormányzó részvételével és a nagyszabású díszünnepség keretében megrendezett 1932 őszi Erzsébet-szoborleleplezést követően, az új évadnyitó műsorrend részeként) (EK 1932: 12. Vö. E 1933: 6; ill. BPH 1933a: 8; ill. PMH 1933: 6; ill. BPH 1933b: 8; ill. BPH 1933c: 17; ill. NU 1933: 13; ill. PH 1933: 17; ill. PN 1933: 21; ill. EK 1933: 12).

A két világháború közötti új magyar színházi propaganda ugyanakkor a modern magyar Shakespeare-kultuszt is hasonlóképpen használta fel, ahogy az Erzsébet-kultuszt. Előbb Kosztolányi *Romeo és Julia*-fordítását emelték be a Kolozsvári Magyar Színház 1934–1935-ös évad újévi műsorrendjébe, majd Babits *A vihar*-fordítását játszották ugyanott a következő évad újévi Shakespeare-újrarendezéséért (PÁLFFI 1972: 334–335. Vö. THURY 1933: 14; ill. EL 1935: 10; ill. EL 1936a: 14; ill. EL 1936b: 6; ill. EL 1936c: 10; ill. EL 1936d: 6; ill. EL 1936e: 8; ill. EL 1936f: 8; ill. EL 1936g: 3). Mindemellett viszont még a Magyar Rádió is közvetítette Kosztolányi *Romeo és Julia*-fordítását a Fialok Rádiószínpada hangjátékaként, 1935 októberében (PN 1935: 11. Vö. E 1935: 6; ill. SZÉ 1935: 98–127). A harmincas évek új magyar kultúrpolitikája ugyanakkor kiemelt figyelmet szentelt Kosztolányi *Szentivánéji álom* filmfelirat-fordításának is: a budapesti díszvetítésen megjelent a magyar kormányzó és családja több kormánytisztviselővel és családjaikkal együtt (az *Erzsébet királyné* filmet ugyanakkor kormányzati részről már zárt körű vetítés során tekinthették meg 1939 novemberében, a nagyközönségnek szánt 1940 szeptemberi premiért megelőzően) (BPH 1935: 13–14). Kosztolányi *Romeo és Julia*-fordítását legközelebb 1937 januárjától használták fel filmfeliratként, Cukor György *Romeo és Julia*-filmjéhez (NU 1937: 22. Vö. NU 1936: 13; ill. BPH

1936b: 8; ill. PH 1937: 24; ill. TÖRÖK 1937: 7; ill. FRH 1937: 6). Az 1936. augusztus 20. napján megtartott New York-i díszbemutató hasonlóképpen jeles nap volt az új magyar Shakespeare-feldolgozások szempontjából, akárcsak az 1940. november 16. napján bemutatott kolozsvári *Romeo és Julia* ifjúsági előadása, úgyszintén Kosztolányi fordításában (PÁLFFI 1972. Vö. KÚ 1940a: 6; ill. KÚ 1940b: 8; ill. KÚ 1940c: 8). Az új magyar színházi és mozgóképszínházi kultúrpolitika ugyanakkor nemcsak Kosztolányi Shakespeare-fordításaival bánt kegyesen: Babits *A vihar*-fordítását előbb 1939 tavaszán mutatták be a Színművészeti Akadémián, majd a nyárvégi Margitszigeti Szabadtéri Színpadon előadott színdarabot 1940 decemberében játszották végül a Nemzeti Színházban.

Kosztolányi Shakespeare-fordításait ugyanakkor jelentős mértékben átdolgozták éppúgy, ahogy Babits Shakespeare-fordítását is, sőt mindhárom új magyar Shakespeare-színművet zenés-táncos propagandadarabnak szánták (a Kolozsvári Magyar Színház és a Nemzeti Színház részéről egyaránt). A fordítói szándék viszont mindkét Nyugatos műfordító részéről független volt a kultúrpolitikai irányultságtól (a nyilvánvaló dramaturgiai eltérések a színpadra alkalmazott műfordítások átdolgozásával egyértelműen a rendezői önkény következménye a későbbiek során felhasznált színházi és mozgóképszínházi szövegváltozatok esetében).

Összességében tehát a modern magyar Shakespeare-kultusz és a két világháború közötti Erzsébet-kultusz több mint alkalmasnak bizonyult a korabeli magyar kormányzat részéről a nemzetállami törekvések és a tengelyhatalmi propagandacélok kultúrpolitikai kiszolgálására. Mindez viszont széleskörűen növelte az új magyar Shakespeare-fordítások népszerűségét éppúgy, ahogy az új magyar Shakespeare népszerűsítését is, határon innen és túl egyaránt, a műfordítók szerepvállalásától függetlenül (a romániai kultuszminisztérium végül sem Kosztolányi, sem Babits erdélyi fellépését nem engedélyezte 1935-ben) (M 1934: 15. Vö. EL 1935: 7; ill. BL 1935: 4). Kultuszvédő munkásságuk elismeréseképpen ugyanakkor mindkettőjüket megválasztották később a Kisfaludy Társaság Shakespeare-bizottsága legújabb tagjainak (MOT 1936: 241. Vö. BPH 1936a: 13).

Babits *A vihar*-fordítása összesen huszonhat színházi előadást élt meg (kettőt a Szegedi Városi Színházban Baróti József rendezéseként, hetet a Kolozsvári Magyar Színházban Kádár Imre rendezéseként, amit négyszer játszottak Kolozsvárott, kétszer Brassóban, egyszer Nagyváradon, egy előadást a Színművészeti Akadémián és egyet a Margitszigeti Szabadtéri Színpadon Németh Antal rendezéseként, tizenötöt pedig a budapesti Nemzeti Színházban, Németh Antal és Szilassy Gyula rendezéseként. Kosztolányi *Téli rege*-fordítása hét színházi előadást élt meg Ódry Árpád rendezésében, *Romeo és Julia*-fordítását pedig mintegy nyolc éven át játszották a magyar színházak, összesen tizenkilencszer (egy előadást Rácz György rendezéseként a budapesti Művész Színházban, tizenegy előadást Kádár Imre és négy előadást Szabados Árpád rendezéseként a Kolozsvári Magyar Színházban, két előadást pedig Bárdos Artúr rendezéseként a budapesti Belvárosi Színházban). A színpadi sikereken felül, Kosztolányi *Romeo és Julia*-fordításából hangjáték és filmfelirat is készült, utóbbit mintegy két éven át vetítették a magyar mozikban nagy sikerrel, hasonlóan a *Szentivánéji álom*-filmfeliratfordításához, amit szintén két éven át vetítettek határon innen és túl (Kosztolányi magyar szövegeként). Kosztolányi mindemellett még a Magyar Rádió műsorában is beszélt Shakespeare *Hamlet*jéről, a *Szentivánéji álom*ról 1935 novemberében (Vö. R 1935: 20; ill. 8ÓÚ 1935: 9).

A két világháború közötti sikerpropagandának „a magyar színházéletről, Shakespearenek a magyar színpadon való szerepéről, a magyar nyelvről” mindenesetre már 1929 nyarán külön helyet biztosítottak a *Hungary Illustrated* elnevezésű díszkiadás révén, miszerint „ilyen munka megszületésének vagyunk tanúi, mely a magyar szellem kultúrpropagandájának szolgálatában végre elérte azt a színvonalat, amellyel a külföldön valóban sikert lehet elérni” (MK 1929: 16. Vö. REXA 1929). Mindezek részletes kifejtése azonban további forrásfeltáró kutatómunkát igényel a modern magyar Shakespeare-fordítások keletkezés- és fogadtatástörténetének átfogó jellegű megértése érdekében. Mivel az érintett műfordítások kormányzati szintű támogatottságot is élvező sikere igen jelentős hatást gyakorolt az egyes szerzői életművek későbbi megítélésében, ezért úgy-szintén nagy jelentőséggel bír a mindenkori magyar Shakespeare-fordí-

tások korántsem ideológiamentes és alapvetően hatástörténeti beágyazottsága.

A nemzetközi forrásfeltáró kutatómunkát az ELTE BTK MIKI és a Tempus Közalapítvány támogatta 2019 októberétől 2021 januárjáig, az Erasmus+ és a Campus Mundi felsőoktatási mobilitási és nemzetköziesítési program (EFOP-3.4.2-VE-KOP-15-2015-00001) projekt keretében (Szabadka, Kolozsvár, Bécs és London levéltáraiban és könyvtáraiban egyaránt).

IRODALOM

8ÓÚ 1924. Felelőtlen propaganda új Shakespeare-fordítások érdekében. *8 Órai Újság*, 10. évf. 4. sz. 1924. január 5. 8.

8ÓÚ 1935. Rádió. Keddi budapesti műsor: 7.55: Zenés részletek Reinhardt „A Szentivánéji álom” c. hangosfilmjéből. Bevezetőt mond Kosztolányi Dezső. *8 Órai Újság*, 21. évf. 269. sz. 1935. november 26. 8.

AJTAY-HORVÁTH Magda 2017. „Ő is verseng az eredetivel” A *Hamlet* mint az önkifejezés eszköze Arany János életművében. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 52. évf. 4. sz. 2017/4. 59–65.

ARANY Zsuzsanna 2017. *Kosztolányi Dezső élete*. Budapest, Osiris.

BABITS Mihály 1916. A Shakespeare-ünnephez. *Nyugat*, 9. évf. 12. sz. 1916. június 16. 776–777.

BABITS Mihály 1924. Könyvről könyvre: Shakespeare fordítás. *Nyugat*, 17. évf. 3. sz. 1924. február 1.

BAHNEY, Jennifer Bowers 2015. *Stealing Sisi's Star: How a Master Thief Nearly Got Away with Austria's Most Famous Jewel*. Jefferson, McFarland & Company.

BLANGSTRUP, Christian 1927. Tschudi. In BLANGSTRUP, Christian: *Salmonsens Konversations Leksikon. Anden Udvage, Bind 23: T–Tysk frisindede Parti*. København, J. H. Schultz A/S. 885.

Ifj. BRENNER József (CSÁTH Géza) – DÉR Zoltán 2005. *Napló (1897–1899)*. Közreadja, sajtó alá rendezte és az utószót írta DÉR Zoltán. Szabadka, Életjel.

BL 1935. fz: A nagyváradi román-magyar írótalálkozó elé. A kultuszminiszter nem engedélyezte Babits Mihály és felesége marosvásárhelyi szereplését. *Brassói Lapok*, 41. évf. 231. sz. 1935. október 9. 4.

BPH 1901. Láthatatlan ember. *Budapesti Hírlap*, 21. évf. 176–228. sz. 1901. június 29. – augusztus 20.

BPH 1924. Tíz percig a rivaldán próba közben... Fiatalok premierje a Renaissance-Színházban. *Budapesti Hírlap*, 46. évf. 216. sz. 1924. október 14. 8.

BPH 1933a. Voinovich Géza a Nemzeti Színház első eseményeiről. *Budapesti Hírlap*, 53. évf. 167. sz. 1933. július 26. 8.

BPH 1933b. A Nemzeti Színház első hónapjának eseményei. *Budapesti Hírlap*, 53. évf. 196. sz. 1933. augusztus 30. 8.

- BPH 1933c. Két esemény a Nemzeti Színház első megnyitó műsorán. *Budapesti Hírlap*, 53. évf. 200. sz. 1933. szeptember 3. 17.
- BPH 1935. A szentivánéji álom. A Rádus-filmszínház bemutatója. *Budapesti Hírlap*, 55. évf. 272. sz. 1935. november 28. 13–14.
- BPH 1936a. Vojnovich Géza a Kisfaludy-Társaság elnöke. *Budapesti Hírlap*, 56. évf. 99. sz. 1936. április 30. 13.
- BPH 1936b. Régi emlékek egy pesti mozi előcsarnokában. *Budapesti Hírlap*, 56. évf. 298. sz. 1936. december 31. 8.
- CHEEMA, G. S. 1998. Sisi, the Empress of Solitude. *TRIBUNEINDIA* [online], 2020. 09. 16. <https://www.tribuneindia.com/1998/98aug22/saturday/head3.htm>
- CHRISTOMANOS, Constantin 1898. *Tagebuchblätter*. Wien, Morits Perles.
- CHRISTOMANOS, Constantin 1896. *Das Achilles-Schloß auf Korfu*. Wien, Carl Gerold's Sohn.
- Gróf CORTI Egon Cäsar 1935. *Erzsébet. A királyné hátrahagyott iratai. Leányának naplója és egyéb eddig ismeretlen naplók és feljegyzések alapján*. Német eredetiből fordították: dr. TURÓCZI-TROSTLER József, VITÉZ FARKAS Jenő. Budapest, Révai.
- CORTI, Egon Caesar Conte 1934. *Elisabeth, die seltsame Frau [egy páratlan nő]. Nach dem schriftlichen nachlass der Kaiserin, den Tagebüchern ihrer Tochter und sonstigen unveröffentlichten Tagebüchern und Dokumenten*. Salzburg – Leipzig, Verlag Anton Pustet.
- Dr. CZEKE Marianne 1920. *Shakespeare-könyvtár*. Budapest, M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda.
- DÁNIEL Anna 1938. *Erzsébet királyné*. Budapest, Dante.
- DÁVIDHÁZI Péter 1990. „Isten másodszülettte”: *A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*. Budapest, Gondolat.
- DÉR Zoltán 1970. *Az első műhely*. Szabadka, Életjel.
- DM 1925a. Színház és Művészet. *Délmagyarország*, 1. évf. 130. sz. 1925. október 30. 7.
- DM 1925b. Színház és Művészet. *Délmagyarország*, 1. évf. 131. sz. 1925. október 31. 8.
- DM 1925c. Színház és Művészet. *Délmagyarország*, 1. évf. 132. sz. 1925. november 1. 9.
- DM 1925d. Színház és Művészet. *Délmagyarország*, 1. évf. 134. sz. 1925. november 3. 4.
- DM 1925e. Színház és Művészet. *Délmagyarország*, 1. évf. 134. sz. 1925. november 5. 7.
- DM 1925f. Vihar egy pohár vízben, vagy Sekszpir Szegeden. *Délmagyarország*, 1. évf. 134. sz. 1925. november 6. 2.
- E 1924. A Renaissance Színház újdonságai. *Az Est*, 15. évf. 276. sz. 1924. december 25. 21.
- E 1933. Voinovich programot ad. A Nemzeti Színház műsorterve. *Az Est*, 24. évf. 167. sz. 1933. július 26. 6.
- E 1935. Németh Antal a „Rómeó és Júliá”-t rendezi a rádióban. *Az Est*, 26. évf. 205. sz. 1935. szeptember 10. 6.
- EL 1935. Nem engedélyezték Kosztolányi Dezső fellépését a színházban. *Erdélyi Lapok*, 4. évf. 19. sz. 1935. január 23. 7.
- EL 1935. Megkezdődtek a próbák a Magyar Színházban. *Ellenzék*, 56. évf. 208. sz. 1935. szeptember 11. 10.
- EL 1936a. A vihar. *Ellenzék*, 57. évf. 4. sz. 1936. január 5. 14.
- EL 1936b. A vihar. *Ellenzék*, 57. évf. 5. sz. 1936. január 8. 6.
- EL 1936c. A vihar. *Ellenzék*, 57. évf. 6. sz. 1936. január 9. 6.
- EL 1936d. A vihar. *Ellenzék*, 57. évf. 7. sz. 1936. január 10. 7.
- EL 1936e. A vihar. *Ellenzék*, 57. évf. 8. sz. 1936. január 11. 8.
- EL 1936f. Beszámoló a Magyar Színház munkájáról. *Ellenzék*, 57. évf. 7. sz. 1936. július 17. 3.

EK 1925. Bárdos Artúr ragaszkodik a „Téli rege” előadásához. *Esti Kurír*, 3. évf. 191. sz. 1925. augusztus 27. 9.

EK 1932. A függöny mögött. Kedd. A Művész Színházban. *Esti Kurír*, 10. évf. 67. sz. 1932. március 23. 8.

FALK Miksa 1903. *Kor- és jellemrajzok*. Bevezetéssel ellátta WEKERLE Sándor. Sajtó alá rendezte FALK Ernő. Budapest, Révai Testvérek.

FRH 1937. Film. Kosztolányi Dezső utolsó műve. *Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap*, 46. évf. 6. sz. 1937. január 9. 6.

GÁL István 1941. Babits szerepe a magyarországi angol műveltségben. *Erdélyi Helikon*, 14. évf. 11. sz. 1941. november 1. 722–733.

GREGUSS Ágost 1880. *Shakespere*. Budapest, Ráth Mór.

HICSIK Dóra – HORVÁTH Lajos 2020. Kosztolányi Dezső „Shakespeare nyelve”. *Híd*, 5. 86–96.

HUBER, Rudolf Carl 1884. Titania in the grip of her fantastic delusion [Freskó, murális fal-festmény: Bécs, Hermész-villa, Erzsébet királyné hálószobája]. *AKG-IMAGES* [online], 2020. 09. 16. <https://www.akg-images.com/archive/Titania-in-the-grip-of-her-fantastic-delusion-2UMDHUHQ11K.html>

IGNOTUS (VEIGELSBURG Hugó) 1916. Ferenc József †. *Nyugat*, 9. évf. 23. sz. december 1. 729–732.

KÁICH Katalin 1980. *A líceumi előadások repertórium*. Szabadka, Életjel.

KELEVÉZ Ágnes 2015. A háború vihára. Egy metafora sorsa Molnár Ferenctől Babits Mihályig. In BUCSICS Katalin: *Kosztolányi nemzedéke és a háború (1914–1918)*. Budapest, MTA-ELTE Hálózati Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport, 288–315.

KOSZTOLÁNYI Dezső 1916a. „(Alkalmi vers: – a szabadkőműveseknek, Főolvastam FJ. halálakor.)”. Lásd Kosztolányi Dezső: Láncvers. *MTAKK*, Ms4612/45.

KOSZTOLÁNYI Dezső 1916b. Hajnaltól – délig. *Világ*, 7. évf. 333. sz. 1916. november 29. 2–3.

KOSZTOLÁNYI Dezsőné [HARMOS Ilona] 1938. *Kosztolányi Dezső*. Budapest, Révai.

KOSZTOLÁNYI Dezső – RÉZ Pál 1996. *Levelek – Naplók*. Egybegyűjtötte, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta RÉZ Pál. Az 1933–1934-es naplót sajtó alá rendezte KELEVÉZ Ágnes és KOVÁCS Ida. Szakmailag ellenőrizte KELEVÉZ Ágnes. *Osiris klasszikusok*. Sorozatszerkesztő DOMOKOS Mátyás. Budapest, Osiris.

KOSZTOLÁNYI Dezső – BUDA Attila 2013. *Levelezése I. 1901–1907*. Szerkesztette BUDA Attila. Összeállította, a leveleket sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a kísérő tanulmányt írta BUDA Attila, JÓZAN Ildikó, SÁRKÓZI Éva. *Kosztolányi Dezső Összes Művei*. Kritikai kiadás. Sorozatszerkesztő DOBOS István, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András. Pozsony, Kalligram.

KOZÁK Péter 2017. Kossuth, a Shakespeare-fordító. *NEVPONT* [online], 2020. 09. 16. <http://www.nevpont.hu/view/11861>

KÜCHLER, Carl (1901) – UPTON, George P. 1909. *Elizabeth Empress of Austria and Queen of Hungary*. Life Stories for Young People. Translated from the German of Carl KÜCHLER by George P. UPTON. Chicago, A.C. McClurg & Co.

KÚ 1940a. Csütörtökön este a magyar színészet 150 éves fennállását ünnepli a Magyar Színház. Színre kerül Romeo és Júlia. *Keleti Újság*, 23. évf. 243. sz. 1940. október 22. 6.

KÚ 1940b. Csütörtökön: Romeo és Julia. A magyar színészet 150 éves fennállásának megünneplésére díszelőadás a színházban. *Keleti Újság*, 23. évf. 245. sz. 1940. október 24. 8.

KÚ 1940c. Romeo és Julia (Shakespeare Vilmos tragédiájának felújítása). *Keleti Újság*, 23. évf. 247. sz. 1940. október 26. 8.

- LÁSZLÓ Erika 2007. Kosztolányi bécsi egyetemi éveinek dokumentumai. *KOSZTOLANYIOLDAL* [online], 2020. 09. 16. <http://kosztolanyioldal.hu/kosztolanyi-becsi-egyetemi-eveinek-dokumentumai>
- MAKKAI Béla 2018. Kétarcú birodalom. A dualista Monarchia mint a „keleti Svájc”, avagy a „népek börtöne”. *Polgári Szemle*, 14. évf. 4–6. sz. 185–196.
- MÁRKI Sándor 1899. *Erzsébet, Magyarország királynéja (1867–1898)*. Budapest, Franklin-Társulat.
- MATEI-CHESNOIU, Monics 2006. *Shakespeare in the Romanian Cultural memory*. Madison–Teaneck, Fairleigh Dickinson UP.
- MILBACHER Róbert 2006. Szegény, szegény Eduárd király? (Újabb adalékok A walesi bárdok értelmezéséhez). In SCHEIN Gábor: *Irodalomtörténet*, 87. évf. 1. sz. 2006/1. 44–90.
- M 1934. A magyar írók helye a nemzetépítő politikában. *Magyarország*, 41. évf. 73. sz. 1934. április 1. 15.
- MB 1898. Krisztomanosz a királynéről. *Magyar Bazár*, 33. évf. 36. sz. 1898. szeptember 24. 142.
- MK 1929. Hungary Illustrated. *Magyar Külpolitika*, 10. évf. 23. sz. 1929. június 22. 16.
- MOT 1936. Hírek. A Kisfaludy Társaság új elnöksége. *Magyar Országos Tudósító*, 18. évf. 98. sz. 1936. április 29. 241.
- NU 1925. Vita a Téli rege előadása körül. *Nemzeti Ujság*, 7. évf. 191. sz. 1925. augusztus 27. 11.
- NU 1933. A Magyar Színház kapunyitása. *Nemzeti Ujság*, 15. évf. 200. sz. 1933. szeptember 3. 13.
- NU 1936. Régi színlapok egy pesti mozi előcsarnokában. *Nemzeti Ujság*, 18. évf. 298. sz. 1936. december 31. 13.
- NU 1937. Új filmek. A Forumban és a Metroban: Romeo és Julia. *Nemzeti Ujság*, 19. évf. 2. sz. 1937. január 3. 22.
- NYÍ 1940. Erzsébet királyné. *Nyírvidek*, 8. évf. 202. sz. 1940. szeptember 5. 3.
- OWENS, Karen 2014. *Franz Joseph and Elisabeth: The Last Great Monarchs of Austria-Hungary*. Jefferson, North Carolina – London, McFarland & Co.
- PÁLFFI Éva 1972. *A Kolozsvári Magyar Színház műsorrendje 1918–1944 között*. Kolozsvár, Állami vizsgadolgozat.
- PARAIZS Júlia 2015b. Kisebb-nagyobb örömök. Arany János Shakespeare-fordításai a sajtó alá rendezés tükrében. In DÁVIDHÁZI Péter – KOMÁROMY Zsolt (szerk.): *Párbeszédben Ruttkay Kálmánnal. Egy rejtőzködő életmű újraolvasása*. Budapest, Reciti, 91–110.
- PARAIZS Júlia 2015a. *Hamlet 1868*. Kísértetjárás a Nemzeti Színházban. In PARAIZS Júlia (szerk.): *„Eszedbe jussak”. Tanulmányok Arany János Hamlet-fordításáról*. Budapest, Reciti. 51–88.
- PARAIZS Júlia 2008. *Shakespeare-t fordító Petőfi (Petőfi Sándor Coriolanus-fordításának irodalomtörténeti és műfordításkritikai problémái)*. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE BTK.
- PH 1925. A Nemzeti Színház és kamaraszínházának jövő évi szezonja. *Pesti Hírlap*, 47. évf. 155. sz. 1925. július 14. 14.
- PH 1933. A Nemzeti Színház kapunyitása. *Pesti Hírlap*, 55. évf. 200. sz. 1933. szeptember 3. 17.
- PH 1937. Romeo és Julia. Metro – Forum. *Pesti Hírlap*, 59. évf. 2. sz. 1937. január 3. 24.
- PMH 1933. A Magyar Nemzeti Színház darabjainak nagyobbik fele magyar lesz. Vojnovich Géza kormánybiztos nyilatkozik az új évadról. Madách-kiállítás a Nemzeti Színházban. *Prágai Magyar Hírlap*, 12. évf. 169. sz. 1933. július 28. 6.

- PN 1933. A Nemzeti Színház kapunyitása. *Pesti Napló*, 84. évf. 200. sz. 1933. szeptember 3. 21.
- PN 1935. Péntek, október 18. Budapest I. 20.00: Romeo és Julia. Shakespeare tragédiája a Fitalok Rádiószínpadának előadásában. Fordította: Kosztolányi Dezső. Rendező: dr. Németh Antal. *Pesti Napló*, 86. évf. 232. sz. 1935. október 11. 19.
- PV 1941. Irodalom – Művészet. *Pápa és Vidéke*, 38. évf. 14. sz. 1941. április 6. 4.
- REXA Dezső 1929. Shakespeare in Hungary. FODOR Lajos (főszerk.) – LIPOVNICKY Pál (főszerk.): *Hungary Illustrated – A Review of Hungary's Past and Present / A magyar múlt és jelen szemléje. I. évfolyam*. Budapest, Stephaneum Nyomda.
- RUTTKAY Kálmán 2002. *Összegyűjtött írások*. Budapest, Universitas.
- R 1935. Szerda, november 27. 8.00–8.15 A „Száz könyv” sorozatban Kosztolányi Dezső beszél Shakespeare „Hamlet”-jéről. *Rádióélet*, 7. évf. 48. sz. 1935. november 22. 20.
- SHAKESPEARE, William 1916. *A vihar*, ford. BABITS Mihály. Budapest, Atheneum.
- SHAKESPEARE, William 1848. Coriolanus, ford. PETŐFI Sándor. In *Shakespeare összes színművei I.* Angolból fordítják Arany, Petőfi, Vörösmarty. Pest, Beimel.
- SINCLAIR, Andrew 1999. *Death by Fame. A Life of Elisabeth, Empress of Austria*. New York, St. Martin's Press.
- SOMOGYI Éva 1989. *Ferenc József*. Budapest, Gondolat.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály 2010. *Kosztolányi Dezső*. Pozsony, Kalligram.
- TSCHUDI, Clara 1912. *L'Impératrice douloureuse: Élisabeth, Impératrice-Reine d'Autriche-Hongrie*. Adapté de l'allemand avec l'autorisation de l'auteur par H. HEINECKE. Paris, Temps.
- SZILÁGYI Zsófia 2017. *Az éretlen Kosztolányi*. Budapest, Kalligram.
- SZÉ 1917a. Shakespeare a Nyujorkban. Színházi regény. *Színházi Élet*, 6. évf. 50. sz. 1917. december 8–15. 14.
- SZÉ 1917b. Shakespeare a Nyujorkban. Színházi regény. *Színházi Élet*, 6. évf. 51. sz. 1917. december 15–22. 25.
- SZÉ 1935. Romeo és Julia. *Színházi Élet*, 35. évf. 42. sz. 1935. október 13–19. 98–127.
- SZV 1893a. Különfélék. Erzsébet magyar királyné... *Szabadka és Vidéke*, 1. évf. 2. sz. 1893. február 26. 4.
- SZV 1893b. Különfélék. Erzsébet királyné... *Szabadka és Vidéke*, 1. évf. 10. sz. 1893. április 23. 4.
- SZV 1893c. A királyi pár nyaralása. *Szabadka és Vidéke*, 1. évf. 21. sz. 1893. július 9. 4.
- SZV 1893d. Különfélék. A királyné... *Szabadka és Vidéke*, 1. évf. 29. sz. 1893. szeptember 3. 4.
- SZV 1893e. Különfélék. Erzsébet. *Szabadka és Vidéke*, 1. évf. 32. sz. 1893. szeptember 24. 4.
- SZV 1893f. Különfélék. A királyné Budapesten. *Szabadka és Vidéke*, 1. évf. 34. sz. 1893. október 8. 4.
- THURY Zsuzsa 1933. A Magyar Színház komoly irodalmi művekkel akar szolgálni Kolozsvár közönségének. Előadják Shakespeare Vihar-ját Babits átdolgozásában... *Ellenzék*, 55. évf. 12. sz. 1935. január 15. 14.
- TONCS Gusztáv 1909. *Shakespeare drámai művészete*. Szabadka, Szabadkai Szabad Líceum.
- TÖRÖK Sándor 1937. Romeo és Julia. A Metro Filmszínház mutatja be a Shakespeare Romeo és Juliájából készült filmet. *Magyarság*, 18. évf. 298. sz. 1937. január 5. 7.
- TSCHUDI, Clara 1901. *Kaiserin von Österreich und Königin von Ungarn*. Einzige autoris. Übertragung aus dem Norwegischen von Carl KÜCHLER. Leipzig, Reclam.
- TSCHUDI, Clara 1900. *Kejserinde Elisabeth*. Beijer, [anonim kiadás].
- TMU 1940. Erzsébet hercegnő (Sissy). *Tolnamegyei Ujság*, 22. évf. 83. sz. 1940. november 16. 4.

- UB 2020. Shakespeare in Modern Greek. Chronology. *UNIBAS* [online], 2020. 09. 16. <https://shine.unibas.ch/translatorsgreeks.htm>
- ÚN 1925. Az új évben is folytatják offenzívájukat színházaink a közönség ellen. Bemutatók és felújítások pergőtüze a színházi fronton. *Renaissance Színház. Új Nemzedék*, 7. évf. 1. sz. 1925. január 1. 6.
- VÉR Eszter Virág 2013. *Erzsébet királyné magyarországi kultusza 1914-ig (Emlékezethelyei tükrében)*. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE BTK.
- VÉR Eszter Virág 2006. Erzsébet-kultusz I. Erzsébet királyné magyarországi kultusza emlékezethelyei tükrében 1898–1914 között. *Budapesti Negyed*, 14. évf. 52. sz. 2006/2.
- VU 1907b. Erzsébet-szobrok. *Vasárnapi Ujság*, 54. évf. 47. sz. 1907. november 24. 943–944.
- ZANARDI-LANDI, Karoline Franziska M. 1915. *Secret of an Empress*. The Riverside Press Cambridge. Boston – New York, Houghton Mifflin Company.
- ZANARDI-LANDI, Karoline Franziska M. 1914. *Secret of an Empress*. London – New York – Toronto – Melbourne, Cassel & Co.

SEKULIĆ LARISA

A populáris művészetek helye az esztétikaelmélet- ben

A pragmatizmus, ami kétségtelenül a kultúra filozófiája joggal érezheti magáénak a kulturális és társadalmi kérdésekre irányuló transzformatív szándékot, még akkor is, ha olyan ingoványos talajra téved, mint az esztétika és a művészetelmélet. Az analitikus esztétából pragmatistává avanszált Richard Shusterman merésznek tűnő filozófiai esztéticizmusa hatásos kombinációt hoz létre korunk esztétikai hagyományának megalapozott bírálóitára: az analitikus érvelés stílusát vegyítve a meliorista, gyakorlatorientált pragmatista elhivatottsággal több oldalról képes megvilágító erejű és vitaindító támadást végrehajtani.

Azonban kezdjük is azonnal az ítélettel, ami az esetek többségében a történet vége. Shusterman elsőre talán radikálisnak tűnő megállapítása szerint azáltal, hogy a magas művészetek hegemoniája, az általuk fenntartott monopolhelyzet kizárja a hétköznapit, azaz a populáris művészeteket az esztétika színteréről, végső soron a társadalmi-kulturális elnyomás formáit tartja fenn és erősíti meg (SHUSTERMAN 2003: 268). Mivel egy igencsak nagymérvű kijelentésről van szó, első lépésben érdemes feltárni a következtetéshez vezető gondolatmenetet, majd ezt követően a problémára adott válaszlehetőséget egy esetleges megoldási kísérlet formájában.

Elsőként világosan kell látnunk, hogy a művészetek társadalmi hatásainak shustermani vizsgálata természetesen nem találja fel a spanyolviaszt. Már Platón objektív, dualista idealista ontológiája sem volt teljesen elválasztható a társadalmi és politikai motivációktól. A művészeteket illető felfogása – még ha annak tárgyát, mint tudjuk, némiképp feleslegesnek

is tartotta – világosan rámutat arra, hogy az elválaszthatatlan a filozófiai és politikai nézőpontjától, amit természetesen jelentősen befolyásolt a kor hanyatlása és a társadalom aktuális helyzete. Az *Államban* kifejtett, korát kétségtelenül megelőző neveléseméleti megközelítésén keresztül tárul eléink a modern kori politika- és társadalomelméleti stratégia, ami a lélekrészek osztályozásán és a múzsai nevelésen keresztül az állam stabilitásának elérését és fenntartását tűzte ki céljául. Továbbá, ha már az említett modern kori politikaifilozófia azon metapolitikai alapvetését vesszük szemügyre, mely kimondja, hogy az adott világnézet társadalmi stabilitása nem szűkíthető kizárólag a politikai apparátusra vagy az uralkodó jogrendre – hiszen a kultúra, a kulturális szféra jelenti azt a közeget, ami a civil társadalmat szellemi és etikai módon is eléri –, nyilvánvalóvá válik, hogy a kulturális közeg hatása az egyénre és a közgondolkodásra a társadalmi és kulturális intézményektől eredeztethető.¹ Shusterman inspirációja és a pragmatizmus talán legkiemelkedőbb alakja, John Dewey Oroszország és Németország totalitárius kormányzati berendezkedésének művészetben betöltött szerepére ugyancsak rámutatott az 1939-ben kiadott *Freedom and Culture* című könyvében. A művészeti alkotások vélemény és társadalomformáló erejét vizsgálva kiemelte, a kulturális politika jelszava alatt „a színház, a mozi és a hangversenyterem, sőt a képtárak, az ékesszólás, a népszerű parádék, az ismert sportok és szabadidős létesítmények mind azon propaganda intézmények hatáskörébe kerültek, amelyek segítségével a diktatúrát anélkül lehet fenntartani, hogy azt a tömegek elnyomónak éreznék”. Avagy, „ha valaki ellenőrizni tudja a nemzet dalait, akkor nem kell azzal törődnie, hogy ki alkotja a jogszabályait” (DEWEY 1939: 70). Dewey meglátásának igazolására és továbbgondolására Shusterman a náci Németország Birodalmi Népfelvilágosítási és Propagandaügyi Minisztériumának funkcióján és működési mechanizmusán keresztül mutatja be, miként voltak képesek a művészet egybefogásával és irányításával nem csupán alázatot és hűséget, de az állam dicsőítését is elérni a népnél (SHUSTERMAN 2015: 224).

A totalitárius, abszolút hegemoniára és uralomra törő kormányzatok kulturális-politikai vizsgálata azonban nem jelenti azt, hogy kizárólag ezek-

ben az államformákban érvényesülne a művészetek szoros együttműködése a társadalom mindenkori stabilitásával és általános állapotával. Egyrészt a pragmatizmus gyakorlatorientáltsága megkívánja a beavatkozás szükségességét, ebben az esetben az aktuális államberendezkedések vizsgálatát, másrészt meliorizmusa értelmében fel kell fogunk, hogy e célkitűzések megfelelő használata és értelmezése szolgálhatja közvetlenül a polgárok és a társadalom jólétét is.³ Shusterman, Dewey nyomdokait követve tehát úgy véli, hogy e két funkció nem szükségszerűen zárja ki egymást, hiszen az állam oly módon is erősítheti pozícióját, hogy olyan kultúrát és művészetet célzó projekteket kínál, amelyekre a társadalom igényt tart (SHUSTERMAN 2015: 223). Azonban ehhez elsődlegesen el kell fogadnunk, hogy miként a kultúra, úgy a pragmatizmus is egy változékony, egymással összefüggő megközelítések választékát magában foglaló filozófiai irányzat (többek között ezért is értékeli a pragmatizmust a kultúra filozófiájaként), ami ugyancsak osztozik a kultúra jobbító szándékán, ezért nemcsak az erre vonatkozó elméleti megértést kell fejleszteni, hanem a kulturális produktumok minőségét és a kultúra megélt tapasztalatát is (SHUSTERMAN 2015: 222).

Egyfelől a megélt tapasztalat horizontjának bővítése okán jut el Shusterman a jelenlegi esztétikafelfogás határainak felszámolásáig, míg másfelől azon lehatároló definíciók ellen harcol, amelyek oly érezhetően jelen vannak például az analitikus esztétikai hagyományban. A baumgarteni érzéki észlelések⁴ és a deweyánus művészet mint megélt tapasztalat⁵ rehabilitálásának fúziója egészen a művészet nehezen elnyert autonómiájának felülértékeléséig vezet. Shusterman kiválóan beépíti, mi több, funkcióval látja el saját filozófiai struktúrájában a „múzeumi koncepció” elgondolását, amit leginkább talán az antik görög művészetfelfogáson keresztül érthetünk meg. Attól eltekintve ugyanis, hogy platóni értelemben egy hamis, már utánzott valóságot másolt, az antik művészetfelfogás „mimézis”-e mégiscsak a mindennapok, a hétköznapi valóság leképzésének egy formáját rejtette magában. Amennyiben azonban kiragadjuk ezeket az alkotásokat korukból és környezetükből – ahogy azt meg is tettük és tesszük –, kiállított múzeumi darabokat kapunk csupán, automatikusan magas művészetként azonosítva azokat. Mindezt

pedig egy elméleti és egy gyakorlati okra vezethetjük vissza. A deweyánus megközelítés arra igyekezett rámutatni, hogy a kiállítás „gesztusa” valójában a kapitalizmus egy hozadéka, amit a kiállított darabok láttán teljesen figyelmen kívül hagyunk. Ha viszont belegondolunk és teret engedünk az érvelésének, megláthatjuk, hogy múzeumaink nagy része a nacionalizmus és imperializmus mindent átható térnyerésének emlékműve, amelyek valódi rendeltetése a művészi múlt és más nemzetek meghódítása révén szerzett zsákmányok bemutatása (DEWEY 1980). Ezen elsőre talán kissé marxistának tűnő, mégis termékeny deweyánus vezérfonal, amit Shusterman maga is felhasznál, kiválóan rámutat, hogy végső soron nem a művészet *essenciáját* ragadjuk meg az alkotásokkal való találkozás során, csupán a művészet modern szegregációjának a militarizmussal és nacionalizmussal ápolt kapcsolatát. Olybá tűnik tehát, hogy épp a kapitalista megfontolások bátorítják azt az elképzelést, miszerint az alkotásokat a hétköznapi élettől elválasztva tárjuk a közönség elé, tovább erősítve a „nouveaux riches” osztály érdemeit és jelentőségét. Tökéletes kapitalista mintakép lévén, az elitista gyűjtőt Dewey úgy jellemzi, mint aki festményeket, szobrokat és részvényeket halmoz fel a gazdasági és társadalmi státusz bebiztosítása, mi több, szemléltetése érdekében. E tendenciát azonban nem csak az egyén esetében vélhetjük felfedezni, hiszen egész nemzetekről elmondható, hogy a kulturális jó ízlés nevében hatalmas operaházakat, galériákat és múzeumokat építettek fel, szemléltetve a közönség művészet iránti pártfogását. Amint tehát a *genius loci*⁶ eltűnik, a műalkotások már csak a szépművészetek piacra szánt mintái, s kontraproduktív módon értéküket bemutatni szándékozva épp *ettől* fosztják meg őket, amikor eredeti feltételeiktől izolálva tárják őket a közönség elé (DEWEY 1980).

Ha ezen a nyomvonalon haladunk tovább, be kell látnunk, hogy a magas művészet izolációjáért ugyan csak részben tehető felelőssé a kapitalizmus véget nem érő versenyfutása, hiszen esztétikatörténeti szempontból jelentős löketet adott a kanti szubjektivistá formalista érdeknélküliség ideája, ami nem csupán izolálta, de piedesztálra is emelte a csodálat tárgyát. Apró cseppnek tűnhet ugyan a tengerben, ám a letűnt korok művészi alkotásait körülengő misztifikált, megfoghatatlan szépség, a

múlt iránt tanúsított vallásos tisztelet, csodálat és szolgálalelkű nosztalgia reális lehetőséget biztosít az osztálykülönbségek létrejöttéhez a shustermani értelmezésben. Az alázattal átitatott csodálat, sőt önmagában az alázat érzése ugyanis az új, innovatív és kreatív ötletek útjában áll, a múlt alkotásait mindenkor jobbnak tekintve a jelenleginél, még ha ez nem is minden tekintetben bizonyul igaznak. Az antik görög alkotások csodálata kapcsán gyakran megfélekedünk arról, hogy egy önmagában brutális, rabszolgatartó társadalom ékkövei iránt rajongunk (SHUSTERMAN 2003: 270). „A művészet” – adott esetben – „tehát a leghatásosabb fegyverrel ruházta fel az elnyomó, konzervatív rendet, amelynek segítségével az általa előidézett szenvedés és igazságtalanság ellenére fenn lehet tartani a meglévő előjogokat és uralmi viszonyokat, elismerve a status quo-t és a múltat, amely azt előidézte” (SHUSTERMAN 2003: 270). Mi több, Shusterman úgy látja, a klasszikus művészet iránt tanúsított kizárólagos és vak alázatosság veszélyt jelenthet „a társadalmi liberalizációra nézve” (SHUSTERMAN 2003: 270). Noha ehhez hasonló felismerést követően vált az oroszországi Proletárkultúra mozgalmának jelmondatává az „a jövőnk nevében elégetjük Raffaellót, leromboljuk a múzeumokat, és összetapossuk a művészet virágait”, a shustermani interpretáció nem összekeverendő e rendkívül radikális értelmezéssel. Megállapításával egyrészt kiegészíti, másrészt szembehelyezkedik a konzervatív marxisták kritikájával, ami a kapitalizmust, a szekularizációt és az iparosodást teszi felelőssé a társadalmi szakadásért, rámutatva arra, hogy a művészet két részre oszlása milyen mértékben járul hozzá és mélyíti el e szakadékot. Ha el kellene helyeznünk a populáris kultúra melletti kiállását, a rá jellemző specifikus meliorizmus medrében tehetnénk meg azt; mégpedig „az elitelő pesszimizmus”, illetve „az ünneplő optimizmus” között. Egész pontosan a „paranoiás rettegés”, ami lényegében „a magas kultúra reakciós, elitista védelmezőire”, valamint „a marxista Frankfurti Iskola és a mai követőire is jellemző”, és a „naív”, karjait széttáró optimizmus (mint például a *Journal of Popular Culture* attitűdje) közé esik (SHUSTERMAN 2003: 326). A populáris kultúra olykori túlkapásait és a magas művészetek minőségének érzékelhető előbbrevalóságát elismerve a merev és dichotomikus megkülönböztetés ellen érvel annak okán, hogy az esztétikaelmélet

horizontja tágulni tudjon olyan populáris, hétköznapi alkotásokkal, melyek esztétikai értéke nem kérdéses. Érvelése ekképp mindenkor *pluralista* „diszjunktív alapállás” mentén épül fel, ami a logikai diszjunkció, azaz a „vagy *p*, vagy *q*” fogalmát pluralisztikusan értelmezve, nem csak egyik vagy a másik opciót fogadja el, hanem *mindkét* alternatívát. „A pragmatizmus megengedő hozzáállásának elfogadása esetén” érvel: „azt kell feltételeznünk, hogy az alternatív értékeket valahogy össze kell egyeztetni és együtt is meg lehet valósítani, legalábbis addig, amíg meg nem győződünk arról, hogy kölcsönösen kizárják egymást” (SHUSTERMAN 2003: 26). A pragmatista esztétika ekképp a „*p* és *q*” elgondolása alapján nem a művészet uralkodó intézményének eltörlését, hanem annak átalakítását, bővítését, azaz *transzformációját* tűzi ki céljául (SHUSTERMAN 2015: 269). Kritikai pozíciója tehát a letűnt korok művészeit a társadalmi rend és ethosz szempontjából elemzi, amit megfelelően használva az explicit társadalomkritika és a transzformációhoz szükséges öntudatra ébredés eszközeként értékel és ültet a gyakorlatba.

Transzformációt azonban gyakorlat, praxis nélkül nem lehet véghezvinni. A valódi kihívást ez esetben az jelenti, hogy olybá tűnhet, az esztétikaelmélet két tekintetben is megfelelkezni látszik a gyakorlat fontosságáról.

Elsősorban, ha az „esztétika előtti”⁷ művészeti tevékenység kezdetleges formáit vesszük szemügyre, már csak etnográfiai vagy archeológiai szempontból egyértelmű bizonyítékát láthatjuk annak, hogy e tevékenységek többek között arra irányultak, hogy valamilyen hasznos közösségi célt szolgáljanak. Mi több, esztétikatörténeti szempontból jelentős megállapítás, hogy az archaikus, ősi művészetekkel a közösségnek célja volt, majdnem azonos célja, mint a valódi munkavégzéssel. A környezetét, a természetet megfejteni nem tudó, ám akaró ember így funkcióval látta el az esztétikai tudatosságot magába foglaló művészi gyakorlatot. A végtelen érdekességbe és homályba burkolódzó ismeretlen mágikus sajátossága, s mitikus leírása a megfoghatatlanság mellett képes volt érzékeltetni a művészet *tekhné*⁸ mivoltát, akárcsak azt, hogy az alkotás milyen mértékben kapcsolódik a hétköznapi élethez és gyakorlathoz (ZOLTAI 1997: 11).

Másodsorban a művészetet érintő kérdésekben, az alkotás funkciójának és szerepének kérdése mellett, talán pont a piederstálra boruló misztikus köd természetéből fakadóan hajlamosak vagyunk meglepedkezni a gyakorlat másik aspektusáról, mégpedig a befogadó perspektívájából nézve. Akár kanonizált alkotásokról vagy épp azok értékeléseiről van szó, nem árt szem előtt tartani, hogy ezek gyakran nem megfelelő vagy nem azonos mértékben és minőségben jutnak el a gazdasági vagy kulturális hátrányban élőkhez. Shusterman hangsúlyozza, a korlátozott hozzáférés hosszú távon olyan megítélés tárgyává teheti őket, mintha érzékenység vagy épp ízlés alapvető hiánya miatt intrinzikus alsóbbrendűségük nyilvánulna meg, tovább erősítve ezzel a társadalmi különbségek legitimitációját (SHUSTERMAN 2003: 274–275).

Talán valóban Peter Bürgernek van igaza, amikor a művészet elitizmusának kérelmelhetlenségét az avantgárd kudarcának eredményeként írja le, ami előzetesen megpróbálta semmissé tenni a burzsoá kultúrát, és tagadni a „művészet autonóm, szakrális minőségét” (BÜRGER 1984: 27). Gondoljunk csak Duchamp *Szökőkútjára*, ami gesztusértékével szinte ordítva szólal fel a művészet és a hétköznapi élet elhatárolódása mellett. Ezt erősítendő Shusterman nem tart elfogadhatónak olyan indokot, ami miatt el kellene, vagy épp el lehetne fogadni a szűk értelemben meghatározott esztétikafogalmat, ami a művészet recepcióját a saját autonóm területére korlátozza. Úgy érvel, „a művészet radikális autonómiájának gondolata – amely szerint teljesen elkülönül a társadalmi-etikai praxistól – értékes volt az esztétika szempontjából, társadalmilag pedig emancipatorikus, mert megszabadította a művészetet attól a hagyományos szereptől, hogy az egyházat és az udvart szolgálta” (SHUSTERMAN 2003: 274). Be kell azonban látnunk, hogy e megközelítés napjainkra igencsak elavulttá vált, és némiképp haszontalannak is tűnik, míg a hétköznapi élettől és a mindennapoktól való elhatárolódás végső soron épp az ellenkezőjét éri el annak, amit a múltban véghez vitt.

Az elhivatott szolgálat eszméjének elhagyása kétségtelenül felszabadítóan hatott a művészetekre, a határozott autonómia gondolata azonban megtartotta a csodálatot mint központi elemet, amellyel továbbra is kiválóan operál. Jóllehet mindez jelentős mértékben hozzájárul az individualista

szemléletmód kialakulásához, mégis könnyen elszigetelődéssé válhat, akadályt gördítve az egymás iránt tanúsított valódi szolidaritás elé (SHUSTERMAN 2003: 280). A magasba szánt művészet kétségtelenül olyan világot jelenít meg, ami talán nem egy esetben jobb vagy szebb, mint a valóság – és természetesen helytálló a szinte renoiri magaslatokba tekintő érvelés,⁹ miszerint erre igenis szükség van. Shusterman azonban óva int, hiszen úgy véli, ha kizárólag olyan képzeletbeli világokat teremtő alkotásokkal találjuk szemben magunkat, amelyek elkezdik helyettesíteni a valóságot, illetve a boldogabb élet iránti frusztrált vágyat elégitik ki, végső soron ürességet és az összehasonlítás okán kibontakozó csalódottságot eredményeznek (SHUSTERMAN 2003: 279). A nyomorúságos körülményeket eltitkolni és meghazudolni vágyó csodálat sem képes semmissé tenni az esztétikai felszín alatt megbúvó valóságot, így létrejön a jelenség, amit Dewey „a civilizáció szépségszalonjának” nevez. A shustermani értelmezésben mindez azokban az esetekben is fennáll, amikor az alkotás a társadalmi nyomort vagy épp magányt jeleníti meg, hiszen „a képzeletbeli tapasztalat az egyéni műélvezet során esztétikailag újra kisajátítja és semmivé foszlatja az efféle tiltakozást, ekképp pedig nem fogalmaz meg valódi kritikát a világ megváltoztatására” (SHUSTERMAN 2003: 280). Úgy tűnik, amikor a művészet a saját kritikája, vagy az aktuális társadalmi kritika magába olvasztása által ezen ellentmondások feloldására törekszik, mindinkább fenntartja azt.

A magas művészet társadalmi-etikai kritikájának azonban nem csak, hogy át kellene járnia az egyes alkotásokat, hanem mögégük is kell látnia ahhoz, hogy bírálni tudja a művészet intézményrendszerét, amely meghatározza azok befogadásának módját. Sőt, még tovább kellene mennie, az általános ideológiai struktúrákig, és nem a művészeti intézményekig, amelyek segítenek a művészet intézményének és társadalmi szerepének formálásában. (SHUSTERMAN 2003: 275)

Ha a Shusterman által kimondott ítéletet a teljes *epokhé* állapotában elfogadjuk, jogosan merül fel a kérdés, hogy hogyan is tudnánk eljutni a műalkotás „mögé”, egészen a társadalmi és ideológiai struktúrákig?

A problémára adott shustermani megoldási kísérlet kezdetnek a populáris kultúra és művészetek¹⁰ bevonását jelöli ki, hiszen meglátása szerint nagyobb szabadságot adnak az uralkodó művészetfelfogás transzformálásához és a mindennapi élethez való visszatéréshez. A populáris alkotások esztétikaelméletben elfoglalt helyét többek között azal kívánja megalapozni, hogy rámutat, ezen alkotások közelebb állnak a mindennapi tapasztalathoz, valamint kevésbé vannak kiszolgáltatva az intellektuális intézmények aktuálisan uralkodó standardjainak. Annak fényében, hogy milyen gyakorisággal nyújtanak esztétikai élményt, nem nyilváníthatók értéktelennek, sőt, segítségükkel olyan fajta liberalizációt érhetünk el, ami reményt adhat arra, hogy hosszú távon egyfajta társadalmi reform is bekövetkezik. Mivel a populáris alkotásokat lényegesen többen értik meg, vagy épp többeket képes megmozgatni, ezért rendkívül hatékonyak lehetnek a politikai és morális igazságtalanságokkal szembeni érzékenyítésben – már amennyire ez társadalmi szinten megvalósítható (SHUSTERMAN 2003: 315). Ebből következően Shusterman javaslata az, hogy a populáris művészetet konstruktív kritikával kell illetni, mi több, meg kell alapozni és védeni esztétikai legitimitációját, mely kulturális szempontból jelentős mértékben hozzájárul a kultúra filozófiájához. Ugyanez a meliorista szándék mozgatja a rap, a jazz vagy épp a rock műfaját is, s szintén igaz a populáris kultúra más területeire. Jóllehet egy olyan – a magas művészetek intézményrendszere által – kevésbé kedvelt irányzat, mint a populáris kultúra esztétikai legitimitációjára irányuló komoly és elhivatott kísérlet számba kell vegye azokat a filozófiai és esztétikai nézőpontokat, amelyek diszkreditálni kívánják. A gyakorlat jelentőségét szem előtt tartva Shusterman két említett zenei műfaj, a rock és a rap elemzésén keresztül mutatja be és támasztja alá az uralkodó esztétikai ideológia fő áramába tartozó kritikai pontok elleni érvelését, melyek egyúttal saját álláspontja igazolására szolgálnak. A számos populáris alkotást célzó kritikus közül külön említést érdemel Adorno, már csak ama érdekes apropó okán, hogy a fiatal Shusterman maga is követője volt, tudniillik annak az Adornonak, aki úgy jellemezte a popzenét, mint ami regresszív és esztétikailag értéktelen, hiszen csupán „egy szomatikus stimulus” (ADORNO 1984: 170). A már említett „diszjunk-

tív szillogizmus” téves feltevésére alapozva egyértelmű, hogy a populáris alkotások másodrendűek lesznek a magas művészetek alkotásai mellett, így érthető módon titulálják azokat az „értelem ellenségének” (BLOOM 2012: 71). Ékes példája ennek az az adorno-i kritika, mely hamisnak és haloványnak titulálja az ezen alkotások által okozott örömeztetést, „mivel a tömegektől megtagadják az igazi élvezeteket, [akik] sértődötten az útjukba kerülő dolgokban keresnek örömet, amik helyettesítik azokat [...] az alacsony szintű művészetekben és szórakoztatásban” (ADORNO 1984: 340). A hamisság vádja alapvetően tehát abból a következtetéséből indul ki, hogy a populáris alkotások által keltett érzések sohasem igazán mélyről jönnek, csupán valahol a felszínen keringenek. Tekintve, hogy Shusterman egyrészt rámutat arra, hogy rendkívül nehéz alátámasztani azt az érvet, hogy valami esztétikailag, sőt, néhány radikális esetben önmagában sem *valódi*, végső soron egy „dölyfösen intellektualista érv”-vel találjuk szemben magunkat. Másrészt viszont az érvelés második felét, a felszíniesség kérdését illetően tévesnek értékeli azt, hiszen például „még a rock legkomolyabb kritikusai is elismerik az általa megtapasztalható *mámorító jó érzést*, és aggódnak az ifjúságra gyakorolt negatív hatása [...] miatt” (SHUSTERMAN 2003: 328). Dewey korábban már utal erre, amikor ezen örömeztetés mibenlétéről ír: az olyan erőfeszítések, amelyek a rock vagy hasonló zene hallgatása közben bontakoznak ki (mozgás, éneklés, táncolás), olyan gátló tényezőket képesek legyőzni, mint a félelem, a zavar, az elfogultság, a feszélyezettség és az életeri hiánya (DEWEY 1980: 162).

A haloványosság problematikája azonban szinte egybeforr a második, azaz a passzivitási váddal, melynek értelmében a populáris kultúra termékeinek „fogyasztásához” nincs szükség aktív, intellektuális befogadásra, hiszen ezek alapvetően nem nyújtanak esztétikai kihívást. A magas művészet aktív, szellemi erőfeszítést igénylő befogadásával szemben Adorno és Horkheimer például a következőképp jellemzi a populáris alkotások által nyújtott „élvezetet”:

Az élvezet unalommá dermed, mivel ahhoz, hogy szórakozás maradjon, nem szabad új erőfeszítésekbe kerülnie, és ezért szigorúan

a már kitaposott asszociációs pályákon kell mozognia. A nézőnek ne legyen szüksége saját gondolatokra: a termék ír elő minden reakciót, mégpedig nem tárgyi összefüggés révén – mely szétesik mihelyt igénybe veszi a gondolkodást –, hanem jelzések útján. Kínosan kerülnek minden olyan logikai kapcsolatot, mely szellemi erőfeszítést tételez fel. (HORKHEIMER, ADORNO 1990: 166)

Shusterman az érvelés magvát megragadva úgy véli, hogy mindez abból a téves feltevésből indul ki, mely szerint a befogadás *egyetlen* mérvadó és értékes módszere az *aktív* módszer. Ha azonban ez így lenne a klasszikus zene is passzívnak minősülne, hiszen amint összehasonlítjuk azt például a rock műfajával, megállapíthatjuk, hogy utóbbi testileg és akár lelkileg is sokkal aktívabb befogadást igényel. Továbbá, attól még, hogy egy populáris műfaj az érzékekre hat, nem minősül automatikusan antiintellektuálisnak, hiszen az érzékek alapvetően *nem* inkompatibilisek az értelemmel (SHUSTERMAN 2003: 339–340). A rock jelentésszintjei például, csak úgy, mint a rap esetében rendkívül komplexek, voltaképp rejtett mondanivalójuk és üzenetük van, amelyek megfejtése és megértése nem olyan egyszerű, mint azt elsőre gondolnánk.¹¹ A rock diszkurzív és szomatikus jelentésszintjeinek tudatos használatára a kulturális elnyomás alól való felszabadulás eszközeként kellene tehát tekintenünk, aminek ugyancsak részét képezi a nemtörődömség és a kidolgozatlanság látszata. Lázadást, tiltakozást és büszkeséget hivatottak üzeni, ami a testi aktivitásban egyaránt megmutatkozik (SHUSTERMAN 2003: 345). Szomatikus szempontból nézve egyértelműen élénkséget követel, amit az osztályozására szolgáló „funky”, azaz örömteli izzadság kifejezés kiválóan tükröz. E kifejezés világít rá igazán az esztétika teoretikus távolsgártartásának hiányosságára és alapvető passzivitására, figyelmen kívül hagyva a szenvedéllyel teli közösségi lét és részvétel, avagy a *benne-lét esztétikáját* (SHUSTERMAN 2003: 338). A rock shustermani elemzése mindinkább utunkba sodorja a művészeteket és ez esetben a zenét illető teoretikus, kontemplatív, szinte teológiai tudás keresésének előtérbe helyezését, a társadalmi és társadalomban való lét megértése, megváltoztatása és a közösségi interakciók részletes megismerése helyett.

Stefano Marino Shustermanra alapozott érvelése további érdelemes adalékkal szolgál a pragmatista esztétikát illetően. A rock hallgatóban keltett tapasztalatának analízisén keresztül Marino arra kíván rámutatni, hogy a populáris zene nem csupán esztétikai élményt nyújt, de képes a kortárs esztétika szótárát bővíteni, valamint újrainterpretálni azt. Érvelésének magyát Lars Svendsen *Fashion A Philosophy* könyvében kifejtett divat és popzene között húzott párhuzama jelenti, mely szerint a popzenét is úgy kéne értékelni, mint ami jelentős mértékben hozzájárul a filozófiához, a tekintetben, hogy önmagunk megértését rejtje magában. Marino szerint csakúgy, mint a divat, a popzene is befolyásolja az attitűdöt, ahogy magunkhoz viszonyulunk, ahogy magunkat felfogjuk a történelem egy részeként és individuumként. Elemzése a testi tapasztalat mellett a rock komplexitását is számba veszi, hangsúlyozva az ütemek és a zene poliritmikus stratégiai felépítettségét (MARINO 2018). Mi több, amellett érvel, hogy a rockzene hallgatásához igenis szükség van intellektuális, de legalább kognitív kapacitásokra. Ezen okból kifolyólag rendkívül fontos a szomatikus figyelem, hiszen a rock hallgatása közben fellépő reakciókat és tapasztalatokat csak akkor tudjuk megfelelően értelmezni és kezelni, ha megfelelő ismerettel rendelkezünk a testi dimenzió jelentős szerepéről a zene tekintetében (MARINO 2018). Gondoljunk csak Walter Benjaminra, aki maga is arról számolt be, hogy amint „végigfutott” rajta a dallam, a zene, akaratlanul is elkezdett dobolni a lábával. Ami egy klasszikus zene esetében tehát éppen passzívabb, mozdulatlanabb befogadást jelent, egy másik műfajban, például a rock esetében testi megnyilvánulást kap, ami egy rendkívül lényeges megközelítésre hívja fel a figyelmünket; a különböző esztétikai válasz nem összetévesztendő a különböző esztétikai értékkel (MARINO 2018).

S noha, ha értéküket sikerülne újbóli megfontolás tárgyává tenni, számolni kell azzal a váddal, mely szerint ezen alkotások „időleges szórakozást nyújtanak, de nem igazi kielégülést” (VAN DEN HAAG 1963: 534). A mulandóság e feltételezése azonban alapvetően egy problematikus logikai ellentmondásból indul ki, melyet Shusterman a következőképp cáfol meg.

Ezen *non sequitur* mégis meggyőzőnek tűnhet, még hozzá nemcsak azért, mert előkelő, Parmenidészig visszavezethető filozófiai családfával rendelkezik, hanem azért is, mert egy hasonlóképpen erős pszichológiai motivációt szolgál, történetesen az emberek mélyen gyökerező stabilitás iránti vágyát. Ezt azonban jellemző módon összekeverik a totális állandóság iránti igényvel. A következtetés mégsem helytálló, annak ellenére, hogy ilyen erős és tartós előítéletek támogatják. Ha valami csupán egy ideig létezik, attól még valóban létezik, és a múlt örömei is ugyanúgy örömei. (SHUSTERMAN 2003: 330)

A mulandóság, azaz hogy egy adott alkotás nem állja ki az idő próbáját, nem a mű intrinzikus értékéből fakad, hanem – ahogy arra Shusterman célzottan rámutat – nevelés, ezen belül pedig az esztétikai nevelés kérdése, csakúgy, mint a korai görög klasszikusok irányában tanúsított tisztelet esetében. E párhuzam fellelhető azon adorno-i minősítésben is, mely szerint a populáris kultúrát kedvelők „a rabok, akik imádják cellájukat, mert nincs más választásuk” (ADORNO 1987: 280), hiszen e megállapítás egyaránt alkalmazható egy olyan klasszikusra, mint például Homérosz. Amit e ponton Shusterman kiemel esztétikatörténeti szempontból, bizonyul igazán lényegesnek; Homérosz *Odüsszeiája* vagy bármely más, ma már klasszikusnak számító mű a maga korában, azaz *eredetileg szintén populáris alkotásnak számított*, mi több, akként is fogyasztották. A görög dráma mellett, hogy nem volt egy könnyen emészthető műfaj, igenis populáris volt, csak úgy, mint például az Erzsébet-kori színház vagy épp a maga idejében különösen kommersznek és szenzációhajásznak számító *Üvöltő szelek* (SHUSTERMAN 2003: 333). Az argumentáció, úgy tűnik, helytálló a tekintetben, hogy a magas művészet és a vele szemben és ahhoz képest alsóbbrendűnek definiált populáris művészet közötti határ nem merev és intrinzikus, hanem rugalmas és átjárható. A kettő egymásnak feszüléséből válik ki továbbá az autonómia érdekfelesztő kérdése is, hiszen míg ez a művészet lényegi tulajdonsága, a populáris alkotások ennek híján kerülnek meghatározásra (SNAEVARR 2007). Ennek oka nem más, mint az az elterjedt vélemény, mely szerint a popu-

lári művészetek nem önmagukért, hanem kizárólag a tömeg szórakoztatására készülnek, ezzel pedig nem a *nagy betűs* művészetet szolgálják, hanem az emberi szükségleteket (SHUSTERMAN 2003: 333).

Egyrészt csakugyan az ókori görög művészet alkotásaihoz kell visszatérnünk, hogy megértsük, a szobrok és festmények nem múzeumokban voltak kiállítva, hanem a mindennapi, közösségi élet ethosának részét képezték, mi több, társadalmi és politikai célokat szolgáltak. Alkotásaik, művészetük – amit ma klasszikusnak tekintünk – még, ha nélkülözték is az autonómia eszméjét, nem váltak esztétikailag értéktelenné (SHUSTERMAN 2003: 356). Úgy érvel, mindez csupán filozófiai elméletek szűklátókörűségéről tesz tanúbizonyságot, hiszen nem hajlandóak tudomást venni arról, hogy a művészet szerves része az életnek, az alkotások, tárgyak, tapasztalatok, amelyek hozzátartoznak mind külön funkciót töltenek be az emberi hétköznapi életben. Míg a zene segíthet egy gyermek elaltatásában, addig a költészet imádságként és udvarlasként is megállja a helyét (SHUSTERMAN 2003: 356–359).

Másrészt, a művészet saját autonómiáját a hétköznapi élettől való elhatárolódás mellett az önértékelésében és a társadalommal való szembehelyezkedésében igyekszik megragadni. Utalunk ezzel többek között Adorno megállapítására, mely szerint „a művészet csak addig fog létezni, amíg van ereje ellenállni a társadalomnak” (ADORNO 1998: 321). E meghatározás problémáját az jelenti, hogy úgy tűnhet, a társadalommal való szembehelyezkedés a művészet esszenciája, holott csupán egy a 19. században létrejött esztétikai ideológia része, ami maga is a társadalmi és gazdasági változások lenyomata (SHUSTERMAN 2003: 358).

E weberi és kanti eredetű elválás, ami a művészetet elkülönítette a tudomány és a moralitás szférájától eltűnik az olyan kortárs populáris műfajok esetében, mint a rap és a rapperek ars poeticája, s helyét mindinkább átveszi az esztétikát kizsigerelni látszó nézet kritikájának összessége. A rap, csakúgy, mint a rock esztétikai és filozófiai vonulatai sokkal mélyebbre hatolnak, mint ahogy az elsőre látszik. Azáltal ugyanis, hogy nem veszi figyelembe az esztétikai tisztaság és egység konvencióját, valamint hogy a kultúra politikai dimenzióit hangsúlyozza, kétségbe vonja az esztétika autonómiájának egészét. Kiváltképp jellemző e megköze-

lítés a „tudás” vagy „üzenet rap” képviselőire, akik „hangsúlyozzák, hogy a művész- és költőszerepük elválaszthatatlan a valóság éleslátó kutatójának és az igazság tanítójának szerepkörétől, amelyet az államgépezet történelemkönyvei és a kortárs média tudósításai rendre elhanyagolnak vagy eltorzítanak” (SHUSTERMAN 2003: 389). A „tudás-*rap*” mindemellett a gyakorlati funkcionalitást is a művészi érték szerves részének tekinti, így nem meglepő, hogy egyes alkotások éppen az esztétikai legitimáció és a társadalmi küzdelem politikai gyökerű kérdéseit helyezik napirendre. Mi több, az, hogy a rap képviselői a politikai tevékenységre is egyfajta tanításként fókuszálnak, azzal párhuzamosan, hogy az esztétikailag legitimnek és illegitimnek számító populáris művészet között egyensúlyoznak, „egy új, radikális kultúrpolitika” (JAMESON 2010: 18) lehetőségét bocsájtják rendelkezésünkre. Ahogy Paul Gilroy jegyzi, a fekete populáris zene nem csupán a „szórakoztatás” forrása, a zene, a költészet, a színház és a tánc nem kevesebb, mint „a kulturális és politikai kifejezés alternatív teste, amely kritikusan szemléli a világot emancipációs átalakulása szempontjából” (GATES 1989: 76). A politikai művészet és a kultúra ezen pedagógiai aspektusai ugyan lázadnak a lelketlen kapitalizmus ellen, mégis részét képezik annak, ami a tradicionális esztétikai perspektívából szemlélve nem tudhatja magáénak a szükséges kritikai távolságot (SHUSTERMAN 2003: 391–392). Egy újabb pont, melynek mentén érthetőbbé válik a hagyományos esztétikai autonómia elleni lázadás, hiszen „a rapperek a távolságtartó, el nem kötelezett, formalista ítéletek esztétikája helyett a testi részvétel esztétikáját szorgalmazzák a tartalmat és a formát illetően egyaránt. Azt szeretnék, ha energikus és szenvedélyes tánc, nem pedig mozdulatlan szemlélődés és higgadt tanulmányozás során fogadnák be műveiket” (SHUSTERMAN 2003: 364).

A tartalom és forma esetében fellelhető felfogás- és *ars poetica*-béli különbség azonban nem igazolja azt a vádat, mely szerint a populáris művészetek ható- és értelmezőkörébe eső alkotások csupán a tartalomra koncentrálnak, ezáltal pedig nem képesek adekvát módon kifejezni magukat (SNAEVARR 2007). A shustermani elemzés leginkább arra helyezi a hangsúlyt, hogy megmutassa, a forma összetettsége nem azonos a forma hiányával. A populáris alkotások komplexitása leggyakrabban

úgy nyilvánul meg, hogy valamilyen formában utalásokat tesznek más alkotásokra, mind a populáris, mind a magas művészeti szférából (SHUSTERMAN 2003: 346). „A más alkotásokkal és stílusokkal való kölcsönös egymásra vonatkoztatás az adott művészeti tradíciók belül tagadhatatlanul gazdag forrása a magas művészet formai komplexitásának”, amely intertextualitás ugyancsak jellemzi a populárisnak számító alkotásokat (SHUSTERMAN 2003: 365). A határok eme elmosása és eltörlése alapvető jellegzetessége a hiphopnak, amely többek között az úgynevezett *művészi kisajátítás* eszközével alkot. E technika lényege, hogy az „új” anyag a korábbi dalok bizonyos részleteinek összevágásával és egymás mellé illesztésével kel életre, zenei háttérrel biztosítva a rap szövegeinek. A „samplingelés” és a már felhasznált zenék egymásba illesztése így kiváló eszközt nyújt a virtuozitáshoz és a rapper nyelvi tehetségének kibontakoztatásához (SHUSTERMAN 2003: 372). A *művészi kisajátítás*, azaz más művészi formák adaptálása szintén egy sarkalatos pontnak tekinthető, ami közös a szépművészeti és a hiphop alkotásokban. Ami Duchampnál egy bajusz felfestése volt a *Mona Lisára*, vagy Andy Warholnál a rereprezentáció alakját öltötte fel, az a rap esetében a pop, illetve klasszikus zenéből, televíziós műsorokból és videójátékok zenéiből, szekvenciális hangjaiból való merítésként jelenik meg. Miután akár egész részeket vesz és kever át, azaz „samplig”-el a saját zenei anyagához az alkotó, az úgynevezett „scratch mixing”, és „punch phrasing” eredményeként a hangok megfelelő egymásra keverésével a rap saját egységes esztétikájának létrejöttéhez járul hozzá (SHUSTERMAN 2003: 376). Shusterman a „sampling” tudatos kisajátító módszerének művészetfilozófiai vonatkozásait az eredetiség és egyediség ideáljának szándékos megkérdőjelezésére vezeti vissza, hiszen

a posztmodern művészet, mint például a rap, azáltal, hogy kreatív módon felvonultatja és tematizálja önnön kisajátító tevékenységét, aláássa ezt a dichotómiát és megmutatja, hogy a kölcsönzés és az alkotás korántsem bizonyul összeegyeztethetetlennek. Azt sugallja, hogy a látszólag eredeti műalkotás minden esetben be nem vallott kölcsönzések terméke, az egyedi és újszerű szöveg

pedig mindig korábbi szövegek töredékeinek és visszhangjának szövedéke. (SHUSTERMAN 2003: 377–378)

Az érinthetetlen, abszolút eredeti fogalom, amit még a romantika és annak zsenicentrikus felfogása emelt a köztudatba, s ami még a modernizmusban is megmaradt a kötelező „újszerűség” elgondolásán keresztül, teljességgel háttérbe szorul a posztmodern kultúra ezen populáris aspektusában, s az alkotás és másból merítés fogalmait egybefogva egy újragondolt, újinterpretált alkotást hoz létre (SHUSTERMAN 2003: 377). Azáltal, hogy az eredetiséget úgy értelmezi, mint ami az „újragondolt régiben is megnyilvánulhat”, összekapcsolja azt a dzsessz művészi tradíciójával, s létrejön egy „kreatív divergencia” (SHUSTERMAN 2003: 421) mint művészi forma.

Ily módon pedig „a művészeti tradíció és újítás azon komplex paradoxonát ragadja meg” a műfaj, „amelynek kifejezésével Eliot is küszködött: azt az eszmét, amely szerint a művészet akár újszerű is lehet, sőt újszerűnek is kell lennie ahhoz, hogy tradicionális legyen (és tradicionálisnak kell lennie, hogy újszerű lehessen); és azt, hogy korunk művészi tradíciójához nem alkalmazkodhatunk egyszerűen az alkalmazkodás által, mivel az az újszerűség és a konformitásból való eltérés tradíciója” (SHUSTERMAN 2003: 422).

A Dewey és T. S. Eliot által kitaposott ösvény Shusterman számára nem azt a célt szolgálja, hogy a művészet primitív gyökereit emelje esztétikai rangra, hanem hogy az esztétikai tapasztalat mély és természetes emberi szükségletéből fakadó értékelését ki tudja tágítani és fel tudja szabadítani a magas művészet uralma alól.

Az érdektelen tudás fetiszizálása elhomályosítja azt az igazságot, hogy a filozófia végső célja az emberi élet jobbá tétele, mintsem tiszta igazság szolgálata a tiszta igazság kedvéért. Ha a művészet és az esztétikai tapasztalat az emberi felvirágzás döntő formái, akkor a filozófia elárulja saját szerepét, ha csupán szemlélően szemléli e küzdelmet anélkül, hogy kiterjesztve értékét és hatókörét, részt venne benne. (SHUSTERMAN 2003: 184)

A shustermani megközelítés jól látszik, hogy – az antik görög felfogáshoz közelítve – valóban az élet művészetének gyakorlataként fogja fel a filozófiát, amit egyben kulturális politikaként használ, s ennek megfelelően nem csupán szövegek írását propagálja, hanem az elfeledett gyakorlat fontosságát is újra a terítékre helyezi. A részvétel és a benne-lét esztétikáját követve, ha csupán kísérletet tennénk arra, hogy megértsük a populárisabbnak tartott alkotások gyökereit, ars poeticáját és mondanivalóját, az igazságtalanságot, ami ellen felszólalnak, a fájdalmat vagy örömet, ami keletkezésekor ugyanolyan volt, mint az, amit sokkal jobb formában táltak, talán képesek lennénk akár csak rövid időre is meghallani azokat a hangokat, amelyek valójában a sajátjaink. Még ha kétkednénk is benne, nem felejthetjük el, hogy a „művészet nem valami különálló dolog, nem olyasmi, ami kevesek osztályrésze. Rendeltetése az, hogy az élet minden tevékenységének megadja végső értelmét, befejezettségét” (DEWEY 1980: 347).

IRODALOM

- ADORNO T. W. 1987. On the Fetish Character in Music and the Regression of Listening. In Andrew Arato, Eike Gebhardt (ed.) *The Essential Frankfurt School Reader*. Continuum, New York.
- ADORNO T. W. 1998. *Aesthetic Theory*. University Of Minnesota Press, Minnesota.
- BLOOM Allan 2012. *Closing of the American Mind. How Higher Education Has Failed Democracy and Impoverished the Souls of Today's Students*. Simon & Schuster, New York.
- DEWEY John 1980. *Art as Experience*. Perigee Books, New York.
- GATES Henry Louis Jr. 1989. *The Signifying Monkey: A Theory of African American Literary Criticism*. Oxford University Press, New York.
- JAMESON Frederic 2010. *A posztmodern, avagy a késői kapitalizmus kulturális logikája*. Noran Libro Kiadó, Budapest.
- MARINO Stefano 2018. A somaesthetic approach to rock music: some observations and remarks. *Pragmatism Today*, Vol. 9, Issue 1.
- SHUSTERMAN Richard 2003. *Pragmatista esztétika*. Kalligram, Pozsony.
- SHUSTERMAN Richard 2015. *A gondolkodó test*. JatePress, Szeged.
- SNAEVARR Stefán 2007. Pragmatism and Popular Culture: Shusterman, Popular Art, and the Challenge of Visuality. *Journal of Aesthetic Education*, Vol. 41, No. 4, Winter.
- ZOLTAI Dénes 1997. *Az esztétika rövid története*. Helikon, Budapest.

JEGYZETEK

¹ Számos szerzőt említhetnénk még, akik a társadalom és művészet viszonyát elemezték, mint Marx és Engels stb.

² A görög pragma, azaz tett, cselekedet szóból ered.

³ Amellett, hogy egyúttal nem vonjuk kétségbe, hogy a kormányzat nem titkolt célja a tisztelet és támogatás elérése a kulturális javak iránti elkötelezettség és rajongás révén.

⁴ A baumgarteni esztétika eredeti célkitűzése, hogy a filozófiát kiterjeszthesse a fogalmi ismeret és tudás határain túlra, egészen az érzéki észlelések területére.

⁵ Az Art as experience-ben foglaltakból kitűnik, hogy Dewey alapvető célja feltárni a hétköznapok, az élet és az esztétikai folyamatok közötti összefüggéseket, hiszen úgy véli, hogy az esztétikai tapasztalat gyökerei a mindennapokból táplálkoznak, a hétköznapi tapasztalatokban keresendők.

⁶ Latin, jelentése: a hely szelleme.

⁷ Az esztétika [aesthetica] kifejezést elsőként ugyan Baumgarten használja a 18. században, ám a szép, a szép érzék morállal és erkölcsi érzéssel fennálló kapcsolatát egészen Platónig visszavezetve felleljük.

⁸ Görög, jelentése: képesség az alkotásra, gyakorlati tudás.

⁹ Renoir elhíresült idézete kiválóan tükrözte a festményein látott kérlelhetetlen optimizmust és a szépség iránti elhivatottságot: „Véleményem szerint (...) egy képnek vonzónak, vidámnak és szépnek kell lennie, igen, szépnek! Elég ocsmány dolog van az életben, nem kell újakat gyártanunk.”

¹⁰ Fontos kiemelni, hogy a populáris kultúra kifejezés, melyet használ, szemantikailag megkülönböztetendő a tömegkultúrától, hiszen utóbbi többnyire „differenciálatlan és jellegzetesen embertelen aggregátumot sugall”.

¹¹ Ahogy azt Bob Dylan egy interjújában megfogalmazta: „ha elmondanám magának, miről is szól valójában a zenénk, valószínűleg mindannyiunkat letartóztatnának.”

PISZÁR ÁGNES

Aaron Blumm a rövidtörténetben 2.

Aaron Blumm: *Ki ölte meg a Török Zolit?* Életjel–Kalligram, Szabadka–Budapest, 2022

Aaron Blumm befejezetlenül hagyta a *Biciklizéseink Török Zolival* (2011) című művét. Az utolsó mondat közepén szakadt meg az elbeszélés, ami arra engedett következtetni, hogy egyszer majd befejezi. A szerző mintegy tíz évre rá írta meg a folytatást, ha a legújabb kötetét annak tartjuk. Számos formai és tartalmi együttállás van a két könyv között, ami e mellett érvel. A Török Zoli személye körüli rejtély, a biciklizés, a női és férfi elbeszélés keverése, a kisforma alkalmazása és nem utolsósorban a szerzőség kérdése. Míg azonban az előző kötet egy szerelmi história, addig a most megjelent egyféle detektívregény, amely az olvasóra bízva a nyomozást. Ezt erősen megnehezíti a lineáris elbeszélést felváltó rövidtörténetek gyors egymásutánja, amely a tér és az idő kibillenését okozza. A könyv egyik kiadója kisregényként jegyzi a művet, az olvasó-nyomozó, mint egy Italo Calvino-regényben, a rövidtörténetekből össze is állítja azt. Aaron Blumm a kis lélegzetvételi prózaszövegek írója, ezek a kis lélegzetvételek azután könyvei végén egy hatalmas sóhajban egyesülnek. A *Ki ölte meg a Török Zolit?* terei váltakoznak. Egyszer egy sziget, máskor a sivatag, aztán egy kolostor, a zóna, majd a falu, amely előző könyve színtere is egyben. Az idő jól körülhatárolható, a szerző megadja a saját, majd kódoltan a hősei születésének dátumát, miközben szól az afgán migránsokról, így 2018 és 2020 közé tehető. A kiindulópont Török Zoli meggyilkolása, ami Gabriel García Márquez *Egy előre bejelentett gyilkosság krónikája* című regényére asszociál. Természetesen mindezek egy lineárisan vezetett történet koordinátái, de sem Márquez, sem Aaron Blumm nem tartja magát az időrendiséghez, ami a téridőt megbillenti

és mágikus atmoszférába helyezi. Aaron Blumm kisregénye címek alá rendezi rövidtörténeteit, megkönnyítve az olvasó-nyomozó munkáját, ám ezek a címek csak mímelik a linearitást, hogy egy magasabb szinten aztán egységbe fonják a szövegeket (*Gyilkosság, Nyomozás, Dátumok, Zolik, Áldozat, Magyarázat, Történelmi összefoglaló gyöngébbeknek*).

Az egyes szám első személyű elbeszélés több narrátort takar. A nyomozó, az áldozat, a gyilkos egy személyben testesítik meg Török Zolit. Ott van aztán Török Zoli szerelmese, aki az előző könyvből lép elénk. Az elbeszélők megsokszorozódása (lásd Tolnai, Beckett) lehetővé teszi a szövegvilág kitágulását és belső eseményekkel való gazdagodását. Igazán jó alkalmat kínál az elbeszélő megduplázására a kettős identitása (két útlelél, két igazolvány, két lakcím), ami jelenünk realitása.

Van egy gyermekújság 1986-ból, amelyben először bukkan fel Zoli. A kishegyesi Ady Endre Kísérleti Általános Iskola diáklapjában, a *Jóbarátban*. Ebben szerepel többek között Aaron Blumm (alias Virág Gábor), Horvát György (alias Szerbhorváth György) és Lajkó Félix, annak a triásznak a kétharmada, amely Dombost felrajzolta Vajdaság irodalmi térképére. Később az 1998-as *Dombosi történetek* után jött a Dombos Fest, amely mára kulturális életünk megkerülhetetlen színhelye. Kis fogalmazások ezek az iskolai lapban – és a legjobb talán Félixé –, amelyekben megjelenik Zoli alakja. Megfejtettem egy másik Zolit is: Danyi Zoltán személyében, aki rózsatövek természetésével foglalkozik és a női elbeszélésben szerepel. Aaron Blumm gyakran szerepeltett kódolt neveket is: a B. J.-t például, aki lehet Csáth Géza, Bányai János, Bogdán József vagy akár Brenner J. János is. A többi szereplő neve szintén beszédes, mint a tevés ember, a hodzsa, de vannak az előző könyvből átlépett hősök is, mint például a Doktor úr vagy a szerelmesének az ura. A könyvben rejtve szerepel még az illusztrátor is, Maurits Ferenc művész úr, akinek a grafikái nélkül úr tátongana a kisregényben. Ezt írja Aaron Blumm: „A Doktor úr azt mondta, ő rajzolta a képeket, kételkedve néztem rá, mert sosem dicsekedett rajztudásával, de azt mondta álnevet használt, figyeljem meg a krikzkrakszokat, ott van elrejtve bennük a személyisége. Jó, mondtam, akkor a szöveget meg én írtam, a szerző én vagyok” (53).

A fenti sorok akár egy *Esti Kornél*-novellában is szerepelhetnének. A „szereposztás” tekintetében Aaron Blumm még radikálisabb. Elrejti a szerzőt, és csak félmondatokban utal Virág Gáborra. Ilyeneket olvashatunk: „Hiszen engem se Zolinak vagy Gabinak hívtak az, aki igazán ismert” (56) vagy „Miért nyílnék meg, mondtam, nem vagyok én egy virág” (82) etc. Aaron Blumm egyben az elbeszélő, egyben Török Zoli, egyben a szerző. De akkor ki húzza meg a ravaszt? Gyilkosság vagy öngyilkosság? Az elbeszélő nem fél a gyilkosától: „nem akarok tovább rettegésben élni, várom, hogy jöjjön és lőjön, üssön, hogy fájjon, meghúzza a ravaszt” (65). Ugyanezen az oldalon pedig így zárja az elbeszélést: „fogtam hát a pisztolyt, és lőttem.”

Könnyítésként elmondhatjuk, hogy Virág Gábor évtizedek óta használja írói álnevét, az Aaron Blummot. Egyszerű játék ez James Joyce *Ulysses* című nagyszabású regényalakjának nevével, Leopold Blummal, Virág úrral. Kosztolányi Dezső *Esti Kornél*jának ironikus játszadozása ez a szerzőiség kérdéséről. Az egyetemes magyar irodalom vérkeringésébe való bekerülését Esterházy Péter, Darvasi László, Bodor Ádám hasonló motívációja biztosítja. Például Darvasi tárcáinak Szív Ernője Szép Ernő nevére asszociál ect. Egy bizonyosság marad csupán: „minden mindennel összefügg.”

SZABÓ RÉKA DOROTTYA

Egy feminista Faust-történet

Caryl Churchill: *Az Iglic* (r.: Siflis Anna, Népszínház, 2023)

A Népszínház előadásai közé friss energiát hozott Siflis Anna első szabadkai rendezése, *Az Iglic*. A metafizikus térben (és időben) elhelyezett történet barátságról és anyaságról, örületről és elkárhozásról, életről és halálról, a fizikai és a metafizikai világ összemosódásáról szól. Lily és Josie barátnők és anyák, akiket az Iglic hatalmába kerített: egy kézfogásos szerződés után minden kívánságukat teljesíti, cserébe annyit kér, ne hagyják magára. Az egyezés után a két nő tudathasadásos állapotba kerül: késztetést éreznek, hogy megöljék gyermeküket, kétségbeesnek a TV működésétől, hallucinálnak és paranoiásak – így elmeorvosintézetbe kerülnek. Az Iglic, vagyis a halhatatlan lidérc műve ez, aki képes bármilyen alakot felvenni, bárminek látszatát tudja kelteni, és kelti is: mágikus módszereivel kedvére manipulálja áldozatait, akik végül elkárhoznak. Az Iglic karaktere és tettei archetipikusak: az alakváltoztatás és látszateltetés, a hamispéncz-eső, az idő- és térbeli ugrálás, a kívánságok teljesítése, a kézfogásos szerződéskötés és az áldozatok végső tudathasadása arra enged következtetni, hogy Lily és Josie nem egy nevenincs lidérczel áll szemben, hanem magával Mephistóval.

Az előadás sajátos nyelvhasználata (elsősorban az Iglic és a Szellemek nyelvi bravúrrjai) az érthetőség és a szavak kreatív, de önkényes meghurcolásának határán helyezkedik el – ez összhangban áll a skizofrén, pokoli történetekkel. Az Iglic és a Szellemek nyelve azon kívül, hogy túlmutat a nyelv reprezentatív jellegén, erős asszociációs eszköze az előadásnak: a montázsszerűen pergő szavak révén bár nem jut el a befogadó tudatáig minden elhangzó fogalom, mégis megteremthetik az előadás egy új, tudatalatti dimenzióját.

Az előadás alkotói kiiktatták a Churchill-dráma mellékszerepeit, így még hangsúlyosabbá válik a három női szereplő – az Iglic (G. Erdélyi Hermína), Lily (Dedovity Tomity Dina) és Josie (Grgić Nikoletta). Bár a Szellemek szerepét férfi színészek játsszák (Csernik Árpád, Nyári Ákos, Ricz Ármin), cselekvő férfikarakterek az előadásban igazából nincsenek. Az alvilági szerepek bizonyos szempontból tekinthetők nemtelennek, ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a színpadon ábrázolt alvilág hierarchikus rendszerében a Szellemek (mint férfi színészek által formált szerep) minden szempontból alárendelődnek a (színésznő által alakított) Iglicnek. Ez már önmagában sejteti a produkció feminizmusát, amit a fizikai világ történései egészítenek ki. Lily és Josie karaktereinek felszínes kidolgozása eredményeként a két nőről – kis túlzással – mindössze annyi derül ki, hogy nők. A nőség, az anyaság és a barátnőiség a téma szintjén, még ha felszínesen is, de végig jelen van a színpadon. Ezzel szemben férfiakról alig esik szó: olyan, mintha *Az Iglic* világában nem is léteznének. A maskulinitás hiánya, a férfiszerepek lebutítása teszi Siflis rendezését feministává.

A címszerepet alakító G. Erdélyi Hermína játéka az előadás egyik stabil pontja: arcjátékában megmutatkozik a halhatatlan és csillapíthatatlan, mégis nyugodt és kiegyensúlyozott örület, aminek belső feszültsége a produkció elengedhetetlen eleme. Dedovity Tomity Dina naiv és szétszórt Lilyje az előadás második felében, a tudathasadás fokozatos kialakulásában születik meg igazán. Grgić Nikoletta alakításában Josie az előadás legkomplexebb karaktere, titokzatosság és egyfajta ősi bölcsesség sugárik tekintetéből. Csernik Árpád, Nyári Ákos és Ricz Ármin bonthatatlan tömböt alkot: a három színész valóban egyesül a szerepben. Nincsenek egyedi vonások – egységesen túlzó és természetellenes mimikájuk, gesztusaik eltörlik azokat.

Az egyszerű, de varázslatos színpadkép Molnár Anna érdeme. A scenika minimális elemekkel is effektív, az előadás összhatásának egyik legfontosabb komponense. Megteremti a különböző Faust-történetekből ismert mámoros alvilági szalonhangulatot, és egyúttal kiemeli ennek embertelenségét és ridegségét. Ugyanakkor, ha sztereotípiák mentén gondolkodunk, a maskulinitás hiányának tudható be a letisztult színpadkép is: az

előadás mellőzi az őrülethez és faustisághoz konvencionálisan társuló brutális látványvilágot. A közönség már a színház előterében találkozik a díszlettel, ami hangsúlyozza: az alvilág nem a színházban kezdődik. A díszlet állandó eleme a színészek fölé csillárként felfüggesztett, kiságy-forgóra vagy naprendszerre emlékeztető, szürke konstrukció. Ezenkívül megjelennek a színpadon jelenetspecifikus díszletelemek és kellékek is, amiknek – irracionális jellegükből fakadóan – elsődleges célja a konkrét reprezentációalkotás helyett a fizikai világ törvényeinek megsemmisítése. Ezt a célt szolgálják a Szellemelek öltözetei is, a fekete, egész testet elfedő, szűk jelmezek szabálytalan formája jelzi, hogy ebben a sötét világban minden lehetséges. Velük szemben Lily és Josie lila és zöld színű, lányos túllruhája egészen mást jelent.

Bár az előadás cselekménye lineárisan fejlődik, a fizikai világ linearitása és logikája megtörik a jelenetváltásokkor előkerülő helyszínjelölő táblákkal. Funkciójuk minden bizonnyal a közönség tájékoztatása és a kontextus biztosítása lenne, de ez esetben jótékonyan kontraproduktívak. Azért választják el a valóságtól még inkább a történeteket, mert a színpadon megteremtett világ atmoszférája erősebb a közönség valóságánál. A jelenetek mintha összeolvadnának térben és időben – olyan, mintha valójában meg sem történnének.

A díszlet, a kellékek és a jelmezek domináns színe a szürke, amit a fényjáték (Majoros Róbert) tarkasága remekül egyensúlyoz. A kellékhasználat azon túl, hogy tükrözi a mágikus alvilág irracionalitását, bábszínházi eszközöket is működtet: a tömör, szénhatású anyagból készült túlméretezett koktélok és a hatalmas, kolduló tenyér, illetve a jelmezként funkcionáló TV-készülék megkérdőjelezi és elmossa a határt színész és kellék között. Ez ráerősít az előadás skizofrén jellegére, ahogyan a zene (Szászi Petra) is: a váltakozó, mesevilágot teremtő hangok az idővel játszanak, lassítják és nyomasztják a színpadi történeteket.

Számunk szerzői

ANTALOVICS Péter (1993) költő, újságíró

DARVASI László (1962) költő, író, újságíró

DEDOVITY TOMITY Dina (1998) színész

ERDEI Iván Márk (1985) műfordító, doktorandusz

GARAI Bálint (2002) egyetemi hallgató

HORVÁTH Lajos (1985) irodalomtörténész, tanár

IVÁNYI Márton (1984) társadalmi kommunikációkutató

JANÁKY Marianna (1955) író, költő

JÓDAL Kálmán (1967) író, kritikus

KOCBEK, Edvard (1904–1981) író, költő

LUKÁCS Zsolt (1971) műfordító

PAHOR, Boris (1913–2022) író

PISZÁR Ágnes (1962) kritikus, esszéista, szerkesztő

SEKULIĆ Larisa (1993) művészetfilozófus

SOMORAI Renáta (1995) képzőművész

SZABÓ Réka Dorottya (2001) egyetemi hallgató

TOMIĆ, Oleg (1968) író

A szám megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási Minisztériuma, a Tartományi Művelődésügyi, Tömegtájékoztatási és Vallási Közösségi Titkárság, a Magyar Nemzeti Tanács, Újvidék Város Önkormányzata, a Bethlen Gábor Alap, a Nemzeti Kulturális Alap, valamint a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatta.

BETHLEN GÁBOR
Alap

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Град Нови Сад

Republika Srbija

Ministarstvo kulture i informisanja

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

A jelen folyóiratban szereplő tartalmak nem feltétlenül tükrözik a kiadványt támogató Újvidék Város Önkormányzatának hivatalos álláspontját.

Híd – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2023. július–augusztus. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön 960 dinár. Egyes szám ára 200 dinár, a duplaszám ára 300 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 50 EUR – Készült a Sajnos nyomdában, Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

Híd : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Berényi Emőke. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

